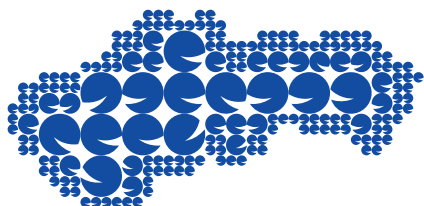

SLOVENSKÁ REČ

80 • 2015 • 3 – 4

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV**

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka.
Založený v roku 1932. Vydáva Jazykovedný
ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak Language Research.
Founded in 1932. Published by Ľudovít Štúr
Institute of Linguistics,
The Slovak Academy of Sciences

HLAVNÝ REDAKTOR VÝKONNÁ REDAKTORKA REDAKČNÁ RADA

Slavomír Ondrejovič
Jana Wachtarczyková

EDITOR-IN-CHIEF EXECUTIVE EDITOR EDITORIAL BOARD

Ján Bosák (Bratislava), Klára Buzássyová (Bratislava), Juraj Dolník (Bratislava), Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko), Miroslav Dudok (Bratislava), Ján Findra (Banská Bystrica), Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko), Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), Martina Ivanová (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra), Mark Lauersdorf (Kentucky – USA), Milan Majtán (Bratislava), Martin Ološtiak (Prešov), Oľga Orgoňová (Bratislava), Ján Sabol (Košice), Daniela Slančová (Prešov), Pavol Žigo (Bratislava)

REDAKTORKA ANGLICKÝCH TEXTOV TECHNICKÝ REDAKTOR

Júlia Behýľová
Vladimír Radík

ENGLISH LANGUAGE EDITOR LAY OUT

Časopis je citovaný v databázach

Scopus (Elsevier), *Linguistic Bibliography/Bibliographie Linguistique* (Brill), *The Year's Work in Modern Language Studies*, *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, *Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego*, *Naviga* (Softweco), *ProQuest – Linguistics & Language Behavior Abstract* (LLBA), *Summon* (Serials Solutions/ProQuest), *WorldCat* (OCLC)

Indexed in databases

Periodicita

Vychádza 6 čísel 3-krát ročne

Periodicity

Published 6 issues, 3 times per year

Adresa redakcie

811 01 Bratislava, Panská 26, Slovensko,
tel. +421-2-54431756, e-mail: slovenska.rec@juls.savba.sk, www.juls.savba.sk

Address of editor's office

Elektronická verzia časopisu je dostupná na

<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

The electronic version of journal is available at

Informácie o predplatnom podáva a objednávky prijíma redakcia

Subscription information and booking are received by editor's office

Výhradný distribútor na Slovensku

SAP – Slovak Academic Press s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava.
E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk. Registračné číslo 7089.

Distributed in Slovak Republic by

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje

SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia,
tel.: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Foreign orders executed by

Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda

Štefánikova č. 3, Bratislava

The journal available at Veda bookshop

Návrh a grafické spracovanie obálky

Jana Wachtarczyková, Martina Cebecauerová

Design and cover design graphic processing by

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (verzia online)

Toto číslo vyšlo v septembri 2015

Ľo vydavateľa 00167 088

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 133-156 **Pôvod a podoby češtiny ako spisovného jazyka Slovákov
(Niektoré závery z filologickej analýzy Bardejovského katechizmu)**
The Origin and Variants of Czech as a Literary Language of the Slovaks
Lubomír Ďurovič
- 157-176 **Komunikačný aspekt nominálnych tautológií typu *obchod je obchod***
Communicative Aspect of Nominal Tautologies of the Type *Business is Business*
Jana Sokolová
- 177-193 **O univerbizácii z hľadiska teórie lexikálnej motivácie**
On Univerbation from the Aspect of the Theory of Lexical Motivation
Lenka Palková
- 194-209 **Svedectvo ako žáner náboženskej komunikácie**
Testimony as a Genre of Religious Communication
Martina Bodnárová

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 210-218 **Čo je nové v *Akadémii/akadémii*? K zástupnosti skrátených názvov a ich ortografii**
What is new in the *Academy/academy*? On the Substitution of Shortened Names and their Orthography
Iveta Valentová
- 219-236 **Teória lexikálnej motivácie v neúradnej antroponymii (na príklade obce Fintice)**
Theory of Lexical Motivation in Unofficial Personal Names (Case Study of Village Fintice)
Miroslava Gavurová
- 237-244 **Niekoľko poznámok o frazéme *sivá/šedá eminencia***
A few Notes on the Phraseme *Grey Eminence*
Jozef Mlacek

SPRÁVY / REPORTS

- 245-247 **Štúr mal v Bratislave žúr**
Štúr had a Party in Bratislava
Mária Magdolen – Kristína Bobeková

RECENZIE / REVIEWS

- 248-253 **Vyšiel ďalší zväzok súbornej personálnej bibliografie slovenských slovakistov a slavistov**
Next Volume of Collective Personal Bibliography of Slovak Slovakists and Slavist was Published
Ivor Ripka

KRONIKA / CHRONICLE

- 254-256 **Okrúhle jubileum Evy Tibenskej**
Special Jubilee of Eva Tibenská
Mária Pisarčíková
- 256-258 **František Daneš už nežije**
František Daneš is not among us Anymore
Slavomír Ondrejovič

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 259-260 *Júlia Behýlová*

PÔVOD A PODOBY ČEŠTINY AKO SPISOVNÉHO JAZYKA SLOVÁKOV

(Niektoré závery z filologickej analýzy Bardejovského katechizmu)

Lubomír Ďurovič

Spexarevägen 513, S-22471 LUND, Švédsko
e-mail: l.durovic@spexaren.riksnet.nu

ĎUROVIČ, L.: The Origin and Variants of Czech as a Literary Language of the Slovaks. *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 3-4, p. 133-156.

Abstract: Both the text and the orthography of the Bardejov Catechism testify to the borrowing of its Czech language from the Melantrich Bible (i.e. the Prague tradition) rather than from the Kralice Bible (i.e. the Moravian tradition), as has traditionally been thought in Slovak historiography. This situation, of the Slovaks using a language that is not their own, goes back to the prohibition on Slavonic liturgy by the Western Church, effectuated in 885 by King Svatopluk. This liturgic language was completely banned on the territories of today's Slovakia, but was preserved and kept by its neighbours in the Czech/Bohemian Principality, and by the Slavonic peoples in the Balkans (as Old Church Slavonic language). Later, around 1370, in the Kingdom of Bohemia, the complete Bible was translated into Czech, and the texts in this Czech language, readily comprehensible, were later used by the Slovaks as well.

In 16th – 18th century, Czech language, sometimes also referred to as „lingua slavico-bohemica“ (cf. the Grammar of Paulus Doleschalius, 1746) was occasionally deployed by some Slovaks as their literary language; in other cases it was more or less adapted to different Slovak dialects, and used as an everyday written language referred to as kultúrna západná/stredná/východná slovenčina [cultured Western/Central/Eastern Slovak].

Key words: Bardejov Catechism, lingua slavico-bohemica, Tobias Masnicius, Daniel Krman, Pavel Doležal, Ľudovít Štúr

Publikovanie a interpretácia dvoch najstarších slovenských tlačí – *Bardejovského katechizmu*¹ (náboženskej) a Tobiášovej Masniciovej *Zprávy pjsma slowenské-ho*² (odbornej politickej a jazykovednej, teda sekulárnej) – otvára možnosť iného pohľadu na obdobia pred XV. – XVI. storočím, o ktorých nemáme žiadne priame vlastné záznamy, len veľmi náhodné a kusé záznamy z cudzích zdrojov a otvára tak iný pohľad na naše novšie kultúrne dejiny.

¹ Bardejovský katechizmus z r. 1581 – najstaršia slovenská kniha. Vydala Slovenská národná knižnica, zostavovateľ M. Kovačka. Martin 2013, 255 s. V ďalšom texte skratka BK.

² ĎUROVIČ, Lubomír: *Zpráva pjsma slowenského* Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity. *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 3, s. 129 – 138; ĎUROVIČ, Ľubomír: Masniciovo *Praefatio*. *Slovenská reč*, 2013, roč. 78, č. 1 - 2, s. 36.

1. JAZYK BARDEJOVSKÉHO KATECHIZMU

1.1. Bardejovský katechizmus (ďalej BK), **najstaršia slovenská doložená vytlačená kniha**, je základnou príručkou nového reformovaného odvetvia západného kresťanstva, ako ho formuloval Martin Luther v jednom z prvých vydaní svojho *Malého katechizmu*³. Obsahuje niekoľko druhov textov:

a) Jadrom BK sú základné vieroučné texty luteranizmu („rituálne texty“) – i tie, ktoré sú podstatou kresťanstva ako takého (Desatoro božích prikázaní, Krédo – Viera všeobecná kresťanská, modlitba Otčenáš, sviatosť krstu svätého), ale tiež tie, ktoré luteranizmus odlišujú od ostatného západného kresťanstva (Večera Pánova čiže Sviatosť oltárna; v origináli BK aj osobitná kapitola o spovedi, v dochovanom exemplári len jej zvyšky) – bez toho, že by sa inovácie akokoľvek odôvodňovali.

b) Voľne vybrané miesta z Nového zákona, ktoré špecifikujú povinnosti jednotlivých kategórií občanov (*Tabule některých řečí – Haustafel*), teda sú komprimovanou príručkou mravouky tohto nového odvetvia západného kresťanstva.

c) Lutherove vysvetlenia rituálnych textov, určené pre laikov („čedelní otcové“, predpokladá sa ich gramotnosť), spojené s pokynmi, ako treba niektoré úkony vykonávať.

d) Modlitby pre používanie v domácnostiach v základných každodenných situáciách (začiatok a koniec dňa, pred jedlom a po jedle).

e) Mimo vlastného katechizmového textu je tu – na rozdiel od neskorších vydaní Malého katechizmu – Lutherov temperamentný úvod určený len pre duchovných: je to vlastne jeho vysvetlenie prečo túto príručku píše, komu ju určuje a ako ju treba v praxi uplatňovať⁴.

Tieto, svojím určením rozličné texty, líšia sa od seba aj svojím pôvodom a niekedy aj jazykom.

1.2. Bardejovský katechizmus nie je jednoliaty text: nie je vhodné sa pýtať (ako sa to tradične robí), kto je jeho prekladateľom – zrejme z Lutherovej nemčiny. Ako celok je to mozaika, ktorá predpokladá skôr editora v dnešnom zmysle slova, ktorý vybral to, čo sa z už existujúcich textov do tejto príručky najlepšie hodilo a čo ešte bolo treba dopracovať. BK sa skladá z viacerých filologicky a najmä historicky rozličných textov.

A.) Vieroučným základom a *raison d'être* BK sú rituálne texty, t. j. texty, ktoré obsahujú základné články evanjelickej viery a. v. Ide o:

³ LUTHER, Martin: *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. Hermann Böhlau Nachfolger. 30. Band. Erste Abteilung. Weimar 1910. s. 265 – 345. Nie je vylúčené, že priamou predlohou bolo Norimberské vydanie, kde je toto druhé najstaršie vydanie presne reprodukované (pozri v BK štúdiu M. Žitného). V ďalšom skratka LW.

⁴ Porov. ĎUROVIČ, Ľubomír: Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera. In: Slovenská literatúra, 2009, roč. LVI, č. 4, s. 306 – 311.

a. Citáty z Biblie: Desatoro božích prikázaní (Exodus 20, 2 – 17); modlitba Otče náš (Matúš 6, 9 – 13); slová ustanovenia krstu svätého (Matúš 28, 18 – 19: chybne, ale tradične bez označenia, spojený s veršom 16 zo 16. kapitoly evanjelia Marka); Luthe-rova⁵ kombinácia textu ustanovenia Večere Pánovej, vybraná z evanjelií Matúša, Mar-ka, Lukáša a z 1. listu apoštola Pavla Korint'anom 11, 23 – 25.

b. Apoštolské vyznanie viery (Viera všeobecná kresťanská, Krédo), pre ktoré nepoznám originál českého znenia. Ale napríklad v Kyrmezerovej Malej Biblii⁶, vy-danej o 10 rokov skôr, r. 1571 v Uherskom Brode na Morave, je tento text (aj pravo-pisne) úplne rovnaký.

B.) Citáty z Nového zákona v *Tabuli některých řečí (Haustafel)*⁷.

C.) Modlitby na s. 93 – 96, ktoré sú alebo celé citátni z Biblie, najmä z Knihy žalmov, alebo kombinácia biblického a nebiblického textu, alebo tradičné cirkevné nebiblické texty so známymi staršími predlohami⁸.

D.) Preklady Lutherových výkladov všetkých piatich, pôvodne šiestich čiastok katechizmu: preklady sú spravidla z nemčiny, ale niektoré časti⁹ aj z latinčiny. V nie-ktorých sú citáty z Biblie ako v odseku 1.2. Aa.

E.) Preklad z nemčiny a čiastočná zmena Lutherovho úvodu *Wssem pobožnijm ffararüm...*¹⁰, BK s. 57 – 65 a to isté vo vysvetleniach a pokynoch v kapitole o spo-vedi (s. 87 – 90).

F.) Preklady „technických“ textov, t. j. pokynov pri modlitbách, čísel poradia božích prikázaní apod.

1.3. Jazyk textov A. - D. (porov. 1.2.) je klasická humanistická čeština 16. storo-čia, t. j. čeština po prehláske *a>e*, *u>i*, po monoftongizácii *ie>i* písané vždy *ij*, ale s neukončenou monoftongizáciou *uo>û* (*Buoh* i *Bûh*, *rodičuow* i *rodičûw*) po strate aoristu, imperfekta a supína. Tu treba zvlášť zdôrazniť, že čeština **prekladov** sub 1.2 D. je rovnako korektná a bezpríznaková, ako čeština **citátov z českej Biblie** sub 1.2 A. - C., teda ako čeština Melantrichových Biblií (dve výrazné prekladové chyby – porov. tu odkaz č. 9 – nie sú spôsobené úrovňou ovládania českého jazyka). Na kvalite češti-ny textov sub A. - D. sa nedá určiť, kedy ich predloha bola a kedy nebola¹¹ česká, teda

⁵ LW, s. 315.

⁶ Tzv. Malá Biblij, 1571: Kněz Pawel Kyrmezerský: Farář a Děkan Města Brodu Uherského: *Katechismus w krátkosti a pobožné sprostnosti sebraný...*, s. 20, 23 a 28. Jediný zachovaný obhorený exemplár v Katedrálnej knižnici mesta Strängnäs v Švédsku. Nikdy nereprodukovaný a neopísaný.

⁷ BK, ss. 97 – 100.

⁸ MEYER, Johannes: Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus. Gütersloh: Druck und Verlag von L. Gertelsman. 1929, s. 481.

⁹ ĎUROVIČ, Ľubomír: Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha. Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 210.

¹⁰ ĎUROVIČ, Ľubomír: Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera. In: Slovenská literatúra, 2009, roč. LVI, č. 4, s. 306 – 311.

¹¹ 11 BK, s. 115

nemecká alebo latinská. V tomto type textov sú slovakizmy, ale aj iné jazykové chyby veľmi zriedkavé, ak vôbec sú. Pravopis – vrátane kvantít – je tu veľmi dôsledný, temer bez odchýliek alebo chýb.

Texty E. - F. (porov. 1.2.) sú podstatne iné: klasická humanistická čeština je tu dosť často prestýkaná či slovakizmami (*perssi* t. j. 'prvý', *powecz*...), alebo prvkami z pražskej mestskej češtiny, dnes zvanej obecná čeština, ako *wobičejnij*, *Wosla*, *kra-tičkymu*... Tu sa vyskytujú aj chybné preklady (*mit gefalteten händen* – s *wyzdwi-hnutými ruký* namiesto *so zopnutými rukami*¹²), aj kvantita vokálov je chaotická, pravo-pis nedôsledný.

2. PREDLOHY BARDEJOVSKÉHO KATECHIZMU

Táto jazyková rôznosť jednotlivých častí BK je svedectvom toho, že nevznikol ako jednorazový akt, „na zelenej lúke“, ale že mal rozličné **predlohy** a že jeho časti mohli vznikať v nerovnakom čase. Bezprostredné štádium predlôh BK je doložené odpisom (filologicky nie dosť spoľahlivým) rukopisného katechizmu z tzv. Bystrickej agendy (2), ktorý uverejnil biskup Bedrich Baltík v časopise *Korouhev na Sionu*¹³. Tento rukopisný katechizmus je vo svojich rituálnych textoch a ich Luthero-vých výkladoch v zásade totožný s BK, má celý oddiel o spovedi, ktorý bol z BK z veľkej časti zrejme náročky (dve strany jedného vytrhnutého listu) odstránený a, predovšetkým, má niektoré prekladové chyby totožné s chybami v BK¹⁴. Možno teda povedať, že BK i „Baltíkov katechizmus“ boli napísané (vlastne odpísané) z tej istej slovenskej predlohy, pričom každý z odpisovateľov si predlohu trochu upra-voval (napríklad nemecké *acker* je preložené v BK, s. 76: ... *Dědinu*, v Baltíkovom prepise: ... *role* a pod.). Pred BK teda existovala aspoň jedna, možno dve nedocho-vané rukopisné redakcie slovenskej verzie Lutherovho Malého katechizmu, nutne z toho istého 16. storočia.

2.1. Chronológia slovenských verzií biblických textov v BK je doložená tým, že tieto texty sú presnými citátmi – teda aj s chybami¹⁵ – z českej *Biblie Melantrichovej*, z jej piateho vydania, vydaného v Prahe r. 1571. Pravopis i samotné znenie tex-tov svedčí nespochybniteľne o tom, že tieto citáty nie sú z kralického prekladu No-vého zákona Jana Blahoslava z r. 1564 alebo 1568. Treba teda revidovať tradíciu, že zdrojom „bibličtiny“, či vôbec češtiny v používaní na Slovensku je *Kralická Biblia*. Kontinuita BK a ďalších textov slovenskej evanjelickej cirkvi s *Melantrichovou Bibliou* je veľmi zreteľná nielen znením týchto textov, ale celkom nepochybne pra-

¹² BK, s. 95

¹³ BALTÍK, Fridrich: *O osnově malého Katechismu doktora M. Luthera československé*. Korouhev na Sionu, 1880, roč. 3, č. 8, s. 113 – 116 a č. 9, s. 129 – 133

¹⁴ Porov. ĎUROVIČ, Lubomír: *Bardejovský katechizmus (1581) - prvá slovenská kniha*. Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 210.

¹⁵ Tamtiež, s. 211.

vopisom¹⁶ pražského, a nie kralického typu. Pravopis tzv. pražského typu, s jedným L a s dlhým [i:], písaným digrafomou *ij*, u Slovákov len pomaly a nesystematicky v 17. storočí ustupoval pravopisu kralickému, kde pre rozdiel medzi otvoreným a zatvoreným L (L apertum oproti L clausum) neexistovali nikdy presné pravidlá (dve L, ktoré sám vyslovoval a počul, zaviedol Jan Blahoslav podľa svojho stredomoravského dialektu, ale nikdy žiadne pravidlá o tom nenapísal). Až *Hallská Biblia* (1722) – pretože celý text biblie mohla odpísať – a ďalšie slovenské literárne texty tlačené fraktúrou, napr. Tablicove, majú relatívne presný kralický pravopis.

A päť vcelku totožných vydaní (redakcií) Melantrichovej Biblie je textovým pokračovaním dvoch vydaní *Biblie Pavla Severýna z Kapí Hory* (1529 a 1537) a ďalších predchádzajúcich vytlačených českých Biblií takzvanej štvrtej staročeskej redakcie českej Biblie, text ktorej tu bol upravený pre kníhtlač. Najstaršia vytlačená česká Biblia je Dlačačov *Nový zákon* z r. 1487. Všetky tieto vytlačené Biblie štvrtej staročeskej redakcie sú napísané vcelku tou istou humanistickou češtinou a pravopisom, akými je napísaný aj BK. Tieto biblie sú pokračovaním troch staročeských redakcií českých rukopisných Biblií, začínajúcich sa najstaršou Bibliou zvanou *leskovecká* alebo *drážďanská* z rokov okolo 1370¹⁷.

2.2. Český jazyk Bardejovského katechizmu nadväzuje na jazyk tejto štvrtej staročeskej redakcie Biblie, t.j. niekedy z druhej polovice 15. alebo po začiatku 16. storočia. Zreteľným ukazovateľom tejto chronológie je meno *Ježiš*.

V najstarších českých biblických textoch, napr. v *Žaltári klementínskom i witenberskom* z konca 13. st. alebo v *Biblii olomouckej* z druhej polovice 14. storočia sa toto centrálné biblické meno vyskytuje v grafickej podobe zodpovedajúcej zneniu [ježuš], z latinského *Iesus* [jesus]¹⁸. Toto *-u-* po mäkkej spoluhláske sa tzv. prehláskou zmenilo po druhej polovici 14. storočia v češtine na *-i-*, takže z [ježuš] vzniklo české *Ježiš* (tak ako z *l'udie* vzniklo *lidé*, z *našu* – *naši* ap.), tak ako ho Česi aj my používame dodnes. V textoch zo Slovenska podoba *ježuš* doložená nie je, ani medzi okolo 200 excerptami mena *Ježiš* pre *Historický slovník slovenského jazyka*¹⁹. Za predpokladu, že to nie je spôsobené materiálnou stratou eventuálnych iných textov, svedčí to o tom, že **čeština, ako jazyk náboženských textov, bola nami Slováckmi prijatá najskôr v druhej polovici 15. storočia, z vytlačených českých Biblií**. Na Slovensku máme dnes z tejto štvrtej staročeskej redakcie *Bibliu pražskou* (1488) a *kutnohorskú* (1489) v Lyceálnej knižnici SAV, *benátsku* z r. 1506 a niekoľko *Biblií Severýnových a Melantrichových* v rôznych verejných i súkromných knižniciach.

¹⁶ Porov. ĐUROVIČ, Ľubomír: *Dve L ...* (rukopis v príprave pre tlač).

¹⁷ KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*. Rozprawy Československé akademie věd. Řada společenských věd, ročník 81, sešit 1. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1971, s. 17 a passim.

¹⁸ GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*, I. (druhé vydanie). Praha: Academia 1971, s. 17 a passim.

¹⁹ *Historický slovník slovenského jazyka*, I. Vedecký redaktor M. MAJTÁN. Bratislava: Veda 1991.

O možno ešte predcyrilometodskej starobylosti týchto rituálnych textov svedčia niektoré jednotlivé slová. Veľmi zreteľným dokladom je slovo *všemohoucí*, dodnes aj v slovenčine *všemohúci*, dodnes zachovávajúce svoju českú gramatickú podobu (české *vše-* na rozdiel od slk. *všetko-*, č. *mohoucí* na rozdiel od slk. *môžúci*). *Všemohúci* je kalk latinského **adjektíva** či particípie *omnipotens*²⁰, hoci v gréckom originále Nicejského kréda je na tomto mieste grécke **substantívum** *pantokratór*; ktoré sa v slovanských textoch východnej cirkvi prekladá substantívom *vsederžec* alebo *vsederžitel'*: české adjektívne *všemohoucí* má teda latinský alebo starohornonemecký, možno ešte predcyrilometodský model, rovnako ako *križ*, *mnich*, *biskup*, *omša* a niektoré ďalšie slová.

Otázku, či sa čeština v slovenských náboženských súvislostiach používala predtým a odkedy, nemožno zodpovedať filologicky, pretože nemáme doložené ani náboženské, ani svetské texty spred XV. storočia. V nenáboženských súvislostiach je na slovenskom území čeština (a okrem latinčiny len čeština) písomne doložená až v prvej polovici 15. storočia (najstaršia doložená listina je *Stiborovská listina* z r. 1422²¹ a potom ďalšie). Pravda, tu nutne vzniká otázka: keďže z 15. storočia máme na Slovensku dosť českých listín²², prečo neexistuje z tohto storočia, čiže spred reformácie, žiaden zapísaný náboženský text – veď hoci liturgické texty museli vtedy byť po latinsky, modlitby či formuly odpovedí pri krste, spovedi alebo pri sobášii nutne existovali v domácom jazyku veriacich (ako je to napr. vo formulách pre krst v *Bystrickej agende* (1) z r. 1585 alebo o pol storočia neskôr v *Ostrihomskom rituáli*). Je dobre doložené, že v mnohých mestách boli „concionatores Slavorum“, teda slovenskí (doslovne *slovanskí*) „kazatelia“, ako túto kategóriu duchovných nazýva Bardejovský katechizmus v preklade Lutherovho úvodu. Túto situáciu textov na vtedajšom Slovensku nemožno nevidieť v súvislosti so situáciou biblického textu v Česku.

3. JAZYKOVÝ VÝVOJ OD ČASU VEĽKEJ MORAVY

Ako je známe, sv. Metod po triumfálnom uznaní slovanského jazyka ako jazyka liturgického a po vysvätení za arcibiskupa v Ríme, pôsobil až do svojej smrti r. 885 na Veľkej Morave a preložil podľa pololegendárneho *Života Metodovho* celé Písmo sväté do staroslovienčiny. V roku 874 sa k nemu prišiel dať pokrstiť české knieža Borivoj s manželkou Ludmilou (neskôr svätorečenou). České kniežatstvo sa

²⁰ ISAČENKO, Alexander V.: *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1948, s. 30 a passim.

²¹ STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka, III, s. 126 – 127 cituje prameň: NOVÁK, Ľudovít: *Najstaršia, doteraz neznáma česká listina zo Slovenska*. In: *Linguistica Slovaca*, III, 1941, s. 132 – 133.

²² PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 80 – 117. Porov. aj predchádzajúci odkaz.

už predtým od Veľkej Moravy odtrhlo a existovalo ako osobitný politický celok. Rozhodnutie dať sa pokrstiť z rúk arcibiskupa Metoda, predstaviteľa byzantského rítu so slovanskou liturgiou, je signifikatívne, pretože už predtým sa 14 českých veľmožov dalo pokrstiť v Regensburgu, kde platil západný rítus, čiže latinčina.

3.1. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že toto všetko sa deje po roku 800, keď sa franský kráľ Karol I. dal rímskym pápežom korunovať za cisára (Karol I. Veľký, Charlemagne). So vznikom tejto novej (západnej) ríše rímskej súvisí pridanie pasáže o pôvode Ducha svätého *filioque* – *aj zo syna* (*Verím v Ducha Svätého, ktorý pochádza z Otca aj zo syna* – ... *de patre filioque*) do Nicejského kréda, čo však Konštantinopol nikdy neuznal. Tu sa začala schizma a do dnešného dňa trvajúce rozdelenie kresťanskej cirkvi na západnú a východnú cirkev, dnes zvanú „pravoslávna“. Schizma symbolizovaná slovom „*filioque*“ sa časom ešte prehľbovala. Vzájomná kliatba z r. 1054, ktorou táto schizma vrcholila, bola len celkom nedávno (1965) oficiálne odvolaná. A sv. Metod sa explicitne pridržal pôvodného učenia, **bez *filioque***.

Z toho vyplýva, že keď sa české knieža a jeho manželka prišli v r. 874 dať pokrstiť k sv. Metodovi, dali tým manifestačne najavo svoju voľbu a náklonnosť k bohoslužbe v slovanskom jazyku. Implicitne sa to však dalo interpretovať aj ako odpor voči novej západnej cirkevnej doktríne s *filioque*, pre Konštantinopol „schizme“. Borivojova manželka Ludmila bola známa ako horlivá zástankyňa slovanskej bohoslužby a aj svojho vnuka Václava (neskôr svätého) vychovávala „v slovanských knihách“. Takto v českom kniežatstve začiatkom 10. storočia existovali vedľa seba oba varianty kresťanstva, hoci západný variant („latiníci“), bol v tejto časti Európy – a dogmaticky stále viac – jediný možný. V roku 885 arcibiskup Metod zomrel a po jeho smrti Rím na veľkomoravskom území slovanskú liturgiu zakázal. A kráľovi Svätoplukovi prikázal vyhnáť Metodových slovanských učeníkov. Svätopluk to splnil tak dôkladne, že ešte o sedem či osem storočí, koncom 17. storočia, európska veda o nejakých Slovákoch na území uhorského štátu (Regnum Hungariae) nevie nič (porov. výklad Tobiaša Masnicia z r. 1696, odkaz 2 a 24).

3.1.1. Na dnešnom slovenskom území bolo učenie sv. Metoda, predovšetkým bohoslužba v jazyku ľudu zrozumiteľnom, zakázaná. V dôsledku toho Metodovo učenie preniesli jeho učeníci **do okolitých krajín**.

3.1.1.1. Štyria z nich – Kliment, Sava, Naum a Angelár, ktorých Svätopluk predal do otroctva, boli bulharským cárom Borisom vykúpení a pod jeho autoritou sa stali tvorcami kultúrneho rozmachu na Balkáne. Vybuodovali dve veľké kultúrne centrá – Ochrid a Prěslav, z ktorých sa šírilo kresťanstvo jazykom cyrilometodských prekladov. Tento jazyk v jeho začiatkoch nazývame jazykom staroslovienskym, neskôr, v jednotlivých národných variantoch, jazykom cirkevnoslovanským národných „redakcií“ – srbskej, bulharskej a ruskej redakcie. Z tohto cirkevnoslovanského jazyka sa neskôr v 18. a 19. storočí „vylúpili“ národné spisovné jazyky – Vukov Ka-

radžicov srbský, Lomonosovov (alebo Adodurovov?) ruský, mutatis mutandis aj bulharský.

3.1.1.2. Kliment v Ochride vybudoval stredisko pestovania a kultivovania východného kresťanstva hlaholským písmom. Táto kultúra sa šírila najmä po jadranskom pobreží, v chorvátskom štáte. Chorváti si ju vybojovali najprv vo vzťahu k byzantskej gréčtine a potom, keď sa priklonili k Rímu, voči latinčine aj ako jazyk liturgie (Grgur Ninský). Takže chorvátski mnísi potom neskôr, v 14. storočí, mohli Čechom pomáhať prekladať Bibliu do češtiny. A v Chorvátsku prežila glagolica, ako potenciálne písmo katolíckych bohoslužobných textov („glagolaši“), až do našich čias. Druhé centrum bohoslužby slovanským jazykom vybudovali títo Metodovi učeníci vo východobulharskej Prěslavi. Tu doplnili a adaptovali grécku abecedu pre cyrilometodský starosloviensky jazyk a toto písmo – azbuka – sa stalo písmom Slovanov (jeden čas aj Rumunov) východného rítu. Svätý Sava sa stal národným svätcom Srbov, sv. Kliment národným svätcom Bulharov. A všetci balkánski pravoslávni si spojili sv. Cyrila a sv. Metoda s týmito ich štyrmi učeníkmi – sv. Klimentom, Savom, Naumom a Angelárom a aj so sv. Gorazdom – do jednej ikony ako svätých „sedmopočetníkov“ alebo „sedmočíslenníkov“, ktorá je v každom balkánskom pravoslávnom chráme. Aj vďaka tomu sa u balkánskych Slovanov nikdy nezabudlo na úctu k sv. Cyrilovi a Metodovi a k ich dielu.

3.2. Je faktom, hoci dosť nepochopiteľným, že po páde Veľkomoravského štátu na dnešnom slovenskom území, na východ od rieky Moravy, po ňom neostal žiaden ani priamy, ani nepriamy písomný záznam, ale ani žiadna tradícia, mýtus či povesť. Ani „svetské“, ale ani cirkevné veľkomoravské či postveľkomoravské elity o sebe nič nezaznamenali, nenapísali, žiadnu priamo čitateľnú stopu po sebe nenechali. Všetko, čo o Veľkej Morave vieme, vieme od cudzích kronikárov a z cyrilometodských *Životov* (Žitija), ktoré, akokoľvek obsažné a relatívne vecné, predsa len sú pololegendárnymi prameňmi. Je to o to zvláštniejšie, že na tomto bývalom veľkomoravskom území musela byť nejaká **politická** či kmeňová organizácia a bezpečne bola bežná **cirkevná** hierarchická organizácia, v ktorej nemohli neostať nejaké zvyšky z veľkomoravských čias. Máme románske a včasnogotické kostoly a kláštory, ale nikto z ich kňazov či rehoľníkov, vtedajších vzdelancov o svojej dobe alebo o sebe – a tým menej o svojich predchodcoch – nič na písme nezanechal, čo by bolo ostalo do našich čias. A rovnako zvláštna – alebo signifikatívna? – je spomínaná absencia akejkolvek **ľudovej** ústnej tradície.

Pre tému tohto článku má základný význam situácia u našich dnešných západných susedov.

3.2.1. Česi mali už začiatkom druhého tisícročia (1125) svojho Kosmasa, potom Dalimila a ešte neskôr Pulkavu a Hájka z Libočan a mnohých ďalších kronikárov, ktorí zachytili nielen udalosti svojej doby, ale aj ústne ľudové podania, tradície

a povesti o predpísomných časoch (praotec Čech, Přemysl Oráč a Libuše, Horymír...). Kronikári sa pritom občas zmienili aj o svojich susedoch, preto od nich poznáme aj epizódy o koncoch Veľkej Moravy.

3.2.2. V maďarskej národnej mytológii, zapísanej predovšetkým v *Anonymovej kronike* (Gesta Hungarorum) z XIII. storočia, je zachytený mýtus o ázijskom či skýtskom pôvode Maďarov, ich príchode do Európy a o „zaujatí vlasti“ v Karpatskej kotline. A, ako ukazuje iná z týchto starých maďarských kroník, *Kronika Johanness Thurócza* (násilne ho „poslovenčujú“ na *Jána z Turca*), tento nepochybný Turčan (teda Slovák?) nikdy ani najmenším náznakom nespomenie, že by sa čokoľvek v jeho rozprávaní mohlo týkať niekoho iného ako národa „Hungari“ (a to je obdobie, keď o nejakej maďarizácii nebolo ani reči). Thurócz je výrazný doklad toho, ako na postveľkomoravskom území v Uhorsku žiadna verbálna stopa po Veľkomoravskom štáte a jeho slovanskom etniku neostala – možno okrem maďarského mýtu o získaní zeme za bieleho koňa.

3.3. Toto je zásadný rozdiel medzi nami Slovákmi a Čechmi, tak isto postveľkomoravským etnikom. Česi, tak isto pokrstení z Veľkej Moravy arcibiskupom sv. Metodom, sa od Veľkej Moravy oddelili a utvorili svoj vlastný štát – České kniežatstvo. Celkom rozhodujúcou udalosťou v ich celej histórii je na začiatku 10. storočia stret kniežaťa Václava, neskoršieho svätého, s inváziou cisára „Svätej ríše rímskej“ Henricha III. Vtáčnika (v našej históriografii sa spravidla nazýva „Východofranská ríša“ a nepresne sa hovorí o „Nemcoch“: „Svätou ríšou rímskou národa nemeckého“ sa začala nazývať až v 16. storočí, za cisára Karola V.), ktorá si ešte v 9. storočí za cisára Ľudovíta Pobožného dala za úlohu šíriť kresťanstvo do dovtedy pohanských častí Európy. Keď sa ukázalo, že Česi sú dávno kresťanmi, k tomu ešte pokrstení arcibiskupom, ustanoveným a vysväteným rímskym pápežom, stret sa skončil nejakou formou dohody. České kniežatstvo bolo po čase pojaté do tejto novej západoeurópskej Svätej ríše rímskej podľa princípov feudálneho práva ako „ríšske léno“. To znamenalo, že České kniežatstvo si zachovalo v rámci ríše územnú a do veľkej miery aj právnu integritu, za čo muselo cisárovi ročne platiť povestných 120 kôp striebra a 600 volov. A, keď treba, ísť do boja podľa cisárových rozhodnutí. Toto zachovalo českému štátu vlastnú identitu a **územnú celistvosť** – fakticky až do Mníchovskej zmluvy z r. 1938 a po jej vyhlásení za od začiatku neplatnú („nichtig“) – až dodnes.

3.4. Po asi storočí od pádu Veľkomoravskej ríše okolo r. 900 a po nejasných teritoriálnych pomeroch medzi Maďarmi a poľským kniežatstvom Boleslava Chrabrého stalo sa časťou vznikajúceho Uhorského štátu aj dnešné slovenské územie, bez akejkolvek vlastnej teritoriálnej politickej alebo cirkevnej identity, bez akéhokoľvek písomného záznamu. Uhorský štát sa stal súčasťou západokresťanskej Európy tým, že jeho panovníka Vajka, neskoršieho Svätého Štefana (Szent István), podľa viacerých prameňov pokrstil a zrejme ho súčasne aj birmoval emigrovaný

pražský biskup Sv. Vojtech/Adalbert a zároveň mu cisár Otto III. v r. 1001 dal kráľovskú korunu (podobne ako rok predtým Poľskému kniežatstvu). Zriadil tiež arcibiskupstvo, čím ho začlenil do západoeurópskeho kultúrneho a hodnotového spoločenstva. Na tomto území po Veľkej Morave a jej obyvateľoch (Slovákoch?) neostalo ani stopy – ani jazykovej, a veľmi dlho ani žiadnej inej.

3.5. Vďaka svojej relatívnej politickej voľnosti uchovával český štát do istej miery, podľa sympatií jednotlivých kniežat, popri latinčine oficiálnej západokresťanskej cirkvi („latinici“), aj istú kontinuitu slovanskej písomnosti²³ a dokonca sa pokúsil inštitucionalizovať r. 1032 túto kontinuitu zriadením osobitného kláštora zvaného Sázavský, výslovne na pestovanie slovanskej písomnosti. Ten však západná cirkev po krátkej, asi polstoročnej nepokojnej existencii zrušila. Avšak tradícia bohoslužby zrozumiteľným jazykom tým zrejme celkom prerušená nebola. Len namiesto staroslovienskeho jazyka dostáva miesto vlastný jazyk – čeština. Od 13. storočia sa objavujú v latinských textoch české glosy, potom i celé súvislé texty českým jazykom, vrátane prvých prekladov biblických textov (*Žaltár wittenberský, klementínsky*...). A v 14. storočí literatúra českým jazykom priam explodovala: existujú rozsiahle české skladby pôvodné (*Dalimilova kronika, Klaretov slovník*...) i preložené či imitujúce (Alexandreida, legendy...) – a najmä **Biblia**. Keď sa od r. 1212 „Zlatou bullou sicílskou“ České kniežatstvo stalo kráľovstvom, český kráľ Karol I. Lucemburský (1346 – 1378) bol po niekoľkých rokoch vyvolený aj za cisára tejto západoeurópskej Svätej ríše rímskej, čiže Ríše Východofranskej, s titulom Karol IV. Ten z tejto najvyššej svetskej necirkevnej pozície požiadal pápeža, aby sa v českom štáte v bohoslužbe mohol používať domáci jazyk. Zrejme vychádzal z toho, že v krajine pretrvávala tradícia bohoslužby vo „vlastnom“ jazyku a že kresťanské texty v nejakej českej ústnej podobe v krajine pretrvávali (o politických motívoch tohto kroku existuje niekoľko teórií). Toto pápež nepovolil pre celú krajinu, ale len jednému kláštoru, a to pražskému benediktínskemu Emauzskému kláštoru. Preto sa tento kláštor volá aj „Na Slovanech“. A k vysväteniu tohto kláštora bola okolo r. 1366 – 1370 (150 rokov pred Lutherom) **celá Biblia preložená do češtiny**.

Tento preklad sa od začiatku odpisoval, upravoval, opravoval, takže zo 14. a 15. storočia existuje niekoľko rukopisných, krásne „iluminovaných“ rukopisov celej českej Biblie (najstaršia Biblia *leskovecká* či *drážďanská* bola na začiatku I. svetovej vojny požiarom zničená, ale jej text je čiastočne zachovaný fotografiami a odpismi) – úplné Biblie *olomoucká, třeboňská*... a desiatky fragmentov biblického textu tzv. druhej a tretej staročeskej redakcie. A keď v 15. storočí bola vynájdená kníhtlač, Biblia ako celok bola po česky vytlačená bezprostredne po Gutenbergovi

²³ Porov. napr. v DVORNIK, Francis: *The Slavs in European History and Civilisation*. New Brunswick: Rutgers University Press. 1962, s. 159: „... it seems that the memory of the Slavonic era of Czech Christianity had never completely disappeared from Bohemia“.

znova a znova – v Prahe, v Kutnej Hore, raz aj v Benátkach (štvrtá staročeská redakcia). Takto sa jazykom kresťanského náboženstva a do istej miery aj rituálu v „českých zemích“ po cyrilometodskom – viac alebo menej počeštenom, vlastne „pomoravizovanom“ (porov. tzv. *Kyjevské listy*) – staroslovienskom jazyku popri latinčine stala aj čeština. Do tejto češtiny však prešla aj veľká časť staroslovienskej náboženskej terminológie či biblického textu: tak je napríklad zo *спасение* české *spasení* (a potom slovenské *spasenie*), z *изкупление* české *vykoupení*, z *грѣхъ*, *сѣгрѣшити* české *hřích*, *zhřešiti*, z *помилуй* české *smiluj se*, z *молитва* české *modlitba* (a z toho ďalej slovenské *vykúpenie*, *hriech*, *zhrešiť*, *zmluj sa*, *modlitba*) a množstvo ďalších slov.

4. VÝVOJ NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Nemáme žiadne doklady a môžeme teda len hypoteticky predpokladať, že v kresťanskom kulte a v bohoslužbe na terajšom slovenskom území, keď sa tam predtým používala nejaká forma cyrilometodskej staroslovienciny, prechádzala tá skôr či neskôr zrejme celkom spontánne aj tu, popri latinčine, na češtinu tejto novo-preloženej biblie. Argumentom pre túto hypotézu môžu byť niektoré fakty súčasnej slovenčiny.

4.1. Slovenčina má šesť pádov, ale v bežnej, najmä školskej gramatike, sa ich až donedávna (podľa českej gramatiky) uvádzalo sedem. Lenže vokatív, „piaty“ pád, ktorým „voláme“, sa dal utvoriť len od 5 – 6 slov mužského rodu, výlučne z náboženskej sféry: k Bohu sa po slovensky nemožno obrátiť inak ako tvarom *Bože* či *Pane Bože*, tak isto *Kriste* a *Kriste Pane*, *Duchu Svätý*, základná modlitba znela asi vždy *Otče náš*. V spisovnej slovenčine sa pre oslovenie používa nominatív (*Pán Ctiboh Zoch, dajte!*; *Kolega Fabricius, príd!*): je celkom nemysliteľné od akýchkoľvek podstatných mien, všeobecných i vlastných, tvoriť „piaty pád“ podľa modelu *Boh – Bože, Kristus – Kriste* (je nemysliteľné **Pane Ctibože Zoše, *kolego Fabricie*). Tvary *Bože, Kriste, Otče...* sú staré české vokatívy, historicky pokračovanie cyrilometodských staroslovienskych vokatívov. Nemáme doklad, že by kedykoľvek v slovenských náboženských textoch bolo použité iné oslovenie Boha alebo Krista. To isté platí o modlitbe *Otče náš*: v oslovení mimo modlitby je nominatívny tvar *otec* doložený, napríklad raz v *Bardejovskom katechizme* (str. 113, sub 2.2.2.1.5.), kde máme právo pokladať ho za – dosť ojedinelý – slovakizmus. Ale v modlitbe je čokoľvek iné ako *Otče* nemysliteľné, aj dnes, keď už bolo poslovenčené aj *vzdajší na každodenný* a poslovenčeniu vzdoruje len *všemohúci*. (O mene *Ježiš* porov. v 2.2.)

Tvary oslovenia (vokatívy) *Bože, Otče, Kriste*, a tiež *Duchu*, ktoré sa ako petrefakty vo svojom náboženskom kontexte nedajú a nikdy nedali nahradiť (stredo)slovenským nominatívom, tak isto ako meno *Ježiš*, ktoré nikdy nemalo u Slovákov inú, ako túto hláskoslovne českú podobu, nám dávajú právo na uzáver, že **čeština sa**

stala od začiatku slovenskej historickej, t. j. textovo doloženej doby – popri latinčine – slovenským bohoslužobným a z toho potom kultúrnym, čiže písomným a nakoniec aj spisovným jazykom. To nemá nič dočinenia s tým, akými slovenskými nárečiami naši predkovia hovorili, keďže nejaký slovenský celonárodný – tobôž nie spisovný jazyk – dlho neexistoval. O tom nedvojzmyselne hovorí Tobiáš Masnicius ešte na konci 17. storočia²⁴, že náš jazyk *ubique variat*, t. j. *všade sa mení*, čiže sú len miestne varianty, teda nárečia. Inými slovami: v rámci tejto hypotézy možno tvrdiť, že sme češtinu ako náš najprv bohoslužobný či náboženský, z toho kultúrny a nakoniec – až do Štúra či Bernoláka – aj vlastný spisovný jazyk prijali cez Otčenáš, Verím a ďalší rituál západokresťanskej cirkvi, dávno pred jej rozdelením na rímskokatolícku a evanjelickú čiže luterskú.

Na túto chronológiu poukazuje aj už spomínané meno *Ježiš* zo staršieho [ježuš] (porov. 2.2.). Ale v tomto prípade máme aspoň relatívne datovanie: „po českej prehláske *u>i* v postavení po mäkkej spoluhláske“ znamená, že sme my Slováci češtinu ako jazyk niektorých častí kresťanského rituálu prijali najskôr koncom 14. – začiatkom 15. storočia (1350 – 1400).

4.2. Čítanie preloženej, a teda všeobecne zrozumiteľnej Biblie priviedlo v Česku na začiatku XV. storočia k masovým reformným hnutiam (Petr Chelčický, Jan Hus), na ich potlačenie ku križovým výpravám (cisár Žigmund Luxemburský) z Bavorska a Sasku a na obranu proti nim k tzv. husitským vojnám. Tie sa nakoniec skončili cirkevným kompromisom (*Bazilejské kompaktáta* z r. 1436), na základe ktorých vznikla česká reformačná cirkev tolerovaná aj Rímom, s vlastným arcibiskupom (Jan Rokycana), ktorá podávala pri sviatosti oltárnej účastníkom chlieb aj víno a bola preto zvaná cirkvou „podobojí“ (z „*pod obojú způsobí*“, t. j. pod oboma spôsobmi) čiže „utrakvistickou“ z latinského „*sub utraque specie*“. Takto vzniklo v Česku (t. j. v Čechách i na Morave) obdobie voľného spolužitia niekoľkých západokresťanských cirkví (cirkev utrakvistická; radikálna Chelčického a neskôr Komenského Jednota bratrská – *Unitas fratrum*; po r. 1517 aj luterská cirkev, najmä v nemeckých oblastiach českého štátu; istý čas bolo tolerované aj hnutie anabaptistické – „novokrstenci“; a ostala aj tradičná západokresťanská cirkev nereformovaná, neskôr nazývaná „rímskokatolíckou“). Zrejme vďaka tomu sa pokladá za „zlaté obdobie“ českej kultúry i českého jazyka táto humanistická druhá polovica 15. a hlavne celé 16. storočie (do porážky na Bielej hore r. 1620). Toto obdobie náboženskej, t. j. ideovej voľnosti dostalo aj technický nástroj – vynález kníhtlače – čo podstatne ovplyvnilo možno aj vznik, ale najmä šírenie tak nových, ako aj starých ideí. Vtedy, okrem rozkvetu „svetských“ disciplín (najmä historiografia, jazykoveda, botanika, geografia, astronómia, ale aj chémia či alchymia) konštituoval sa spoločný kostolný

²⁴ Porov. ĎUROVIČ, E.: *Zpráva pjsma slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity*. Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 3, s. 129 – 138.

spev ako súčasť bohoslužieb a vznikol kancionál ako zbierka nábožných piesní na všetky príležitosti cirkevného roka.

4.3. Od Svätopluka do polovice 15. storočia, teda 5 až 6 storočí, neexistuje z nášho terajšieho územia žiaden písomný doklad, ktorý by sa mohol pokladať za domáci, aspoň jazykom zrozumiteľný, ktorý by mohol byť svedectvom o domacom slovenskom obyvateľstve. Ale potom, akoby z vákua, od prvej tretiny XV. storočia, vyrastá z toho istého územia bohatá rukopisná produkcia – **po česky**. Najstaršou doloženou listinou je darovacia listina domovu pre starých ľudí v Skalici, ktorú vydal Stibor zo Stiboric „hrabě hrabstwie Niterského“ (Chaloupecký 1937, s. 32) r. 1422. Možno je oprávnený názor, že impulzom tejto bohatej korešpondencie bol príchod tzv. bratříkov, vojsk Jana Jiskru z Brandýsa do Uhorska. Ale to nevysvetľuje sociálnu situáciu vo „vrchných zemiach kráľovstva Uhorského“. Z listín uverejnených Chaloupeckým a Varsikom vyplýva, že územie terajšieho Slovenska bolo rozdelené (nutne istý čas predtým) medzi niekoľkými šľachtickými rodinami s titulom „hrabě“ (len ojedinele v Sv. Jure a Pezinku „grof“ Sigmund), ktorí vládnu nad „hrabstvami“. Teda nebolo rozdelené „župami“ či „stolicami“ a „hrabata“ sídlili na hradoch, ktoré dnes poznáme ako zrúcaniny. Tak sú „hrabata“ Stiborovci na Beckove a Branči, Podmanickí/Podmanínski v (Považskej) Bystrici, t. j. na terajšom Považskom hrade a Hričove, Pongrácovci v Liptovskom Svätom Mikuláši, páni z Komorova na Spišskom hrade, ale tiež pán Petr z Komorova je „seděním na Likavě“ a tiež „na Blatnici“, Juraj Thurzo je „hrabě na Orawě“, ale tiež „slobodný pán na Bytči“ či „na Lietawě“, Jan Jiskra je „hrabě ssariský“ a píše zo Šarišského hradu.

Rovnako, teda po česky, píšú, keď treba, i pisári miest Bratislavy, Košíc, Levoče, Bardejova, Trnavy, Skalice i menších miest, napr. Rajca, Bánoviec. A po česky adresátom na tomto území píše i kráľovská kancelária kráľa Matiaša, t. j. Mateja Korvína a, pochopiteľne, kráľa Vladislava Jagellonského, kráľa českého a uhorského. Čestina je to veľmi korektná, zrejme písaná profesionálnymi pisármi, ale nepochybne diktovaná podpísanými osobami a určená adresátom, pre ktorých to bol bežný jazyk bežnej – písanej! – komunikácie. Smerom na východ pribúda miestnych dialektizmov, ktoré sa pohybujú medzi slovenčinou a poľštinou.

4.3.1. Na tých okolo 200 po česky napísaných dokumentoch z územia dnešného Slovenska (z väčšej časti korešpondencie medzi najvyššou šľachtou, mestami, ale aj ich nešľachtickými mešťanmi z 15. storočia, t. j. pred reformáciou) je nápadné to, že sa ani v jedinom prípade netýkajú viery, náboženstva, cirkvi, ale ani štátnej či regionálnej politiky. Ide vždy o majetkové alebo v širokom slova zmysle právne vzťahy. Hoci tradícia v Jiskrových „bratříkoch“ vždy primárne videla husitov, realita týchto dokumentov je iná: ani husitizmus, ani nejaká cirkev či náboženstvo tu ani slovom spomenuté nie sú. A to sa týka nielen náboženstva, ale aj témy jazyka či národa/národnosti. Hoci vysoká šľachta je miestna, teda slovenská, nikdy sa nikto z nich ne-

zmieňuje o svojom jazyku. A zrejme nikdy sa táto vysoká šľachta nepokúsila definovať či nejako inak politicky vymedziť miesto jazykového územia zvaného v rámci Regnum Hungariae oddávna a oficiálne „Hungaria superior“ (neskôr po slovensky „Horná zem, Horniaky“, po maďarsky „Felvidék“), erb ktorého, dvojkríž „na troch vrškoch Tatra, Matra, Fatra“ alebo na „troch d'atelinkách“, sa bežne používa a na uhorských kráľovských pečatiach sa vyskytuje v rangu erbov Chorvátska, Moravy, Dalmácie či Sedmohradska: myslím konkrétne na veľkú pečať Vladislava Jagellonského, kráľa Čiech a Uhorska 1490 – 1517 („rex Bohemiae et Hungariae“), kde sú vo vnútri kruhu český lev a uhorské arpádovské štyri „brvná“ či „rieky“ a okolo, na obvode tohto kruhu spomínané erby, počínajúc erbom Chorvátska (stará personálna únia kráľovstiev), Moravy (markgrófstvo), Sedmohradska (veľkokniežatstvo) a končiac týmto erbom „Hornej zeme“, ktorá žiaden osobitný právny status v rámci Uhorska nemala. Ak teda naše dnešné územie a jazyk na ňom ostali neidentifikované a nepomenované za vládcov veľkomoravských, ostali rovnako neidentifikované a nepomenované i v tomto hojne dokumentovanom 15. storočí na začiatku novoveku, keď je doložená domáca vysoká šľachta s doložené domácim jazykom. A že týmto domácim spisovným jazykom je čeština, je vysvetlené o pár sto rokov (1696) v spise Tobiáša Masnicia *Zpráva pjsma Slowenského*²⁵: my sme sa o náš jazyk nestarali, nekultivovali sme ho a teda nemá jednotnú podobu, sú to vlastne iba nárečia („ubique variat“) – a teda **naším slovenským písomným jazykom je ustálený a kultivovaný jazyk český**, tým sa má správne „čjsti, psáti y tisknauti“. Pričom ten istý Masnicus na tom istom mieste pripomína, že **sa netýka toho, ako hovoríme**.

4.3.2. V tejto súvislosti musíme spomenúť pre túto tému (vlastne až dodnes) aktuálnu polemiku lingvistu Ľudovíta Nováka s historikom Branislavom Varsikom²⁶. Chaloupeckým publikované dokumenty vyvolali u Nováka isté sklamanie, pretože, vraj, neprišli nič o „našom“, slovenskom jazyku – sú teda kultúrohistorickým, ale nie slovenským jazykovým dokumentom. Pre Chaloupeckého sú toto dokumenty písané jazykom „národním“, ale Varsik ich pokladá za slovenské jazykové dokumenty. Novákovo stanovisko si osvojili generácie slovenských jazykovedcov až po Eugena Paulinyho a hlavného redaktora historického slovníka Milana Majtána, a tak produkcia starých slovenských jazykovedcov o svojom jazyku po česky doslova vypadla z dejín slovenčiny. Tie sa začínajú až akoby Antonom Bernolákom a predtým je vlastne vákuum. Konkrétne v Paulinyho *Dejinách spisovnej slovenčiny*²⁷ sa meno Pavla Doležala, najdôležitejšieho metodologického jazykovedného inovátora celého česko-slovenského priestoru v 18. storočí (porov. ďalej 5.2.), spomína len na jednom mieste (bez výkladu).

²⁵ Porov. odkaz 24.

²⁶ Jej podstata je dobre zhrnutá v Novákovej replike v SP 50, 1934, s. 766 – 768.

²⁷ PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

4.4. Keď sa na začiatku 16. storočia aj na Slovensku začala šíriť Lutherova reformácia, existoval autoritatívny súhrn jej vieroučných zásad, Lutherov *Malý (Enchiridion)* a tiež *Veľký katechizmus* len po nemecky, resp. pre školy po latinsky. Teda pre ľudí, ktorí na toto obnovené náboženstvo prechádzali, bolo treba tento komprimovaný text preložiť do ich vlastnej, zrozumiteľnej reči. Ako sa to u nás dialo, možno pekne vidieť na porovnaní priebehu luterskej reformácie u Slovákov a u Slovincov.

4.5.1. U Slovincov sa medzi luteránmi vykryštalizovala skupina intelektuálov (Primož Trubar, Adam Bohorič, Jurij Dalmatin...), ktorí do vlastnej reči preložili základné texty luterského kresťanstva: celú Bibliu, katechizmus, piesne, modlitby. Na tento cieľ vytvorili, pretože dovtedy neexistoval, vlastný slovinský spisovný jazyk, ako kompromis z existujúcich veľmi odlišných dialektov. Na ňom sa z južnoslovanského jazykového kontinua vykryštalizoval slovinský národ, odlišný od susedných Chorvátov. A hoci Slovinci boli antireformáciou obrátení na katolicizmus, tento klasický spisovný jazyk a zrejme tým aj národnú identitu si zachovali, hoci dnes je to len písaný, ale oficiálny spisovný jazyk: z neho sa dennou praxou vytvorila moderná spisovná slovínčina, primárne hovorená. Jazyková forma prijatia reformácie teda ostala národným jazykom slovinského národa. Je to vo mnohom podobné pomeru tzv. spisovnej a tzv. obecnej češtiny: spisovná čeština má pravopisnú a tvaroslovnú normu, ustanovenú v základných črtách Dobrovského gramatikami zo začiatku 19. storočia, ktorými však zachytil normu humanistickej češtiny 16. storočia²⁸ (reč J. A. Komenského, Jana Blahoslava a *Kralickej Biblie*). Napríklad výrazy ako *o těch starých otázkách*, *o té staré otázce* – čo je stále nepochybnou povinnou normou každého štylisticky neutrálneho písaného českého textu, je v hovorenej komunikácii – okrem snád' konzervatívnejšej inteligencie na východnej Morave – nutne [*vo těch starejch votáskách*, *vo tí starí votásce*].

4.5.2. U Slovákov, ako ukazuje *Bardejovský katechizmus* a ďalšie rukopisné katechizmové texty zo 16. storočia, pokračoval vývoj inak. Bez toho, aby na terajšie slovenské územie bol prenikol utrakvizmus, či pred 17. storočím Jednota bratská ako organizované cirkvi, museli sa sem s českým jazykom časti rituálu (porov. vyššie: modlitby, krédo, piesne) dostať od istého času aj české utrakvistické knihy – doložené kancionály. Lutherov katechizmus našiel u Slovákov v používaní základné kresťanské rituálne texty po česky, ktoré si zbory, vlastne ich kňazi odpisovali, a našiel tu českú bibliu, doložené niektorú redakciu Melantrichovej Biblie, ale možno aj nejaký exemplár starších biblí štvrtej staročeskej redakcie. Takže katechizmus sa neprekladal celý, ale len Lutherove výklady základných článkov viery, niektoré z nem-

²⁸ ĎUROVIČ, Lubomír: *Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny*. In: Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. Sborník příspěvků ... na mezinárodním sympoziu v Praze... I. díl. Red. O. Malíš. Praha: Univerzita Karlova 1998, s. 43 – 52.

činy a niektoré doložené z latinčiny²⁹. Osobitne pre BK bol preložený jeho dlhý radikálny a temperamentný úvod a boli silne revidované svedecké texty a pokyny k modlitbám. Základné rituálne texty Desatoro, Krédo, Otčenáš tu majú v tomto katechizme staršie, zrejme tradíciou vypracované stabilné znenie a pravopis. Biblické texty sú dosadené z českej Melantrichovej Biblie.

4.5.3. Reformácia so svojou zásadou zrozumiteľnosti bohoslužobného jazyka tu už taký jazyk – **češtinu** – našla a jej pozíciu rozšírila a upevnila. Na čítaní a doslovnom ovládaní niektorých z týchto textov táto nová cirkev tvrdo trvala. Dokonca za to zodpovednými robila nie v prvom rade kňazov, ale laikov, otcov rodín, ktorí svoju „čeládku“, teda nielen manželku a deti, ale aj služobníctvo, mali tieto základné články nového náboženstva nielen učiť (čo predpokladalo, že si ich sami vedeli prečítať), ale aj kontrolovať, či ich „čeládka“ ovláda a podľa nich sa chová. A ako trest pre tých, ktorí tieto požiadavky neplnia, káže Luther v úvode, preloženom aj v BK, odoprieť im sviatosť. A keď ani to nepomáha, neďať im jesť a piť. Toto sa slovenskému prekladateľovi spomínaného úvodu zdalo predsa len príliš prísne, a tak z tejto sankcie vyňal deti – odoprenie jedla a nápoja v BK sa vzťahuje len na služobníctvo³⁰.

Pre BK ešte neexistuje nič iné okrem jeho náboženského obsahu, a teda nie je nič ani o jeho predlohe či jazyku. To sa začína až neskôr. O tri desaťročia je prvá ďalšia publikácia slovenských evanjelikov „katechizmus troch superintendentov“ z r. 1612 (K 1612) celkom iná. Obsiahly úvod informuje vo svojej prvej časti medzi iným, že tento katechizmus bol vydaný **po česky** pre naddunajské senioráty (neskôr ich volali „preddunajské“) a v druhej časti vzdáva vďaku – hoci nepomenovanej – manželke palatína a celej „Tuřovskej“ (tak tlačiar pochopil sekvenciu *-rz-* v mene *Thurzo*) rodine. Ale v ďalšom katechizme z r. 1634 sa jeho autor Daniel Pribiš v ešte obsiahlejšom úvode už aj sám predstavuje ako senior seniorátu pri nižnom Hornáde, aj vysvetľuje prečo vydáva túto kópiu (hoci kópia to celkom nie je) katechizmu K 1612 a na dvoch miestach vysvetľuje, že tento katechizmus bol preložený z nemeckého do **slovenského**, či **nášho slovenského** jazyka. A k samotnému katechizmovému textu pridal potom Pribiš nielen obsahlu piesňovú časť³¹, ale aj modlitby a náboženské výklady, reč ktorých je napoly slovenská (**slovo „slovenský“ sa tu, vo vytlačenom texte vyskytuje prvý raz vôbec**).

4.6. Základný argument pre túto hypotézu o prijatí **češtiny ako spisovného jazyka Slovákov cez náboženské texty** mi dáva priebeh reformácie na Slovensku

²⁹ ĎUROVIČ, Ľubomír: *Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha*. Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 210.

³⁰ ĎUROVIČ, Ľubomír: *Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera*. Slovenská literatúra, 2009, roč. LVI, č. 4, s. 306 – 311.

³¹ ĎUROVIČ, Ján: *Duchovná poezia slovenská pred Tranovským* (Pribišova zbierka piesní.) Liptovský Svätý Mikuláš: Transcius 1939.

v kombinácii so spisom Tobiáša Masnicia *Zpráva pjsma slowenského*. Ten bol vydaný v Levoči u Brewera r. 1696 – teda v čase, keď tú časť Uhorska ovládal I. Thököly, resp. F. Rákóczi II. Z latinského *Praefatia*³² tejto *Zprávy* vieme, že ľudia na dnešnom slovenskom území sa pokladali za Slovákov, avšak Masnicius musel konštatovať, že európska veda o tom, t. j. o Slovákoch nič nevie – čo vlastne zodpovedá stavu napríklad v Thuróczeovej kronike. Masnicius cituje a interpretuje päť autoritatívnych západoeurópskych autorov, medziiným významného švajčiarskeho renesančného polyhistora Konráda Gessnera (pokladá sa za zakladateľa porovnávacej jazykovedy spisom *Mithridates*), ktorí podrobne vymenúvajú desiatky slovanských národov či kmeňov (Gessner ich má 62, aj také, vtedy už neexistujúce kmene ako Obodritov, Luticov, či Chazarov, Gepidov, Jazygov a dnes ťažko identifikovateľné kmene, zvané tam po latinsky Arbenses, Ohulici, Culmii...) s menami ich území, ale Slovákov medzi nimi ani pri takomto detailnom pohľade niet. Gessner vie len, že *Hungari ad Vagum flumen* hovoria po slovansky (*slavice loquuntur*). Podobne Slovákov nepozná ani najuznávanejší renesančný znalec Ruska a Slovanov, rakúsky barón Sigismund von Herberstein z Korutánska, jeden čas vyslanec rakúskeho cisára Maximiliána v Moskve, ktorý ovládal niekoľko slovanských jazykov.

To Masnicia mrzí, ale vinu kladie svojmu vlastnému národu: „my“ sme o sebe nič nenapísali, o svoj jazyk sa nestaráme (doslovne: nášmu jazyku *deest cultura*, t. j. *chyba mu kultúra, kultivovanie*), náš jazyk nemá jednotnú normu (vyššie citované *ubique variat*), takže cudzinec sa ho nemôže naučiť. Celkom iná je situácia u Čechov: tí majú v jazyku poriadok, takže sa aj v školách dá učiť a naučiť. A tak Masnicius, hoci sám neodborník, píše a vydáva tento akoby šlabikár či kompendium, nazývajúc ho „*abecedarium*“, podľa vzoru podobného šlabikára s titulom *Žáček*, českého jezuita Steiera. Pravda, Masniciovo „písmo slovenské“ je čeština: máme písať dôsledne aj to ř, „aby také Čechové kněh a písem našich užívati mohli“ a v texte opakovane upozorňuje na chyby, ktoré Slováci v tejto češtine robia. Pre pochopenie jeho jazykovej koncepcie, t. j. že „písmo slovenské“ je spisovná čeština, dôležitá je jeho pripomienka, že **sa nezaoberá tým, ako bežne hovoríme** („*Caeterum non loquendi, sed scribendi Observationes trado*“, t. j. „*Napokon, ja tu podávam upozornenia ako treba písať, nie ako treba hovoriť*“). Preto aj podtitul jeho spisku je „Jak se má dobře psáti, čísti a tisknouti“, ale výslovne nič o hovorení.

4.7. V tomto najprvšom opise spisovnej slovenčiny je veľmi zreteľne formulované **dvojúrovňové ponímanie** národného jazyka: jeho bežne **hovorená** podoba, ktorou sa bežne hovorí a jeho spisovná, pestovaná a potenciálne kodifikovaná **písomná** norma. Tak o 50 rokov neskôr Matej Bel v *Praefatiu* ku gramatike Pavla Doležala (1746) výslovne píše, že „*curam linguae Slauo Bohemicae, cultumque*“, t. j. „starostlivosť o jazyk Slovensko Český“ a o jeho kultivovanie v sto-

³² ĐUROVIČ, Lubomír: *Masniciovo Praefatio*. Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 36.

liciach, v ktorých sa bežne hovorí po slovansky („in quibus Lingua Slaui ca vernacula est“), pokladajú za svoju vec magnáti („magnates“), zemanovia („ex equestri ordine“) a vzdelanci („eruditi“) – teda implicitne slovenskí. A za takých pokladá (citujem podľa Belovho pravopisu, v tvare latinského akuzatívu plurálu) magnátov „Szunyoghios /teda Szunyog-ovcov či Suňogovcov/, Illésházios, Thurzones, Osztrosithios, Zayos“, zemanov („ex equestri ordine“) „Szulyowszkyos, Szerdahelyos, Révaios, Iusthios, Otlikios, Beniczkyos, Plathios, Podthurnyaios“; a že v tomto smere vynikli ako osobitne významní vzdelanci (v nom. pl.) „Hrabeczii, Hodikii, Kalinkii, Masniczii, Michalidesii, Krmanii, Iacobaeii“, t. j. Hrabeciovci, Hodikovci, Kalinkovci... To presne zodpovedá tomu ako nemecký autor Heinrich Wilhelm Ludolf z konca toho istého XVII. storočia charakterizuje jazykovú situáciu v Rusku: *Loquendum est russice, scribendum slavice*, t. j. hovoriť treba po rusky, písať po (cirkevno)slovansky³³.

5. MASNICIUS, KRMAN A DOLEŽAL

5.1. Masniciov jazykový odkaz či posolstvo prijal od neho jeho vlastný synovec, syn jeho sestry, **Daniel Krman**. Ten ako absolvent wittenberskej univerzity, neskôr biskup a významná slovenská cirkevná, kultúrna a politická osobnosť, napísal na konci XVII. alebo na začiatku XVIII. storočia obsiahlu, prvú gramatiku (latin-skú) tohto slovenského písomného jazyka, pre ktorý vytvoril názov **lingua slavico-bohemica**. Rukopis tejto nikdy nepublikovanej (!) gramatiky, z ktorého však chýba prvých 16 strán vrátane titulu a titulného listu, vročenia a pravdepodobného ideového úvodu, a taktiež 15 strán vo vnútri, dokonale reštaurovaný, je síce prístupný v bratislavskej bývalej Lyceálnej knižnici SAV, ale je fatálne, že dosiaľ nebol ani publikovaný, ani preložený a už vôbec nie systematicky interpretovaný či zaradený do vývoja slovenského jazykovedného myslenia^{34,35}. D. Krman sa nadchýna dokonalosťou jazyka Jednoty bratskej, predovšetkým jej biskupa J. A. Komenského, ktorý patrí aj „nám“, t. j. implicitne Uhrom, ľudom z Uhorska, pretože Komenský sám pochádza z Uhorského Brodu. Ale Krman súčasne spravidla uvádza ako to hovoríme *nos, nostrates, Slavi Pannonii či in Hungaria*, ale tiež po slovensky *Slowácy zdegssj*. Zrejme aby preklenul rozpor medzi historickým českým jazykom na jednej a jeho používaním aj Slovákmi ako vlastným spisovným jazykom na druhej strane, vytvoril preň osobitný názov **lingua slavico-bohemica**.

³³ LUDOLF, Henric(us) Wilhelm(us): *Grammatica Russica*. Oxonii (Oxford) A.D. MDCXCVI (1696), ed. by B. O. Unbegaun. Oxford 1959.

³⁴ ĎUROVIČ, Ľubomír: *Gramatiky Daniela Krmana*. Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 3 – 4, s. 164 – 167.

³⁵ ĎUROVIČ, Ľubomír: *Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí*. In: Ľ. Ď.: *O slovenčine a Slovensku. Výbrané štúdie I*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2004, s. 208.

D. Krman sa pokúsil aj pre svoj národ používať latinské meno *Slovacii* (na rozdiel od vtedy jediného *slavi* pre všetkých Slovanov), ale jeho rukopisné *Rudimenta linguae slavico-bohemicae, in gratiam Slovaciorem, hac lingua utentium et eam excolere volentium...* (Základy jazyka slovensko-českého, aby sa zavďačil Slovákovi, ktorí tento jazyk používajú a chcú ho pestovať/kultivovať...) ostali v dôsledku Krmanovho uväznenia len krátkym načatým fragmentom. Sú uložené v budapeštianskej knižnici Országos Széchényi könyvtár. Zato pojem „slavico-bohemicus“, neskôr spravidla s opačným poradím prvkov, o rôznych stránkach slovensko-českého kultúrneho či politického kontextu a kontinua, hral po niekoľko storočí dôležitú kultúrnu a politickú rolu. D. Krman ho použil aj v nanajvýš dôležitom politickom kontexte, keď na audiencii u švédskeho kráľa³⁶ Karola XII. žiadal o podporu, pretože „nostra duplex natio hungarica et slavico bohemica“ (dvojitý štátny národ maďarský a slovensko-český) si nemôže vydať vlastnú bibliu. Slovenský ekvivalent tohto latinského názvu sa používal veľmi zriedka. Je napr. v článku Jána Hrdličku „Vznesenosť reči českej neb vôbec slovenskej“ z r. 1785: „... již i řeč naše slovensko-česká hlavy své zdvihovati počíná“³⁷.

5.2. Krmanov pojem jazyka „slovensko-českého“ prijal ako východisko o pol storočia neskôr vo svojej *Grammatica slauico-bohemica*³⁸ Pavel Doležal („Doleschalius“), ale vybudoval na ňom dielo s metodologickým dosahom až do našich čias. V súlade s realitou rozoznáva Doležal v tomto jazyku dva „dialekty“: gramaticky veľmi komplikovaný dialekt Čechov a od neho odlišný dialekt „cultiorum Slavorum in Hungaria“, doslovne „vzdelanejších Slovanov v Uhorsku“ (t. j. Slovákovi), čo možno interpretovať ako „dialekt slovenskej inteligencie“. Slovenské tvary, odlišné od českých, uvádzajú sa pri patričnom českom tvare v okrúhlych zátvorkách, napr. *o rozých(hoch)*, teda po slovensky *o rohoch*. Tento slovenský dialekt je u Doležala v zásade dialekt mesta Skalice, Doležalovho rodiska, hoci niektoré skalické dialektálne črty odmieta v prospech spoločného tvaru českého (nie *pukel*, ale spoločné *pukl*). Prečo Doležal odlišuje reč vzdelancov (*cultiorum*) od tých ostatných Slovákov, nie je tu povedané jednoznačne, ale pravdepodobne i on, podobne ako Masnicius, chcel naznačiť rozdiel medzi jazykom kultivovaným, azda mestským (M. Bel menuje P. Doležala „vir oppido doctus“) a bežne hovoreným: explicitne to Matej Bel hovorí v Praefatio k tejto gramatike, kde veľmi výrazne stavia oproti sebe *lingua vernacula*, ktorou sa bežne hovorí v slovenských stoliciach a jazykom „slovansko-českým“ (*lingua slavico-bohemica*), pestovanie a kultivovanie ktorého pokladá za

³⁶ KRMAN, D(aniel) ml.: *Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708 – 1709)*. Eds. J. Minárik a G. Viktory. Bratislava 1969.

³⁷ *Kritika v slovenskom národnom obrození*. Ed. Cyril KRAUS. Bratislava: Veda 1990, s. 30.

³⁸ DOLESCHALIUS, Pavlys: *Grammatica slavico-bohemica, in qua ... et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat*. Bratislava: Typis Royerianis 1746.

svoju vec – implicitne slovenská – šľachta, zeman a zvlášť „eruditi“, čiže vzdelanci, inteligencia (porov. odsek 4.7.).

Dodnes platnou metodologickou inováciou Doležalovou je odmietnutie latinského modelu skloňovania a časovania, a vybudovanie klasifikácie, ktorá je založená na kritériách relevantných pre naše dnešné jazyky. Doležal pochopil, že základným kritériom pre zaradenie substantíva do istého typu deklinácie je gramatický rod, a až potom sa uplatňujú ďalšie kritériá – a tento poznatok pretrváva dodnes v skloňovacích vzoroch „chlap, hrdina, dub, stroj“, „žena, ulica, dlaň, kosť“ atď. v slovenčine i v češtine. Podobne P. Doležal vnímal, že inherentné kritérium pre zaradenie slovies do typov konjugácie je primárne infinitívny kmeň a navrhol podľa toho šesť konjugácií. Adekvátnosť týchto kritérií akceptoval aj Josef Dobrovský, s niektorými korekciami podľa nich zmenil koncepciu svojej pripravovanej gramatiky³⁹ a hoci výslovné uvádza P. Doležala ako základný zdroj tejto novej klasifikácie, dodnes sa v literatúre tieto inovácie vždy spájajú s menom J. Dobrovského.

5.3. Keď po porážke na Bielej hore (1620) všetko ideové imanie českej reformácie bolo na území českého štátu habsburskou antireformáciou /rekatolizáciou zakázané a prísne prenasledované, jeho jazykovú a vo mnohom najmä ideovú kontinuitu zachovali slovenskí luteráni vydaním *Kralickej Biblie* v r. 1722 u pietistov vo Franckesche Stiftungen v Halle („*Hallská Biblia*“). Je to dokonalá kópia posledného kralického vydania z r. 1613 nielen textovo, ale aj pravopisne: *Hallská Biblia* v slovenskom používaní fraktúry definitívne ustálila písanie dlhého [i:] ako *j* (*djlo, wjra*) a rozlišovanie otvoreného a zavreného L (pozri odkaz¹⁵), hoci to – ani u samotných Čechov – výslovnosťou nebolo motivované. *Hallská Biblia* vyšla úsilím Mateja Bela a biskupa Daniela Krmana nákladom slovenských evanjelikov z politicky a ideovo predsa len – pre privilegované stavy (natio Hungarica) vďaka *Zlatej bulle Ondreja II.* – omnoho voľnejšieho Uhorska.

V jej úvode Krman, podpísaný iniciálami D. K., výslovné hovorí, že toto vydanie má nahradiť nedostatok Biblií, pretože Biblia už dávno nebola vydaná a mnoho exemplárov sa stratilo starobou, ale tiež že mnohé boli „*od zlobochů zničeny*“: tvar českého genitívu plurálu slovenského slova *zloboh* do svojho slovensko-českého jazyka Krman nevie gramaticky (vlastne morfonematicky) začleniť, hoci hovorí v tom istom úvode o sebe a svojich slovenských krajanoch „*nás, týmž gazykem mluwjících*“, ale s genitívom-akuzatívom plurálu životných maskulín, čo je od najstarších dochovaných textov neklamná známka slovenského autora. Po vydaní z r. 1722 bola tá istá Biblia vydaná v Nemecku ešte dva razy („*Elsnerove vydania*“). Ako napísal nemecký historik H. Rösel⁴⁰, *Hallskou* a dvoma ďalšími vydaniami *Kralickej Biblie* bolo v českých dejinách

³⁹ ŽUROVIČ, Ľubomír: *Josef Dobrovský a mluvnice Pavla Doležala*. In: Josef Dobrovský Fundator studiorum slavlicorum. Vydali Vladimír Vavřínek et al.. Praha: Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 403 – 413.

⁴⁰ RÖSEL, Hubert: *Die tschechischen Drucke der Hallenser Pietisten*. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx Universität Leipzig. 4. Jhrg., Heft 3 – 4, s. 375 – 377.

preklenuté poldruhistoročie antireformácie, vďaka čomu sa zachovala kontinuita kralickej spisovnej češtiny.

6. ROZRIEŠENIE OTÁZKY SPISOVNÉHO JAZYKA ŠTÚROVÝM ROZHODNUTÍM

Druhá polovica 18. storočia priniesla v Európe osvietenstvo a s ním celkom nové ponímanie vzťahu jazyka a národa. Jazyk sa začal pokladať za hlavné kritérium národa, za hlavný národotvorný faktor. Tým sa aj u Slovákov dvojúrovňové ponímanie národného jazyka dostalo do krízy. Pretože v Habsburskej monarchii až to isté osvietenstvo prinieslo aj Tolerančný patent, mentálne rozčesnutie Slovákov na katolíkov a evanjelikov ešte stále trvalo, a tak sa aj k jazykovej otázke každá z týchto cirkví postavila inak.

6.1. Vo väčšinovej rímsko-katolíckej cirkvi mladý bohoslovec Anton Bernolák⁴¹ na podnet cisára Jozefa II. – po latinsky – opísal, a tým konštituoval osobitný slovenský spisovný jazyk. Vyšiel z gramatickej teórie Doležalovej a implementoval ju dialektom okolia Trnavy (možno ho nazvať aj kultúrnou západoslovenčinou), kombinovaným s niektorými stredoslovenskými prvkami (mäkké ľ, pre ktoré použil kralické *L clausum* – *l* so slučkou; sporadicky diftong *ie*). Bernolákov krok vyvolal u slovenského katolíckeho kléru veľké nadšenie, okolo neho vznikla spoločnosť Slovenské učené tovarišstvo s niekoľko sto členmi. Za členov sa prihlasovali aj evanjelici – čím bolo po prvý raz prekročené cirkevné rozčesnutie slovenského národa. Ale prvé nadšenie dosť rýchlo opadlo, takže po Bernolákovej smrti r. 1813 ostali len niekoľkí jednotlivci⁴². Isté oživenie nastalo okolo rokov 1820 – 30, a tak aj na čachtickej sednici Tatrína sa ozvali niekoľkí bernolákovci, ale hlavne k veľkému básnikovi v bernolákovčine Jánovi Hollému sa o schválenie celonárodného kroku obrátili Ľ. Štúr, J. M. Hurban a M. M. Hodža.

6.2. Evanjelici sa najprv pokúšali zachovať status quo.

6.2.1. Jiří/Juraj Ribay presvedčil Josefa Dobrovského, aby ako uznávaná autorita napísal gramatiku, ktorá zachytí klasickú humanistickú podobu češtiny⁴³, aby sa nepokazila novodobými zmenami, čím Ribay myslel novodobú reč Prahy, ktorú dnes voláme obecná čeština. To sa Ribayovi nakoniec podarilo, Dobrovský prijal Doležalovu gramatickú koncepciu a implementoval ju s vlastnými zlepšeniami, humanistickou češtinou, jazykom *Kralickej Biblie*. Táto čeština, prijatá v prvých rokoch aj ako spisovný jazyk slovenských evanjelikov, vydržala v českom národe ako spisovná norma – s niektorými modernizáciami – dodnes („spisovná čeština“ na rozdiel od „obecnej

⁴¹ BERNOLÁK, Antoni(us): *Grammatica slavica*. Impensis Ioannis Michaelis Landerer. Posonii (Batislava), 1790.

⁴² HATTALA, Martin: *Grammatica linguae slovenicae, collatae cum proxime cognata bohémica*. Typis Francisci Lofber. Schemnicii (Banská Štiavnica). 1850, s. 20: „... rari sint nantes in gurgite vasto.“

⁴³ ĐUROVIČ, Ľubomír: pozri odkaz 38.

češtiny“). Slovenským evanjelikom toto však otázku spisovného jazyka nevyriešilo. Druhý Ribayov krok, návrh na zriadenie Ústavu reči a literatury československé pri prešporskom (bratislavskom) evanjelickom lýceu, priviedol vo svojich dôsledkoch k inému riešeniu, než si asi Ribay sám predstavoval – k rozhodnutiu skupiny okolo Ľudovíta Štúra prejsť na osobitný, vlastný slovenský spisovný jazyk.

6.2.2. Iné riešenie praktizoval Ribayov vrstovník Jiří (Jur) Palkovič. Ako redaktor a vydavateľ používal vo svojich časopisoch humanistickú češtinu s jej archaickým pravopisom (spor s Čechmi o „analogický“ pravopis) a menoval ju **„pulerovaná slovenčina“** – s výkladom, že „čeština“ je reč Prahy a stredných Čiech, dnes zvaná „obecná čeština“ (porov. vyššie), ktorá sa od „pulerovanej slovenčiny“ podstatne odlišuje.

6.3. V duchu toho istého osvietenstva chcel habsburský cisár Jozef II. modernizovať habsburské mocnárstvo tým, že kázal nahradiť mŕtvu latinčinu živým jazykom, pravda, svojím vlastným, teda nemčinou. Uhorský parlament (vtedy už prevažne maďarský) na to reagoval najprv obranou ich vlastnej maďarčiny, ale postupne novými, maďarizačnými zákonmi, ktoré v posledných dôsledkoch mali pretlačiť maďarčinu ako jediný jazyk všetkej verejnej komunikácie v celom Uhorsku. Keď tým Slováci, stále ešte cirkevne rozčesnutí, začali cítiť ohrozenie svojho vlastného národa, obrátili sa najprv evanjelici sami (vraj aby to nevyzeralo ako politika) na cisára s prosbou o ochranu („rekurz“, čiže **„Prestolný prosbopis“**). Napriek cisárovmu blahovoľnému stanovisku uhorská politická špička slovenské sťažnosti zamietla a jej základným argumentom bolo to, že Slováci nie sú ani osobitná národnosť, pretože nemajú svoj vlastný národný jazyk. Vtedy sa ideovo rozišla dvojica pôvodcov rekuru Ján Kollár a Ľudovít Štúr, obaja s pôvodným stanoviskom spoločného spisovného jazyka pre Slovákov i Čechov. J. Kollár nedbal na slovenských katolíkov a trval na trochu modifikovanej češtine ako slovenskom spisovnom jazyku, zatiaľ čo Ľ. Štúr pochopil historickú nutnosť a rozhodol sa ísť za jeden slovenský spisovný jazyk, nielen s nádejou, že za ním pôjdu aj katolíci, ale rovnako s vedomím, že si rozhnevá svojich vlastných – aj časť slovenských evanjelikov, aj pročeskoslovenských Čechov. Vyhroteným „stretom“ prívržencov tradičnej, hoci trochu modifikovanej češtiny a štúrovským návrhom novej spisovnej slovenčiny je kniha **Hlasové** ...⁴⁴, ktorú anonymne zorganizoval a „zredigoval“ Ján Kollár. Nemenej ostrá okamžitá reakcia J. M. Hurbana⁴⁵ bola v práve založených a ním samým redigovaných **Slovenských pohľadoch na vedy, umenie a literatúru**.

⁴⁴ *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Spisů musejních číslo XXII, Praha 1846 (bez autora či editora). Kollárove cielelné zmeny, t. j. falzifikáciu pôvodných textov zistil podľa archivovaných rukopisov profesor vtedy Komenského univerzity v Bratislave Josef HENDRICH v časopise Bratislava, časopis Učené společnosti Šafaříkovy, roč. 4, č. 2 – 3, s. 371 – 84.

⁴⁵ HURBAN, M. J. (sic): recenzie Hlasov in: Slovenskje pohľadi na vedy, umeňja a literatúru. V Skalici, v tlačiarňi Fraňa Xavera Škarnicla a sinou. Ďjel 1, svazok 1, 1846, s. 35 – 67.

7. ZÁVEROM

Výsledok je známy. Slováci opustili češtinu ako svoj spisovný jazyk. V *Predmluve k Nauke reči Slovenskej* to emocionálne napísal Ľudovít Štúr⁴⁶: „Odstávame teda od Čestini, ako reči našej spisovnej, ale, krajaňja, nežabúdajme na túto našu sestru najbližšú! ... Nežabudňime nikdy aňi na vďačnosť, ktorú sme pracovitjemu a umnjemu Českjemu kmenu povinní; on nás v hliveňi našom opatrúvau a nás k životu viššjemu svojímí duchovnými plodami pripravúvau, preto vďačnosť naša nach vždi ostaňe k ňemu svježa a vrúcna v srdcach našich.“

Tak sa skončilo 400?-, 500?-, 600?-ročné používanie češtiny Slovákmí, z ktorého ostalo bohaté kultúrne a politické dedičstvo, perceptívny bilingvizmus – a v spisovnom jazyku to *Ježiš, Bože, Otče náš* či zinterjekcionalizované *ježišikriste*.

LITERATÚRA

- AUTY, Robert: Czech. In: Schenker, Alexander M. and Stankiewicz, Edward: The Slavic literary languages: Formation and Development. Yale concilium on international and area studies. New Haven: 1980, p. 163 – 182.
- BALTÍK, Fridrich: O osnově malého Katechismu doktora M. Luthera československé. In: Korouhev na Sionu, 1880, roč. 3, č. 8, s. 113 – 116 a č. 9, s. 129 – 133.
- Bardejovský katechizmus z r. 1581 – najstaršia slovenská kniha. Zostavovateľ Miloš Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2013.
- BLANÁR, Vincent: Bernolákova Grammatica Slavica a Doležalova Grammatica Slavico-Bohemica. In: Iugi observatione... Jubilejný zborník na počesť Ľubomíra Ďuroviča. Editor S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2008, s. 125 – 129.
- DANIEL, David Paul: The Lutheran Reformation in Slovakia, 1517 – 1618. Ph.D. Thesis, 1972. Ann Arbor, Michigan: The Pennsylvania State University, University Microfilms International 1989.
- DVORNÍK, Francis: The Slavs in European History and Civilization. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press 1962.
- ĎUROVIČ, Ján: Staročeské piesne v prvom Tranosciu. In: Jiří Třanovský. Sborník k 300. výročí kancionálu Cithara Sanctorum. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislavě 1936, s. 127 – 140.
- ĎUROVIČ, Ján: Najstaršia rukopisná sbierka piesní na Slovensku pred Tranovského kancionálom. In: Tranovského sborník. Sostavil Dr. Samuel Št. Osuský. Lipt. Sv. Mikuláš: Tranoscius 1936, s. 23 – 42.
- ĎUROVIČ, Ján: Duchovná poezia slovenská pred Tranovským (Pribišova sbierka piesní). Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius 1939.
- ĎUROVIČ, ThDr. PhDr. Ján P.: Evanjelická literatúra do tolerance. Slovenské písomníctvo / Sväzok 5. Vydáva Matica Slovenská. Turčiansky Svätý Martin 1940.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny. In: Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. Sborník příspěvků přednesených zahraničními bohemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20. – 26. srpna 1998. I. díl. Red. O. Mališ. Praha: Univerzita Karlova 1998, s. 43 – 52.

⁴⁶ ŠTÚR, Ľudovít: *Nauka reči slovenskej*. Nákladom Tatrina číslo 1. V Prešporku 1846, s. XI. Reprint: Faksimile pôvodného vydania na vydanie pripravili Ľubomír Ďurovič, Slavomír Ondrejovič. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 2006.

- ĎUROVIČ, Ľubomír: Pavel Doležal a jeho *Grammatica Slavico-Bohemica*. (Pri trojstom výročí narodenia 1700 – 2000). Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 1, s. 22 – 32.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Josef Dobrovský a mluvnice Pavla Doležala. In: Josef Dobrovský Fundator studiorum slavlicorum. Praha: Slovanský ústav AV ČR, Vladimír Vavřínek et al. 2004, s. 403 – 413.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Zpráva pjsma slowenského Tobiaša Masnicia a problém slovenskej identity. Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 3, s. 129 – 138.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha. Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 208 – 218.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera. Slovenská literatúra, 2009, roč. 56, č. 4, s. 306 – 311.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Gramatiky Daniela Krmana. Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 3 – 4, s. 164 – 167.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Masniciovo Praefatio. Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 32 – 40.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Vývoj spisovného jazyka českého. In: Československá vlastivěda. Řada II: Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx – Bohumil Janda 1936, s. 1 – 144.
- CHALOUPECKÝ, Václav: Středověké listy ze Slovenska. Sbíрка listů a listin psaných jazykem národním. Bratislava – Praha: Nákladem „Melantricha“ a. s. 1937.
- ISAČENKO, Alexander V.: Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. Turčiansky Sv. Martin: Matice slovenská 1948.
- KYAS, Vladimír: První český překlad bible. Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd, roč. 81 – sešit 1. Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd 1971.
- KYAS, Vladimír: Česká bible v dějinách národního písemnictví. Praha: Vyšehrad 1997.
- LUDOLF, Henric(us) Wilhelm(us): *Grammatica Russica*. Oxonii (Oxford) A.D. MDCXCVI (1696). Ed. by B. O. Unbegaun. Oxford: 1959.
- LUTHER, Martin: D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger. 30. Band. Erste Abteilung 1910.
- MEYER, Johannes: Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus. Gütersloh: Druck und Verlag von L. Gertelsman 1929.
- MOCKO, Ján: Historia posvätnéj piesne. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius 1909.
- NOVÁK, Ľudovít: Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny. Slovenské pohľady, roč. 54, 1938, s. 105 – 111, 159 – 173, 217 – 222, 281 – 287.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. III. Texty. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči slovenskej. V Prešporku: Nákladom Tatrína číslo 1. Reprint: Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006.
- VARSÍK, Branislav: Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1956.

KOMUNIKAČNÝ ASPEKT NOMINÁLNYCH TAUTOLÓGIÍ TYPU *OBCHOD JE OBCHOD*

Jana Sokolová

*Katedra rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa, Štefánikova 67
949 74 Nitra, e-mail: jsokolova@ukf.sk*

SOKOLOVÁ, J.: Communicative Aspect of Nominal Tautologies of the Type *Business is business*. Slovak Speech, 2015, vol. 80, no. 3-4, p. 157-176.

Abstract: The aim of the paper is to explain the use of nominal tautologies by the speakers of the Slovak language. It focuses on a) the verification of propositional and pragmatic functions of nominal tautologies; b) the significance of lexical collocations for the contextual dependence of their interpretation. It is assumed in the paper that the semantic-pragmatic and illocutionary use of nominal tautologies forms the background of a conclusive character of practical (non-analytical) argumentation, and the acceptance of the corpus of operators, deictors and descriptive verbs has a crucial significance to the interpretation of the specific content. The article primarily studies nominal tautologies from the pragmatic perspective; yet, it also considers the attitude and intention of the speaker, contextual significance of nominal tautologies in the case of individual use and the proportion of content between tautologies in the case of coordinative tautologies.

Key words: nominal tautologies, argumentation, speaker, attitude, intention

*Povedať o dvoch veciach, že sú totožné, je nezmysel a povedať o jednej veci,
že je totožná sama so sebou, nehovorí vôbec nič.*

Ludwig Wittgenstein

1. ÚVOD

Cieľom príspevku¹ je zdôvodnenie zmysluplného uplatňovania nominálnych tautológií používateľmi slovenčiny, a tým popretie slov L. Wittgensteina. S oporou o doklady textov *Slovenského národného korpusu* (prim-6.1.20-public-all) sa zameriame na (a) verifikovanie propozičných a pragmatických funkcií nominálnych tautológií v pozíciách latentných argumentov praktickej (neanalytickej) argumentácie a explikácie; (b) dosah lexikálnych kolokátov na kontextovú závislosť ich interpretácie.

Pohľad do histórie ukazuje, že tautológie typu *obchod je obchod* sa stali predmetom záujmu nielen formálnej logiky (v ktorej sa vychádza sa zo skutočnosti, že syntaktické konštrukcie „x je x“ sú ekvivalentom formuly $p = p$), ale aj lingvistiky. V lingvistike sú tieto konštrukcie a výpovede označované ako nominálne ekvativa (nominal equatives; Meibauer, 2008; Snider, 2014); ekvativne tautológie (equative tautologies; Rhodes, 2009); nominálne tautológie (nominal tautologies; Hoidas –

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0243/15 *Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach*.

Galani, 2012; Miki, 1996); nominálne tautologické konštrukcie (nominal tautological constructions, Kwon, 2009); tautologické konštrukcie (tautological constructions, Wierzbicka; 1987); konštrukcie 'X je X' (konstrukcii 'X jest X', Padučeva, 2004); frazeologizované konštrukcie (Mlacek, 2001); tautologické vety (Karlík, 1998; Vaňko, 2010); analytické (tautologické) vety, resp. tautologické výroky (Dolník, 2013); formálne (nominálne) tautológie (Bílková, 2013) a pod.

Ako vidieť už z rozmanitosti pomenovaní, nominálnym tautológiám sa prisudzuje štatút aj konštrukcií, aj viet. Je to dané tým, že vyhovujú podmienke rekurzivnosti, ktorá spočíva v jednoduchom pravidle: „rovnaká vec“ sa opakuje na rôznych úrovniach, porov. *istota* ako lexéma, *istota je istota* ako frazéma, *Istota je istota* ako výpoveď. Potvrdzuje sa pravidlo, že objekt je rekurzívny, ak sa čiastočne skladá alebo je definovaný pomocou *jednoduchšej verzie seba samého*. Rekurzia sa v nominálnych tautológiách dosahuje použitím konjunkčného pravidla a tým, že v explikante sa opakuje slovo-explikandum (porov. Dolník, 2003, s. 145). Rekurzívne pravidlá z pohľadu generatívnej gramatiky zabezpečujú, že gramatika pozostávajúca z konečného počtu pravidiel a operujúca konečným súborom jednotiek slovníka môže generovať (teoreticky) nekonečný počet viet. Tautologické vety majú síce potenciálne nelimitovanú (re)produkciu, na druhej strane sú obmedzované prirodzenými komunikačnými potrebami a preferenciami používateľov.

2. PRÍSTUPY K ANALÝZAM NOMINÁLNYCH TAUTOLÓGIÍ

V lingvistických analýzach nominálnych tautológií sa evidujú tri „tradičné“ prístupy: a) tzv. radikálne pragmatický (Grice, 1975; 1989; Levinson, 1983; Brown – Levinson, 1987; Ward – Hirschberg, 1991); b) tzv. radikálne sémantický (Wierzbicka, 1987; Davis, 1998); c) neradikálny, „hybridný“, sémanticko-pragmatický (Fraser, 1988; Gibbs – McCarrell, 1990; Miki, 1996). Z novších náhľadov možno spomenúť kognitívningvistický prístup (Mizuta, 1996)², prístup z aspektu teórie relevancie (porov. najmä Sperber – Wilson, 1995)³ a komunikačný prístup. Žiada sa podčiarknuť, že rôzne interpretácie toho istého javu neznamenajú preferovanie jedného spôsobu a odmietnutie iného ako nepravdivého či nevhodného, ale ich komplementaritu, pretože možnosť rozličnej interpretácie faktov jazyka nesvedčí o ničom inom než o jeho vnútornej zložitosti a mnohoaspektovosti (porov. Ondrejovič, 2008, s. 50 – 51).

² Kognitívningvistický prístup k tautológiám spočíva na úlohe konceptuálnej schémy (frame) pri objasňovaní pragmatického porozumenia. Y. Mizuta (1996) upozorňuje na to, že predikát X vo vete *X je X* prezentuje spravidla uzuálne vlastnosti kategórie, týkajúce sa stereotypnej situácie. Pochopenie tautológie závisí od pochopenia kontextu a uplatnenia znalostí (cit. podľa Yamamoto, 2013).

³ Teória relevancie (Sperber – Wilson, 1995) vychádza z dvoch princípov relevancie: kognitívneho (poznávanie je zamerané na maximalizáciu relevantnosti) a komunikačného (výpovede tvoria očakávania optimálnej relevantnosti). Kým H. P. Grice nominálne tautológie posudzuje ako deliberatívne porušenie maximy kvantity navodzujúcej implikatury, v intenciách teórie relevancie tautológie fungujú ako upozornenia, že evidentná pravda je prehliadaná (porov. Higashimori – Wilson, 1996, s. 10).

2.3. Neradikálny sémanticko-pragmatický prístup sa zakladá na tom, že sémantika nominálnych tautológií je čiastočne konvencionalizovaná a čiastočne závislá od kontextu. Akceptuje sa idea implikatúr, ktorá predpokladá tzv. griceovský kruh: to, „čo je povedané“, je determinované (konvenčnými alebo konverzačnými) implikatúrami a zároveň determinuje (konvenčné alebo konverzačné) implikatúry. Akcentuje sa skutočnosť, že používanie tautológií spočíva nielen v „identifikačnom poznaní jednotlivín“ (Strawson, 1999, s. 378), ale je nasmerované aj na vyvolanie identifikačných poznatkov, ktorými by mal adresát disponovať (u adresáta sa neprestajne predpokladá aj poznanie, aj neznalosť, teda znalostná aj inferenčná kompetencia). Interpretácia tautológie nie je teda orientovaná výhradne na zmysel kľúčovej lexémy, ale na implikatúru, ktorá je s ňou spojená a ktorú aktualizoval hovoriaci.

V intenciách sémanticko-pragmatického prístupu predbežnú orientačnú predstavu o sémantike a pragmatike nominálnych tautológií budeme opierať o koncept faktu (v jeho informačnom zmysle) ako overenej, objektívne jestvujúcej jednotke mentálneho uchopenia, ako elementárneho tematického prvku textu (Miko, 1989). „Fakty“ sú v nominálnych tautológiách prezentované substantívami (apelatívami i propriami) a okrajovo zámenami, adjektívami⁶ a adverbiami. Diskurzívne realizované nominálne tautológie sú teda faktuálne vety (klauzy) majúce tetický charakter (sú formulované ako tézy) a prirodzeným orientátorom ich zmyslu je kľúčová lexéma. V každom jazyku podľa počtu výskytov nominálnych tautológií možno identifikovať „favorizované“ lexémy, ktoré odrážajú preferencie v jazykovom obraze sveta svojich používateľov.

V slovenčine princíp prirodzenej orientácie (a preferencie) reflektujú najmä pomenovania (a) abstrakcií: *istota, osud, láska, strach, zlo, život, smrť, dobro, mladosť, bolesť, hnev, zrada, strata, kvalita, vlast', osudy, fakty, sny*; (b) preskripcií: *rozkaz, zákon, povinnosť, sľub, služba, príkaz, poriadok, direktíva, pravidlá, reguly, zásady, normy*; (c) osôb: *deti, mama, matka, otec, muž, žena, syn, dcéra*; (d) zvierat: *pes, kôň, zviera, somár*; (e) športu: *šport, futbal, titul, hra, gól, štafety, zlato*; (f) jedál a nápojov: *mäso, voda, alkohol, pivo, chlieb, víno*; (g) geografické pomenovania: *hory, more, rieka, mesto; Bratislava, Praha, Rusko, Amerika, Tatry, Alpy, Východ, Západ*; (h) pomenovania z oblasti politiky: *politika, strana, kampaň, vláda, bolševik; Fico, Slot, Mečiar, Dzurinda*; (i) pomenovania z oblasti relígie: *kňaz, pápež, Boh, Otec, Duch, Alah*; (j) pomenovania príslušníkov národov a národností: *Slovák, Rus, Česi* a iné. Z deiktických identifikátorov sa využívajú personálie: *ja, ty, on, my, vy, oni*; vzťahné zámená *kto, čo*⁷; adverziatívum *nič*.

⁶ Adjektívne tautológie majú elidovanú substantívnu časť kolokácie, čím sa zvyšuje kontextová dependencia ich interpretácie, porov. (a) *Starý je starý* (??); (b) *Starý je starý. Kúpiť si starší byt jednoducho znamená, že mnoho vecí v ňom bude už opotrebovaných*.

⁷ Skutočnosť, že častý výskyt tautológií *kto je kto* a *čo je čo* nie je náhodná aberácia, ale sémanticky a pragmaticky motivované uplatnenie, si vyžiada hlbšiu analýzu.

Na rozdiel od angličtiny sa fakty prezentujú v gnómickej význame prítomného času, ktorý vetu (propozíciu) *Kniha je kniha* stavia do protikladu s tzv. okamihovou sémantikou (bližšie o nej píše P. Cmorej, 2001), o čom svedčí nemožnosť použitia temporálneho kolokátu *teraz*, porov. **Teraz kniha je kniha*.

2.4. Komunikačný prístup k nominálnym tautológiám explicitnejšie eviduje aspekt hovoriaceho aj aspekt adresáta. Nominálne tautológie sa nepoužívajú, aby výhradne reflektovali mimojazykovú skutočnosť, ale aby zdôraznili postoje a intencie, prípadne mentálne alebo emocionálne stavy hovoriaceho, jeho vzťah k svetu. Rámec ich motivácie tvorí ten fakt, ktorý je aktuálne v zóne pozornosti hovoriaceho. Pragmatická časť významu má modálny rámec, v ktorom hovoriaci tento fakt poníma ako príznačný a zvyšuje ho na latentný argument (logický alebo psychologický). Komunikačný zámer hovoriaceho je upútať pozornosť nezvyčajnou, formálne príznačnou zhodou (syntaktická štruktúra a sémantická interpretácia idú akoby ruka v ruku), a teda sugestívnejšie pôsobiť na adresáta. Nazdávame sa, že základom nominálnych tautológií je exemplifikácia, t. j. vzťah medzi objektom a vlastnosťou, ktorá mu prislúcha. V pozadí exemplifikácie je klasifikácia a kvalifikácia. Nominálne tautológie sú členené bipartitívne – na (psychologický) podmet a (psychologický) predikát. Podmetová časť sa spája s klasifikáciou a predikatívna časť s kvalifikáciou, pričom „kopíruje“ nominatívny tvar podmetu.⁸ Vetu *Bratislava je Bratislava* môžeme považovať za vetu, v ktorej sa konštatuje, že Bratislava je mesto, t. j. ako deskripciu individua, a zároveň sa Bratislave pripisuje vlastnosť byť Bratislavou, t. j. byť mestom. Keďže vlastnosť objektu triedy X nie je vyjadrená explicitne, vytvára implikáciu a na pochopenie výpovede je nutné inferovať tú vlastnosť, ktorá bola aktualizovaná z celého asociačného spektra (v prípade mimokontextového použitia) alebo z konkrétneho kontextového spektra (v prípade použitia v texte). Preto táto stránka nominálnych tautológií patrí do oblasti tzv. hĺbkových tautológií (deep tautologies, porov. Bulhof – Gimbel, 2001). Asociačne uchopená tautológia *Bratislava je Bratislava* má nasledujúcu interpretáciu: „od Bratislavy nemôžeme očakávať, že poskytne všetko to, čo poskytujú oveľa väčšie metropoly“ (Dolník, 2013, s. 254). Komunikačne ukotvená tautológia má zatiaľ tieto kontextové interpretácie: (a) pre Bratislavu je príznačné, že ceny za pizzu sú vysoké (doklad 1); (b) pre Bratislavu je

⁸ Na vhodnosť uvedenia aj iného pádového stvárnenia ma upozornila recenzentka tejto štúdie. Tautologické konštrukcie s inštrumentálne stvárnou predikatívnu časťou sú v slovenčine (aj v ruštine) skutočne prípustné a používané, porov. *Muži sú mužmi, ženy ženami, či sú ženatí, vydaté, Bohu zasvätení alebo slobodní*. Prezentujú schému **X je X'** a sú synonymické s typom **X zostane X'**. Zaraďujem ich medzi tzv. neúplné reduplikatíva a budú predmetom samostatnej komparatívnej štúdie. Podobne aj tautológie modifikované vedľajšou vetou podmienkovou – schéma **X je X', keď...**, v ktorej kolokát *keď* plní funkciu reštrikčného výrazu. Jeho cieľom je poukázať na prominentné postavenie jedného (rodového) člena kategórie a vyjadriť tzv. idealizovaný stereotyp (ktorý je opakom absolútnej generalizácie, pozri 1.1.2).

príznačné, že má dobré podmienky na tenisovú prípravu (doklad 2); (c) pre Bratislavu je príznačné, že má dlhú dobu analýz DNA (doklad 3):

- *Pizze stoja 100 až 239 korún, väčšina z nich sa pohybuje v rozmedzí 120 – 140 korún (450 – 500 g). Oblíbená Quattro stagioni stojí 159. Ale čo už, Bratislava je Bratislava a nechodím sem často. (1) Bratislava je Bratislava, hrať tenis a byť z hlavného mesta Slovenska je výhodou. (2) V ideálnych prípadoch sú schopní predložiť vyšetrovateľom výsledky analýz do dvoch týždňov, v praxi to však trvá aj mesiac. „Bratislava je Bratislava a Košice sú zasa bližšie k východnej hranici,“ odpovedal Lupták na otázku, prečo Bystrica prístroj nemá. (3)*

Všetky výpovede spája to, že tautologická konštrukcia *Bratislava je Bratislava* sa v komunikácii prejavuje ako konklúzia argumentácie, takže funguje ako argumentačný prostriedok, prostredníctvom ktorého hovoriaci vyjadruje svoj pohľad na situáciu, svoje súhlasné, nesúhlasné alebo indiferentné stanovisko. Spôsob prezentácie hovoriaceho sa ďalej odvíja od uplatnenia režimu interpretácie (termín režim interpretácie zaviedla Je. V. Padučeva, 1986) – buď dialogického (rečového), alebo naratívneho (porov. priama reč vs. naratív). V naratívnom režime úloha hovoriaceho prechádza systémovými zmenami a hovoriaci v ňom vystupuje buď ako autor textu, alebo ako postava. Autor textu môže byť v pozícii hlavného účastníka situácie, periférneho účastníka situácie alebo pozorovateľa. (Na zjednodušenie interpretácie budeme používať všeobecnejšie označenie *podávateľ*, *produktor* alebo užšie označenie *hovoriaci*.) Hovoriaci z pohľadu vykonávaných činností v texte koná ako a) subjekt rečovej činnosti; b) subjekt mentálnej činnosti; c) subjekt fyzickej činnosti.

Postavenie subjektu rečovej činnosti vyplýva z prirodzeného ponímania hovoriaceho, ktorého sprevádzajú verba dicendi: *povedať*, *odpovedať*, *ohlásiť sa*, *protestovať*, *vyhovoriť sa* a pod. Nominálne tautológie sú buď súčasťou priamej reči (4 – 5), alebo jej parafrázovania (6):

- „<...> Život je život, bez ohľadu na uniformu,“ hovorí dvadsaťosemročný lekár z Pensylvánie. (4) No na otázku, či by urobil to isté, [Tony Blair] odpovedal: „Ja som ja a John je John [John Prescott].“ (5) *Islo o bežných policajtov. Niektorým to nedalo a povedali, že zásah ich mrzí, ale rozkaz je rozkaz. (6)*

Pozíciu subjektu mentálnej činnosti avizujú epistemické slovesá typu *myslieť*, *vedieť*, *veriť*, *domievať sa*, *predpokladať* a pod.:

- *Myslím si, že stačilo. Život je život. A rieka je rieka. (7) Viem, fikcia je fikcia a život je život. (8) Viem, že zákon je zlý, ale zákon je zákon. (9) Veríme totiž, že dobrú literatúru podporovať treba – lebo kniha je kniha. (10)*

Úloha hovoriaceho ako subjektu fyzickej činnosti je ojedinelá, slovesá typu *vykonať*, *urobiť sa* viažu na vykonanie prevažne nedobrovoľných činností, ktoré nominálne tautológie zdôvodňujú, porov.:

- *Chcel som to dôkladne urobiť, lebo rozkaz je rozkaz. (11)*

Z aspektu hovoriaceho je prezentovaná klasifikácia tautologických viet v češtine (porov. Bílková, rod. Bártová, 2001; 2013). Podľa funkcie, ktorú plnia v jazykovej komunikácii, autorka rozlišuje 5 typov (*poznámka*: uvádzame slovenské ekvivalenty príkladov):

1) hovoriaci zdôvodňuje, ospravedlňuje alebo vysvetľuje, prečo adresát musí (musel, bude musieť) konať alebo mal by konať. Tautológie tak vyjadrujú nutnostnú modalitu aj bez použitia modálneho slovesa či iného modálneho výrazu:

- *Obchod je obchod.* (12)

2) hovoriaci vyjadruje kladné hodnotenie daných faktov, majúce viac-menej všeobecnú platnosť:

- *Praha je Praha.* (13)

3) hovoriaci vyjadruje osobné preferencie:

- *Zima je fajn, ale leto je leto.* (14)

4) hovoriaci poukazuje na odlišnosť, nezlučiteľnosť alebo nezameniteľnosť javov:

- *Práca je práca a zábava je zábava.* (15)

5) hovoriaci upozorňuje na svojbytnosť a špecifickosť toho, o čom hovorí:

- *Vidiek je vidiek.* (16)

Žiada sa dodať, a konštatuje to aj autorka, že hranica medzi jednotlivými typmi je vágna a záleží na miere objektívnosti či naopak, subjektívnosti hodnotenia (Bártová, 2001, s. 122).

3. KONTEXTOVÉ REALIZÁCIE NOMINÁLNYCH TAUTOLOGIÍ

Ukazuje sa, že v slovenčine sa realizujú dva štruktúrne typy nominálnych tautológií: vetné a súvetné tautológie. Vetné tautológie majú podobu **X je X** (sú to vecné, faktické tautológie), resp. **X znamená X** (ide o málo používané, tzv. metajazykové tautológie)⁹. Súvetné tautológie (coordinated tautologies; Meibauer, 2008) majú formu **X je X, Y je Y** (ide o produktívne koordinatívne tautológie). V ďalšom výklade budeme na oba štruktúrne typy nazerať z pozícií pragmatickej perspektívy, t. j. z hľadiska ich používania vo verbálnej komunikácii (Verschueren, 1999), a pri ich posudzovaní budeme rozlišovať postoj a intenciu hovoriaceho. Vychádzame z toho, že sémanticko-pragmatické a ilokučné realizovanie nominálnych tautológií tvorí pozadie pre konkluzívny charakter praktickej (neanalytickej) argumentácie (Dolník, 1998). Z postojov a očakávaní¹⁰ podávateľa (porov. „attitudes and expectations“;

⁹ Metajazykové tautológie v slovenčine súvisia s jazykovými výrazmi *áno* a *nie*, porov. *Áno znamená áno* (1); *Nie znamená nie* (13). V ruštine sú podstatne produktívnejšie: *Obeščaniye značit obeščaniye* (*Sľub je sľub*); *Semia – značit semia!* (*Rodina je rodina!*). Používajú sa na elimináciu irónie, hyperboly a eufemizácie (Vilimbachova, 2013).

¹⁰ Moment očakávania registruje v sémantike nominálnych tautológií aj S. Levinson, aj A. Wierzbicka. V ruštine napríklad synonymom tautológie *Vojna jest' vojna!* je fráza *Eto že vojna!* Hovoriaci časticou *že* explicitne upozorňuje na zjavnú očitivosť a moment očakávania, ktorými apeluje na adresáta.

2.1. Radikálne pragmatický prístup interpretuje nominálne tautológie ako konvencionalizované formy konverzačných implikatúr. V analýzach sa vychádza z porušovania komunikačného princípu kooperácie a najmä jeho postulátov (maximy kvality, kvantity, relevancie a spôsobu). Keďže adresát sa stretáva akoby s informačne presýtenými, formálne redundantnými, resp. ironickými výpoveďami (porov. Kaščák, 2008), do reinterpretácie zapája inferencie, založené na predpoklade rešpektovania maxim kooperačného prístupu zo strany hovoriaceho. Napokon k „spúšťáčom“ implikatúr patria aj komunikačné, aj jazykové faktory, ku ktorým nesporne patria tautológie. Implikatúra tautologickej výpovede vždy závisí od kontextu, v ktorom je uplatnená. S. Levinson výpoveď *Boys are boys* vysvetľuje pomocou tejto implikatúry: „... that's the kind of unruly behavior you would expect from boys“⁴ (Levinson, 1983, s. 125).

2.2. Radikálne sémantický prístup naopak, tvrdí, že tautologické konštrukcie⁵ sú utvorené podľa určitých sémantických vzorcov a v danom jazyku majú konštantnú sémantickú interpretáciu. V angličtine vyjadrujú (a) vecný prístup k udalostiam: *War is war; Business is business*; (b) porozumenie pre ľudské vlastnosti: *Boys are boys, Woman is woman*; (c) porozumenie pre ľudské aktivity: *A picnic is a picnic, A holiday is a holiday* (Wierzbicka, 1987). Využíva sa argument preložiteľnosti a zdôvodňuje sa to tým, že ak význam tautológií môže byť predikovaný na základe všeobecných princípov, ktoré sú nezávislé od jazyka, potom musí byť vo všetkých jazykoch rovnaký. Konštrukcie typu '*x is x*' sú síce v jazykoch formálne totožné, ale môžu mať rôzne významy, a preto nemôžu byť vyvedené zo všeobecných princípov. Navyše jeden jazyk akceptuje viac tautologických konštrukcií s rôznym zmyslom, napr. v angličtine *Boys are boys; Boys will be boys*. Táto podmienka ale neplatí v ruštine, kde spona má výlučne tvar 3. os. sg. a vždy je v prítomnom čase, porov. *deti jest' deti; mal'čiki jest' mal'čiki*. V slovenčine spona podlieha kategórii zhody, takže množné číslo mien si vyžaduje kopulu v tvare plurálu, porov. *deti sú deti; fakty sú fakty; sny sú sny; hory sú hory* a pod. V konštrukcii *včera bolo včera* spona kopíruje minulé čas vynútený sémantikou adverbia (pozri prílohu evidovaných tautológií na konci štúdie).

⁴ Porov. výklad J. V. Padučevovej: „...vot nepravil'noje povedenije – ktorogo, odnako, ot mal'čikov sledujet ožidať!“ (op. cit., 2004, s. 105): „nuž, nevhodné správanie od chlapcov zrejme možno očakávať!“

⁵ Anna Wierzbicka (2003, s. 403 – 404) vymedzuje 6 konštrukčných typov nominálnych tautológií: 1. N_{abstr} is N_{abstr} : *War is war*. 2. N_{pl} are N_{pl} : *Kids are kids*. 3. N_{pl} will be N_{pl} : *Boys will be boys*. 4. A N is a N : *A party is a party*. 5. The N is the N : *The law is the law*. 6. N_1 is N_1 (and N_2 is N_2) : *East is East, and West is West*.

V slovenčine, kde sa nerealizuje gramatická kategória určitosti/neurčitosti, by táto kategorizácia mala podobu: 1. N_1 je N_1 : *Vojna je vojna. Strana je strana. Zákon je zákon*. 2. N_{pl} sú N_{pl} : *Deti sú deti*. 3. N_1 je N_1 (and N_2 je N_2) : *Východ je Východ a Západ je Západ*.

Wierzbicka, 1978) vyplýva vecný obsah propozícií. Ilokučné pozadie uplatnenia tautológií poukazuje na intenciu podávateľa a realizuje vzťahovú funkciu (sebaprezentáciu a apelačnú). Napokon Viktor Krupa konštatuje: „Zámer pôsobiť na prijímateľa správy je najexplicitnejšie vyjadrený v rovine ilokučných aktov: rozkaz je rozkaz, otázka je otázka, sľub je sľub“ (Krupa, 1991, s. 85). Postoj hovoriaceho naznačuje kontextové zapojenie nominálnej tautológie (v prípade individuálneho vetného použitia) a obsahový pomer medzi tautológiami (v prípade koordinatívnych tautológií, t. j. súvetného parataktického použitia dvoch a viacerých tautológií), pričom sa realizuje aj asyndetická, aj spojková forma. Indikátormi obsahov propozícií sú verbá, operátory a partikuly. Postoj hovoriaceho okrem obligatórnej postojovej modality sprevádzajú tiež gradačné variácie istotnej a voluntatívnej modalit.

3.1. Kontextové realizácie vetných tautológií sú reflexiou sémanticko-pragmatickej otvorenosti nominálnych tautológií (porov. doklady 1 – 3). V slovenčine sme identifikovali deväť sémanticko-pragmatických dispozičných realizácií.

3.1.1. Apodiktickosť faktov značí využívanie tautológií v pozícii akoby ideálu alebo prototypu, napr. *matka je matka, Boh je Boh, pravda je pravda*. Tautológie tohto typu reflektujú spoločenské stereotypy, ich etickú alebo inú konvencionalizovanú hodnotu. Evokujú jedinečnosť a nezastupiteľnosť, nepripúšťajú námietky a nevyžadujú dôkazy. Ich pravdivosť je akoby absolútna a nezvratná. To znamená, že v pozícii autonómnej vety vystupujú ako propozície majúce charakter „tvrdenia o faktoch, ktoré sú dané, pri ktorých sa nevynára pochybnosť“ (Dolník, 1998, s. 63). Z pohľadu protikladu všeobecné vs. partikulárne v apodiktickej funkcii sa nominálne tautológie zaraďujú k univerzálnemu typu. Porov.:

- *Pravda je pravda. V tom sú všetky jej výhody a nevýhody. Tak ako demokracia môže byť len demokracia. Nemôže byť ľudová, monarchistická, slovenská, nemecká, ruská – demokracia je demokracia. Aj láska je láska.* (17)

Vďaka identickým konštrukčným vzorcom sa evidujú v rôznych jazykoch (početné príklady uvádza napr. Wierzbicka, 2003; Rhodes, 2009). Často sa stávajú názvami piesní, filmov, publikácií a pod. *Hra je hra* (pieseň), *Láska je láska* (pieseň, film, kniha), *Život je život* (film), *Kto je kto* (publikácia), *Východ je Východ* (film), *Západ je Západ* (publikácia).

3.1.2. Absolútna generalizácia a indiferentnosť faktov (Wierzbicka, 1987), kategoriálna nemutabilnosť (Okamoto, 1993) spočíva v tom, že všetky členy na škále danej kategórie sú akoby rovnocenné, napr. *Strata je strata* ukazuje, že aj malá strata znamená pre hovoriaceho konzekvencie (podobne ako veľká strata); *Zisk je zisk* – aj malý zisk má pre hovoriaceho hodnotu; *Dlh je dlh* – dlh v akejkoľvek výške je dlh.

V doklade (18) sa generalizuje rovnako neznačková, ako aj značková *vodka*:

- „Nedoniesol Stoličnú, ale akúsi neznačkovú vodku, veľký fras za lacné peniaze. Bola však číra, osemdesiatpercentná a vodka je vodka.“ (18)

V doklade (19) sa podčiarkuje skutočnosť, že *titul* získaný v zostave žilinského a neskôr košického mužstva má pre hovoriaceho rovnakú cenu:

- „Titul je titul a mňa každé víťazstvo poteší.“ (19)

3.1.3. Zdôvodnenie faktov navodzujú kolokáty *lebo*, *lebo ved'*, *však*, *pretože*, *keďže*, ktoré majú význam objasnenia, explanácie:

- *Môj osobný názor je však taký, že papier je len papier... (20) A pretože Amerika je Amerika, posledné slovo bude mať Hollywood.* (21)

V doklade (22) nominálna tautológia má funkciu konzekventa; porov. ak je miesto, kam sa hovoriaci vždy rád vracia a ktoré evokuje pekné chvíle, tak je to domov:

- *Sú to pekné chvíle. Lebo domov je domov a rád sa tam vždy vraciam.* (22)

Kolokát (uvádzacia časť) *lebo* v iniciálovom postavení uvádza komentár, ktorý má ako celok vysvetľujúci charakter (porov. Kesselová, 2013, s. 89). Naopak, v doklade (23) je nominálna tautológia antecedentom, z ktorého vyplýva nevhodnosť konania a nutnosť dodržiavania spoločenských noriem:

- *Či už im hra spôsobuje radosť, smútok alebo bolesť, neprestávajú s ňou. Pretože hra je hra a pravidlá sú neúprosné.* (23)

3.1.4. Preferovanie faktov odráža osobnú zainteresovanosť hovoriaceho, uprednostnenie niečoho pred niečím iným:

- *Fajn akcia, ale futbal je futbal.* (24) *Aj keď na Slovensku máme tiež veľa pekných akvaparkov. Ale more je more a dovolenka pri mori je dovolenka.* (25)

Preferované fakty (*futbal*, *more*) sa stávajú argumentmi preferenčného vzťahu. V pozadí je teda vzťah minimálne dvoch entít, udalostí, situácií, ktoré môžu byť porovnávané (akcia, akvapark). L. Tondl to vysvetľuje takto: „X v čase t a v situácii alebo za špecifikovaných podmienok c preferuje s_i pred s_j“ (Tondl, 1999, s. 218). V doklade (25) možno hovoriť o **korektúre očakávania**. Výpoveď by sa dala interpretovať: Ak konštatujem, že máme na Slovensku veľa pekných akvaparkov, hovoriaci by čakal, že uprednostním tieto akvaparky, ale (adverzatívny operátor navodzujúci korektúru očakávania) ja uprednostňujem more.¹¹

3.1.5. Pripustenie, koncesívnosť faktov sprevádzajú kolokáty *darmo*, *čo už*, *ved' čože*, ktoré naznačujú akoby zmierenie sa so stavom alebo s okolnosťami, ba až zľahčovanie:

- *Málo spánku, veľa ponocovania, darmo, mladosť je mladosť... (26) V živej pamäti je zápas zo šampionátu proti Švajčiarom. Ten ma trápi doteraz. Čo už, šport je šport a hokej prináša aj takéto situácie.* (27) *Ale sa premohol, ved' čože, služba je služba!* (28)

Nič to, pomyslel si. Hra je hra. (29)

¹¹ Za doplnenie interpretácie dokladu (25) úprimne ďakujem recenzentke tejto štúdie.

Ak im predchádzajú konštrukcie, ktoré explicitne uvádzajú okolnosti nespĺnených očakávaní, môžu prejsť od koncesívnosti faktov do rezignácie:

- *Nič sa však nedá robiť. Sľub je sľub. Nemožno ho porušiť. (30) Ale čo sa dá robiť, vojna je vojna, či už vyhratá, alebo prehratá! (31)*

3.1.6. Relativizácia faktov poukazuje na ústupok zo stanovísk podávateľa. Hovoriaci kolokátmi *hoci, aj keď, i keď* prezentuje svoju mienku ako hodnotiaci postoj, ale súčasne si „necháva otvorené zadné dvierka“ a vytvára si poistku pred prípadným spochybnením, že ide o jednostranný názor, alebo pred námietkou, že nedodrží princíp kvality prejavu <...> (porov. Kesselová, 2013, s. 56 – 57). Dominantnou je monosémantická, monofunkčná a homogénna spojka *hoci*. Je to preto, že v tejto spojkke je zreteľne implikovaný práve sémantický rys neúčinnosti, nerelevantnosti (Imrichová, 2013, s. 157).

- *„Aj vojny sú tuším rýchlejšie,“ povedal. „Hoci vojna je len vojna.“ (32) Teraz to už musím zlomiť, aj keď šport je šport. (33)*

3.1.7. Potvrdenie faktov, opätovné utvrdenie sa v mienke posilňujú kolokáty *samozrejme, áno, predsa len, veď, totiž*. Vyjadrujú, že v niečom bude podiel pravdy:

- *Samozrejme, zákon je zákon. (34) Áno, Rusko je Rusko, ale obavy sú zvyčajne neopodstatnené. (35) Predsa len istota je istota. (36)*

Reprodukcii reči tretej osoby, odkazovanie na nepotvrdenú mienku niekoho iného signalizuje partikula *vraj*:

- *Len čo mala v občianskom preukaze poznámku, z ktorej vyplýva, že som jej manželom, začala sa ohľadne horolezectva ošívať. Vraj papier je papier, život je iný. Žiadala (dva mesiace po svadbe!) revíziu reverzu, na čo som, pochopteľne, nepristal. (37)*

3.1.8. Korigovanie faktov nominálna tautológia vyjadruje v doklade (38) ako kontrastívny vzťah voči obsahu očakávaní predchádzajúceho kontextu. Uvádza ho kolokát *lenže*:

- *Spočiatku to vyzeralo tak, že počasie sa konečne umúdrilo. Lenže Tatry sú Tatry a obloha stmavla, ani poriadne neviem kedy. (38) Cítim sa dobre, zhodil som 7 kíľ, som pod dohľadom lekárov, beriem tabletky. Lenže srdce je srdce, viete vy, čo vám vyparatí? (39)*

3.1.9. Sumarizáciu faktov uvádzajú kolokáty (vysvetľovacie častice) *skrátka, (lebo) jednoducho, koniec koncov*, ktoré vyjadrujú nezávislosť od okolností, nadväzujú na situáciu, presnejšie a akoby bez okolkov ju vymedzujú (často obsahujú od-tienok autoritatívnosti):

- *Skrátka, alkohol je alkohol a jeho vplyvu sa nevyhnete, nech pijete, čo pijete. (40) Jednoducho Alpy sú Alpy a počasie sa mení ani nie zo dňa na deň, ale skôr z hodiny na hodinu. (41) Lebo jednoducho zákon je zákon. (42) Ja som jej vra-vela to isté. Ale koniec koncov žena je žena. (43)*

3.2. Kontextové realizácie súvetných tautológií

Súvetné spojenia anticipujú minimálne dve nominálne tautológie. Medzi nimi existuje obsahový pomer, ktorý odráža rôzne sémantické a pragmatické modifikácie, navrstvujúce sa na významy logickej konjunkcie a logickej disjunkcie (porov. Karlík, 1998, s. 355). Je zrejme, že účinnosť tautológií sa zvyšuje počtom opakovaní – viacnásobné opakovanie je pôsobivejšie než jednorazové. Nominálne tautológie v tomto prípade vyhovujú princípu kompozicionality, keďže „the meaning of a whole is a function of the meanings of the parts and of the way they are syntactically combined“ (Partee, 2004)¹². V slovenčine majú súvetné tautológie tri hlavné dispozičné realizácie: enumeráciu, antitetickosť a adverzatívnosť faktov.

3.2.1. Enumeráciu faktov v jednom výpovednom celku navodzuje zlučovací pomer medzi viacerými nominálnymi tautológiami. V pozadí sú konjunktívne sémantické vzťahy a kumuláciu umožňuje neprotirečivosť faktov v rámci jednej udalosti, spolunáležitosť propozičných obsahov, takže majú charakter akoby strohého výpočtu. Tautológie môžu tvoriť zložky jedného percepčne uchopeného obrazu (44 – 45). Porov.:

- *Na vašich obrazoch krava je krava, slnko je slnko, žena je žena. (44) V jeho tvorbe sú tvary vždy pevné, nerozplývajú sa v atmosfére – strom je strom, dom je dom. (45)*

Doklad (46) je alúziou na Svätú Trojicu:

- *Otec je Otec, Syn je Syn, Duch je Duch. (46)*

Nominálne tautológie v doklade (47) usúvzťažňuje spoločná kognitívna dominantná „vojna“:

- *Útek je útek, zrada je zrada, mŕtvi sú mŕtvi, ranení sú ranení a strach je strach. (47)*

V doklade (48) sú tautológie vo vzťahu hyponymie (Jadran) – hyperonymie (more):

- *Jadran je Jadran, more je more. (48)*

3.2.2. Antitetickosť faktov je má v pozadí konfrontačný pomer medzi nominálnymi tautológiami. Výsledkom je inkongruencia, protikladné porovnávanie¹³, protirečenie (kontradikcia). Jej funkciou je poukázať na dištinktivnosť kategórií, ktorá vyplýva z disjunktívnych sémantických vzťahov medzi porovnávanými nomi-

¹² Zmysel celku je funkciou zmyslov jeho častí a spôsobov ich syntaktického spojenia.

¹³ V ruštine sa pre tento typ používa pomenovanie kontrastívne tautológie (sopostaviteľnyje tavtologii, porov. Vilibachova, 2013), pričom sa rozlišujú 4 štruktúrne typy: 1. X jest' X, a Y jest' Y: *Ženščina jest' ženščina, a mužčina jest' mužčina*. 2. X X-om, a Y Y-om: *Šutki šutkami, a delo delom*. 3. X – eto X, a Y – eto Y: *Otel' – eto otel', a dom – eto dom*. 4. X značit X, a Y značit Y: <...> *Da značit da, a net značit net*.

V slovenčine sa realizujú len dva typy, porov. 1. X je X, a Y je Y: *Nie je nie a áno je áno*. 2. X znamená X a Y znamená Y: *Nie znamená nie, áno znamená áno*.

nálnymi tautológiami. Hovoriaci pritom nespochybňuje faktickú platnosť a rovnocennosť oboch tautológií. Disjunktnosť môže byť ontologická (49 – 51), konceptuálna (52 – 53) alebo kontextová (54 – 58).

- *Chlapci sú chlapci, dievčatá sú dievčatá. (49) Mama je mama a otec je otec. (50) Muž je muž, žena je žena. Muž má v rómskej rodine dominantné postavenie. (51) Áno je áno a nie je nie. (52) My sme my, oni sú oni. (53) Bratislava je Bratislava a hory sú hory. (54) Zlato je zlato, titul je titul. (55) Pes je pes a človek je človek. (56) Fakty sú fakty a legendy sú legendy. (57) Škola je škola a život je život. (58)*

V súvetí (58) sa stretávajú dva javy, ktoré sú v slovenskom jazykovom obraze sveta pragmaticky relevantné a sú fixované frázou *škola života*. Kým vo fráze oba koncepty kooperujú, v tautológii si vzájomne konkurujú.

Význam doplnenia, spresnenia vnáša partikula *totiž*, majúca funkciu „poistky“ pred anticipovaným odmietavým postojom adresáta:

- *Vyhľadka je totiž vyhládka a zákon je zákon. (59)*

3.2.3. Adverzatívnosť faktov vyplýva z odporovacieho pomeru medzi nominálnymi tautológiami. Predpokladá taký disjunktívny vzťah medzi nimi, v ktorom jedna je akoby akceptovaná a druhá je viac preferovaná. Adverzatívnosť explicitne vyjadrujú kolokáty *ale, lenže*.

Podstata preferencie v doklade (60) spočíva v tom, že tautológie *strana je strana, politika je politika* tvoria akoby len pozadie pre tautológiu *vnučka je vnučka*. Takýto vzťah F. Daneš nazýva konfrontačnou perspektívou a podčiarkuje jej logickú asymetrickosť, keďže členy vzťahu nemožno vymeniť (Daneš, 2009, s. 322), porov.:

- *Vyhovoril sa [Vladimír Mečiar] na vnučku. „Má jeden rok, takže strana je strana, politika je politika, ale vnučka je vnučka.“ (60)*

Význam obmedzenia, korektúru platnosti predchádzajúcich faktov prezentujú doklady (61 – 63). Vyjadrujú nesúlad medzi všeobecne uznávanou mienkou alebo očakávaným názorom komunikačného partnera a tvrdením produktora textu (Kesselová, 2010, s. 347):

- *Láska je láska, ale realita je realita. (61) Cestovanie je cestovanie, ale doma je doma. (62) Poviem to takto: peniaze sú peniaze, ale domov je domov. (63)*

4. ILOKUČNÉ REALIZÁCIE NOMINÁLNYCH TAUTOLOGIÍ

Ilokučný aspekt nominálnych tautológií sa odvíja od ich diskurzívneho uplatnenia. Obsah nominálnych tautológií je úzko spätý s ich zmyslom a zmysel generuje ich funkciu. Nominálne tautológie sa používajú na modifikáciu, obohacovanie vetných a súvetných štruktúr, v ktorých majú prevažne funkcie subsidiárnych ilokúcií. Tým, že vyjadrujú zdôvodnenie, podmienku, vyvodzujú závery a pod. podporujú dominujúce ilokúcie, a tak majú podiel na celkovom vyznení, primeranosti a úspeš-

nosti komunikácie (porov. Encyklopedický slovník češtiny, 2002; Hirschová, 2013). Hovoriaci cez nominálne tautológie dáva do popredia fakty a udalosti, ktorým prisudzuje subjektívnu validitu, ktoré odrážajú jednak jeho mienku a jednak jeho požiadavky. Je všeobecne známe, že rečové akty charakterizuje diverzita, ktorá vyplýva z rozmanitosti komunikačných potrieb. Diverzitu reflektuje aj uplatnenie nominálnych tautológií ako prostriedkov bežnej argumentácie. Významným faktorom orientácie adresáta sú performatívne, poloperformatívne i deskriptívne slovesá (porov. Apresian, 2003, s. 33) a kolokáty (najmä operátory a deiktory).

4.1. Asertívna funkcia prezentuje tvrdenie tak, aby si adresát aj sám mohol vyvodiť vlastné stanovisko. Účelom asertívneho diskurzu je poskytovať informácie. Zámerom hovoriaceho je argumentovaním v prospech vlastného postoja ovplyvniť mienku adresáta (hovoriaci si je vedomý akoby rozporu medzi všeobecnou mienkou a svojím tvrdením). Hovoriaci uplatňuje princíp prezumpcie poznania, teda predpokladá, že adresát pozná empirické fakty relevantné pre myšlienku, ktorú vyslovený výrok označuje (Strawson, 1999, s. 378). Tautológie majú štatút tvrdenia (oznámenia) o faktoch, ktoré sú dané, pri ktorých buď nevznikajú, alebo vznikajú pochybnosti:

- *Keď som preč, som preč, a keď som doma, som doma. Preč je preč a doma je doma.* (64)

Konštatovanie opisuje stav vecí, ktorý hovoriaci eviduje ako pravdivý (v intenciách komunikačného princípu úprimnosti). V doklade (65) deskriptívne sloveso *konštatovať* dokladá, že textové zapojenie nominálnej tautológie je vecné, hoci nesúhlasné (použitie adverzatívneho operátora *ale*):

- *„Futbal je futbal, ale život ide ďalej,“ konštatoval F. Buzek, pakostovský tréner.* (65)

V dokladoch (66 – 69) deskriptívne slovesá *vysvetľovať*, *ubezpečovať* odrážajú zámer hovoriaceho uviesť také dôvody, ktoré presvedčia, resp. uistia adresáta o správnosti rozhodnutia, opodstatnenosti názorov a pod. Doklady zdôvodňujú: cenu lístka v Alpách (66), účasť matky na podnikaní (67), príčinu toho, že hovoriaci nedal o sebe vedieť (68), ponúkanú cenu (69):

- *„Denný lístok síce stojí 33,5 eura, ale opláti sa. Alpy sú Alpy,“ vysvetľuje.* (66)
„Nemám čo vysvetľovať. Mama je mama,“ svojsky zdôvodnil spoluúčasť vlastnej matky na svojom podnikaní. (67) *<...> ale vysvetlím ti to. Armáda je armáda, nemohol som sa ohlásiť.* (68) *Obchod je obchod a ubezpečujem vás, že by som vám neponúkal takú cenu, keby...* (69)

4.2. Satisfaktívna funkcia sa realizuje ako spokojnosť (70 – 71) a súhlas (72 – 73) alebo ako ľútosť (74 – 75) a výčitka (76 – 77). V doklade (70) je adjektívum *spokojní* explicitným vyjadrením spokojnosti a nominálna tautológia je jej explicitným zdôvodnením:

- *Včera sa vrátili späť do Košíc a tak sme s trénerom mužstva Andrejom Daňkom mohli podelatovať o uplynulých dňoch, ktoré si nevedel vynachváliť. „Sme veľmi spokojní, lebo Tatry sú Tatry a mali sme vytvorené i výborné podmienky od jedného zo sponzorov.“ (70) Tak je to správne! Zákon je zákon! Najmä v právnom štáte! (71)*

Zhodu v názore a potvrdenie predchádzajúcej výpovede vyjadruje sloveso *súhlasiť* v súčinnosti s partikulou *áno*:

- *„Áno, istota je istota,“ súhlasil Bryson. (72)*

Význam dodatočného súhlasu vnáša príslovka *nakoniec*, neochotný súhlas je vyjadrený partikulami *nuž dobre*:

- *Nuž dobre, povedal som si nakoniec, hra je hra a svet je iba to, čo poznáme. (73)*

Lútosť sa prejavuje ako súcit, porozumenie s odtienkom ospravedlnenia (doklad 74) a rezignácie (75):

- *Je nám veľmi ľúto, naozaj nám je ľúto. Ale zákon je zákon. (74) <...> žiaľ, povinnosť je povinnosť, je mi to naozaj ľúto, ale nedá sa nič robiť... (75)*

Výčitka je axiologická reakcia evokovaná pocitmi sklamaní, rozčarovania, nespravodlivosti a nesplnenia očakávaní, je dôsledkom rozporu medzi očakávaním a konaním:

- *Nič vám nezazlievam. Zlo je zlo a každé zlo si zaslúži trest. (76) <...> možno je to spravodlivý hnev. Otec je otec, má sa o rodinu starať! (77)*

4.3. Direktívna funkcia reflektuje nesúlady hovoriaceho so svojím komunikačným partnerom, ktorý sprevádza vyššia alebo nižšia miera razantnosti. Vyjadruje odporúčanie (78 – 79), naliehanie (80 – 81), príkaz (82 – 83).

Odporúčanie je akoby pokynom na konanie, návodom, vysvetlením niečoho. Časovo je umiestňované do prítomnosti alebo budúcnosti. Z dokladov (78 – 79) vyplýva rada prežiť život naplno a chrániť si ho:

- *Život je šanca: využi ju, život je život: preži ho! (78) Život je šťastie, zaslúž si ho. Život je život, bráň ho. (79)*

Naliehanie je dôraznejšie nástojenie na niečom, potreba niečo vykonať, akceptovať a pod. Nerešpektovanie môže mať negatívne konsekvencie pre adresáta:

- *<...> v škole musíš hovoriť to, čo vás učia. Škola je škola a život je život. (80) „Lenže sľub je sľub, moja milá, a ten treba dodržať,“ nástojil otec. (81)*

Príkaz je autoritatívne nasmerovaný povel na vykonanie, resp. nevykonanie nejakej činnosti:

- *Mal by som ťa zdržovať, lebo už asi nikdy nezarobiš toľko, koľko dostávame teraz. Lenže domov je domov. Preto ti hovorím – chod'! (82) „Neprotestuj, fakty sú fakty. Chcem od teba službu.“ (83)*

4.4. Komisívna funkcia vyjadruje záväzok, sľub hovoriaceho vykonať niečo. Nominálna tautológia *istota je istota* v adverzatívnom vzťahu funguje ako faktor opatrnosti, predvídavosti, ktorý tlmí kategorickosť epistemickej modálnosti:

– *Zájdem tam. Určite nič nenájdem, ale istota je istota.* (84)

4.5. Varujúca (varovná) funkcia sa prezentuje ako vyhrážka, ktorej predchádza nespokojnosť, rozhorčenie hovoriaceho, pretože adresát nevykonával to, čo sa od neho očakávalo, resp. vykonával niečo v rozpore s očakávaniami, pravidlami, normami, konvenciami. V doklade (85) je sloveso *ukázať* použité vo význame ‘zastrájať sa’. Porov.:

- „<...> *Ja vám ukážem,*“ kričí, „*poriadok je poriadok, rozumiete, dva roky máte zarazenú vychádzku!*“ (85)

Uviedli sme niekoľko príkladov participácie nominálnych tautológií na formulovaní a interpretácii komunikačných funkcií. Ich realizačný diapazón sa týmto nevyčerpáva, keďže tautológie sú jedným z príkladov asimilačnej flexibility jazyka, ktorá kvázi redundantným konštrukciám dáva praktický zmysel.

5. ZÁVER

V článku sme sa zamerali na verifikovanie sémanticko-pragmatických a komunikačných funkcií nominálnych tautológií. Tautológie sú síce periférnym typom konštrukcií a viet, napriek tomu sa bežne používajú (svedčia o tom doklady SNK uvedené v prílohe evidovaných nominálnych tautológií). Sú prostriedkom ekonomizácie komunikácie, vystupujú v pozíciách latentných argumentov praktickej (neanalytickej) argumentácie a explikácie. Reflektujú intenciu hovoriaceho: prostredníctvom nominálnych tautológií argumentovať a kvalifikovať. Hovoriaci ich podáva ako „hotové fakty“ (porov. frazému *postaviť niekoho pred hotový fakt*), ktoré akoby nevyžadujú ďalší komentár. Odrážajú jeho vzťah k svetu, jeho hodnotové preferencie, jeho perspektívu podania faktov.

Informatívnosť nominálnych tautológií vyplýva z ich lexikálneho obsadenia a kontextového zapojenia. Inými slovami možno povedať, že informatívnosť je viazaná na propozičný obsah nominálnej tautológie a na kontextové údaje. Prirodzeným orientátorom ich zmyslu je kľúčová lexéma a v každom jazyku podľa počtu výskytov nominálnych tautológií možno identifikovať „favorizované“ lexémy (patrí k nim napr. aj mená politikov, ktoré bez poznania konotácií sú prakticky neinformatívne, porov. doklad 5). Konkrétny zmysel nominálnych tautológií ďalej významne modifikujú partikuly a operátory (porov. *ale istota je istota*, *lebo istota je istota*, *predsa len istota je istota*, *veď istota je istota*, *pretože istota je istota*, *avšak istota je istota*), slovesá (performatívne, poloperformatívne i deskriptívne; porov. úlohu deskriptívnych sloves *vysvetľovať*, *zdôvodňovať*, *ubezpečovať* v dokladoch 66 – 68). Z kontextového zapojenia vetných nominálnych tautológií vyplýva teda kontex-

tová dependencia ich interpretácie, orientovaná na implikatúru, ktorú aktualizoval hovoriaci.

Nominálne tautológie majú triviálnu stavbu, vždy sú členené bipartitívne, pričom v explikante sa opakuje slovo – explikandum. Ukázalo sa, že v slovenčine (na rozdiel napr. od ruštiny alebo angličtiny) sa realizujú dva základné typy nominálnych tautológií – vetné a súvetné. V slovenčine možno identifikovať deväť sémanticko-pragmatických dispozičných realizácií vetných tautológií, ktorými sa vyjadruje: **apodiktickosť**, tzv. absolútna generalizácia, **indiferentnosť** (termín A. Wierzbickej), **zdôvodnenie**, **preferovanie**, **koncesívnosť**, **relativizácia**, **potvrdenie**, **korigovanie a sumarizácia** faktov. Súvetné spojenia anticipujú obsahový pomer medzi nominálnymi tautológiami, ktorý odráža rôzne sémantické a pragmatické modifikácie, navrstvujúce sa na významy logickej konjunkcie a logickej disjunkcie. Zlučovací pomer medzi viacerými nominálnymi tautológiami v jednom výpovednom celku navodzuje význam enumerácie faktov (doklady 44 – 48), konfrontačný pomer má v pozadí inkongruenciu, protikladné porovnávanie, kontradikciu, výsledkom korej je antitetickosť faktov (doklady 49 – 59), odporovací pomer sa prejavuje ako adverzatívnosť faktov (doklady 60 – 63). Ukázalo sa, že v slovenčine prevládajú vzťahy, v ktorých sú obsahy nominálnych tautológií akoby v „nesúlade“ so svojim okolím, čím sa dosahujú väčšie kontextové efekty.

Nominálne tautológie sa uplatňujú prevažne vo funkciách subsidiárnych ilokúcií a participujú na formulovaní a interpretácii komunikačných funkcií – najmä asertívnej, satisfaktívnej, direktívnej, čiastočne komisívnej a varovnej. Sú potvrdením asimilačnej flexibility jazyka, ktorá kvázi triviálnym a klišovitým konštrukciám dáva praktický zmysel a informatívnosť, čím nekreatívnu kombinatoriku z pohľadu formy povyšuje na kreatívnu diskurzívnu hru s obsahom propozícií. Súhrnne povedané, model **x je x** je v slovenčine živý a má dostatočne univerzálne predpoklady na to, aby generoval nové okazionálne použitia.

LITERATÚRA

- APRESIAN, Jurij Derenikovič: Predislovije. In: Novyj objasnitel'nyj slovar sinonimov russkogo jazyka. Vtoroje izdanije, ispr. i dop. Moskva: Jazyki slavianskoj kul'tury 2003, s. VIII – LXVIII.
- BÁRTOVÁ, Jana: Věty typu „hra je hra“ v přirozeném jazyce. Naše řeč, 2001, roč. 84, č. 3, s. 121 – 125.
- BÍLKOVÁ, Jana: Sémantika a pragmatika textu. In: Štícha, František a kol.: Akademická gramatika spisovné češtiny. Praha: Academia 2013, s. 891 – 904.
- BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C.: Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press 1987.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: VEDA 2006.
- BULHOF, Johannes – GIMBEL, Steven: Deep tautologies. In: Pragmatics & Cognition, 2001, 9, 2, pp. 279 – 291.

- CMOREJ, Pavel: Terminologické poznámky. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava: Archa 1992, s. 244 – 256.
- CMOREJ, Pavel: Okamihová sémantika a rečové akty. In: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: VEDA 2001, s. 195 – 202.
- DANEŠ, František: *Věta a text*. Praha: Academia 1985.
- DANEŠ, František: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum 2009.
- DAVIS, Wayne A.: *Implicature. Intention, Convention, and Principle in the Failure of Gricean Theory*. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- DOLNÍK, Juraj: Argumentačná expanzia témy. In: DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul 1998.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Druhé, doplnené a upravené vydanie*. Bratislava: VEDA 2013.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- FRASER, Bruce.: Motor oil is motor oil. An account of English nominal tautologies. In: *Journal of Pragmatics*, 1988, 12, 2, pp. 215 – 220.
- GIBBS, Raymond – McCARRELL, Nancy S.: Why boys will be boys and girls will be girls: Understanding colloquial tautologies. *Journal of Psycholinguistic Research*, 1990, 19, pp. 125 – 145.
- GREPL, Miroslav: Věty s významem nutnosti, možnosti (schopnosti) a záměru. In: Grepl, Miroslav – Karlík, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998, s. 153 – 167.
- GREPL, Miroslav: Komunikační (ilokuční) funkce výpovědi. In: Grepl, Miroslav – Karlík, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998, s. 421 – 494.
- GRICE, H. Paul: Logic and conversation. In: *Syntax and Semantics, 3. Speech Acts*. Ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. New York: Academic Press 1975, pp. 41 – 58.
- GRICE, H. Paul.: *Studies in the Way of Words*. London: Harvard University Press 1989.
- HIGASHIMORI, Isao – WILSON, Deirdre: Questions on Relevance. In: *UCL Working Papers in Linguistics* 8, 1996, pp. 111 – 124. Online: <https://www.ucl.ac.uk/pals/research/.../wpl/.../higashi;> [cit. 19-07-2015].
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině. 2., doplnené vyd.* Praha: Karolinum 2013.
- HOIDAS, Spyros: A tautology is a tautology. In: *Glossologia*, 1988 – 1989, 7 – 8, pp. 225 – 236.
- HOIDAS, Spyros – GALANI, Maria: Nominal Tautologies as Availability Heuristic. In: *Cognitive Modeling in Linguistics*. Ed. Vladimir Polyakov and Valery Solovyev. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2012, pp. 3 – 12.
- IVANOVÁ, Martina: Modálne relátory. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. Juraj Dolník. Bratislava: VEDA 2010, s. 218 – 264.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: VEDA 2011.
- KARLÍK, Petr: Spojování vět. In: Grepl, Miroslav – Karlík, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998, s. 354 – 377.
- KAŠČÁK, Michal: Ušami Michala Kačšáka. Online: <http://www.tyzden.sk/casopis/2008/40/usami-michala-kascaka-65.html>; [cit. 30-05-2015].
- KESSELOVÁ, Jana: Spojky v komunikačných väzbách a kognitívnych súvislostiach (k vybraným aspektom zlučovacieho vzťahu). In: *Jazykovedné štúdie XXX. SYNTAX A MORFOLOGIA – väzby a súvislosti*. Bratislava: VEDA 2013, s. 101 – 112.
- KESSELOVÁ, Jana: Operátory na rozširovanie a rozvíjanie výpovede. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. Juraj Dolník. Bratislava: VEDA 2010, s. 326 – 386.
- KONKOLOVÁ, Patrícia: Povaha a funkcie nominálnej tautológie. In: 9. študentská vedecká konferencia. Zborník úplných príspevkov. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2014, s. 447 – 451.

- KRAUS, Jiří: *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2004.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a prepracované vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2003.
- KWON, Iksoo: A Tautology is a Tautology: Specificity and Categorization in Nominal Tautological Constructions. In the Proceedings of the 35th annual meeting of Berkeley Linguistics Society. Berkeley: University of California, Berkeley 2009, 12, pp. 221 – 224.
- LEVINSON, Stephen C.: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press 1983.
- MEIBAUER, Jörg: Tautology as presumptive meaning. In: *Pragmatics & Cognition*, 2008, 16, 3, pp. 439 – 470.
- MIKI, Etsuzo: Evocation and tautologies. In: *Journal of Pragmatics*, 1996, 25, 5, p. 635 – 648.
- MIKO, František: *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Pedagogická fakulta 1989.
- MIZUTA, Yoko: Nominal-Predicate Sentence of Rhetorical Nature. In: *Journal of Language and Culture*, 1996, 5, pp. 75 – 90.
- MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul 2001.
- OKAMOTO, Shikeo: Nominal repetitive constructions in Japanese: The “tautology” controversy revisited. In: *Journal of Pragmatics*, 1993, 20, 5, pp. 433 – 466.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: VEDA 2008.
- PADUČEVA, Jelena Viktorovna: Semantika vida i točka otsčota. In: *Izvestija AN SSSR* 1986, t. 55, n. 5, s. 413 – 424.
- PADUČEVA, Jelena Viktorovna: *Dinamičeskije modeli v semantike leksiki*. Moskva: Jazyki slavianskoj kul'tury 2004.
- PARTEE, Barbara H.: Compositionality in Formal Semantics. In: *Selected Papers by Barbara H. Partee*. Oxford: Blackwell Publishing 2004, pp. 153 – 181.
- RHODES, Russell: A Cross-linguistic Comparison of Tautological Constructions with Special Focus on English. Online: http://linguistics.berkeley.edu/~russellrhodes/pdfs/taut_qp.pdf (2009); [cit. 25. 04. 2015].
- SNIDER, Todd: Using Tautologies and Contradictions. Online: <http://conf.ling.cornell.edu/tsnider/works/sub2014-proceedings.pdf>, [cit. 22-05-2015].
- SOKOLOVÁ, Jana: *Tri aspekty verbálneho textu*. Nitra: UKF v Nitre, Filozofická fakulta 2012.
- SOKOLOVA, Jana – KORINA, Natalja: *Čelovek – Jazyk – Diskurs. Očerki ob orientacii v prostranstve jazyka i reči*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing 2013.
- SPERBER, Dan – WILSON, Deirdre: *Relevance: Communication and Cognition* (Second Edition). Oxford: Blackwell Publishers 1995.
- STRAWSON, Peter Frederick: Identifikačná referencia a pravdivostné hodnoty. In: *Organon F*, 1999, roč. 6, č. 4, s. 377 – 394.
- TONDL, Ladislav: Preference a preferenční uspořádání v kontextech hodnocení a rozhodování. In: *Organon F*, 1999, roč. 6, č. 3, s. 207 – 222.
- VAŇKO, Juraj: Fixátory dependencie. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. Juraj Dolník. Bratislava: VEDA 2010, s. 265 – 325.
- VERSCHUEREN, Jeff: *Understanding Pragmatics*. London: Edward Arnold & New York: Oxford University Press 1999.
- VILINBACHOVA, Jelena L.: Presentation means presentation: metalinguistic tautologies in Russian (Doklad značit doklad: metajazykovyje tautologičeskije konstrukcii v russkom jazyke). *Materiály konferencii Russkij jazyk: konstrukcionnye i leksiko-semantičeskije podchody*. St. Petersburg: Institut lingvističeskich issledovanij 2013, s. 9 – 10.
- Online: www.iling.spb.ru/confs/rusconstr2013/pdf/abstracts.pdf; [cit. 15-11-2014].
- WARD, Gregory – HIRSCHBERG, Julia: A Pragmatic Analysis of Tautological Utterance. In: *Journal of Pragmatics*, 1991, 15, pp. 393 – 406.
- WIERZBICKA, Anna: Boys will be boys. In: *Language*, 1987, 63, 1, p. 95 – 114.

WIERZBICKA, Anna: Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2003.

WITTGENSTEIN, Ludwig: Tractatus logico-philosophicus. Bratislava: Kalligram 2003. Online: <http://www.biancacheregi.ro/site/get-post-file/31>, [cit. 30-06-2015].

YAMAMOTO, Naoko: An Examination of the Controversy over English Nominal Tautologies. In: Annual report of Graduate Division of Human Culture, 2013, 28, pp. 13 – 28. Online:

<http://nwudir.lib.nara-wu.ac.jp/dspace/bitstream/10935/3339/1/AN10065983V28pp13-28.pdf>; [cit. 19-07-2015].

Pramene

Nacionalný korpus ruského jazyka 2003 – 2015. Osnovný korpus. Dostupné na: <https://ruscopora.ru>
Slovenský národný korpus – verzia prim-6.1.20-public-all. Bratislava: Dostupné na: <https://bonito.korpus.sk>

Príloha evidovaných nominálnych tautológií¹⁴

kto je kto (cca 500); čo je čo (cca 130); ja som ja (84); rozkaz je rozkaz (52); istota je istota (44); Boh je Boh (38); ty si ty (35); doma je doma (28); život je život (28); fakty sú fakty (27); pravidlá sú pravidlá (27); šport je šport (24); zákon je zákon (23); povinnosť je povinnosť (22); sľub je sľub (19); zlato je zlato (17); osud je osud (16); služba je služba (16); my sme my (15); obchod je obchod (15); pes je pes (12); domov je domov (12); Amerika je Amerika (11); originál je originál (11); škola je škola (11); Fico je Fico (10); futbal je futbal (10); titul je titul (10); hra je hra (9); Otec je Otec (9); príkaz je príkaz (9); dnes je dnes (8); Slotka je Slotka (8); Východ je Východ (8); Západ je Západ (8); deti sú deti (7); láska je láska (7); mama je mama (7); matka je matka (7); pán je pán (7); politika je politika (7); strach je strach (7); dlh je dlh (6); mesto je mesto (6); on je on (6); poriadok je poriadok (6); smrť je smrť (6); svet je svet (6); vojna je vojna (6); vy ste vy (6); zlo je zlo (6); Bratislava je Bratislava (5); kňaz je kňaz (5); Mečiar je Mečiar (5); otec je otec (5); Rusko je Rusko (5); mäso je mäso (4); mŕtvi sú mŕtvi (4); muž je muž (4); nič je nič (4); nie je nie (4); sny sú sny (4); strana je strana (4); syn je syn (4); Syn je Syn (4); žena je žena (4); Alah je Alah (3); Alpy sú Alpy (3); hory sú hory (3); kôň je kôň (3); literatúra je literatúra (3); more je more (3); noc je noc (3); nové je nové (3); oni sú oni (3); smrť je smrť (3); starý je starý (3); stroj je stroj (3); Tatry sú Tatry (3); Vianoce sú Vianoce (3); vláda je vláda (3); voda je voda (3); vtip je vtip (3); žena je žena (3); alkohol je alkohol (2); dar je dar (2); dcéra je dcéra (2); dobro je dobro (2); choroba je choroba (2); kampaň je kampaň (2); kniha je kniha (2); mladosť je mladosť (2); papier je papier (2); politika je politika (2); rieka je rieka (2); sneh je sneh (2); staré je staré (2); včera bolo včera (2); víno je víno (2); výchova je výchova (2); zvieratá je zvieratá (2); áno je áno (1); armáda je armáda (1); autobus je autobus (1); bavorák je bavorák (1); bolesť je bolesť (1); boľševik je boľševik (1); cestovanie je cestovanie (1); di-

¹⁴ Poznámka: súbor bol vytvorený empiricky a má ilustračnú funkciu. Dáta pochádzajú zo SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO KORPUSU (prim-6.1.20-public-all).

rektíva je direktíva (1); Duch je Duch (1); dym je dym (1); Dzurinda je Dzurinda (1); gól je gól (1); hnev je hnev (1); hriech je hriech (1); chlieb je chlieb (1); chrípka je chrípka (1); kvalita je kvalita (1); kríž je kríž (1); legendy sú legendy (1); matka je matka (1); muž je len muž (1); nálada je nálada (1); normy sú normy (1); osudy sú osudy (1); pápež je pápež (1); pivo je pivo (1); poviedka je poviedka (1); Praha je Praha (1); preč je preč (1); ranení sú ranení (1); reguly sú reguly (1); smola je smola (1); somár je somár (1); strata je strata (1); svadba je svadba (1); sviatok je sviatok (1); štafety sú štafety (1); útek je útek (1); veda je veda (1); vlasť je vlasť (1); vojna je len vojna (1); východ je východ (1); západ je západ (1); zásady sú zásady (1); zima je zima (1); zdravie je zdravie (1); zrada je zrada (1).

O UNIVERBIZÁCII Z HĽADISKA TEÓRIE LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE¹

Lenka Palková,

*Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta
Prešovskej univerzity v Prešove, 17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail: lenka.palkova@ff.unipo.sk*

PALKOVÁ, L.: On Univerbation from the Aspect of the Theory of Lexical Motivation. Slovak Speech, 2015, vol. 80, no 3-4, p. 177-193.

Abstract: The present paper is based on the concept of the theory of lexical motivation (TLM) and deals with the process of univerbation. Within TLM, univerbation is understood as a complex phenomenon having several dimensions. On one hand, it is the process, the loss of syntactic motivation (i.e. syntactic demotivation) and, on the other hand, it is the formation of another type of motivation. It is also the relation between a multi-word expression (underlying, motivating element – U1) and a coined, motivated one-word expression. Moreover, it is a feature of the motivated word (as a result of the process of univerbation – U2). The first part of the present paper gives an overview of the current knowledge in the field of the Czech and Slovak linguistics and offers arguments against some concepts. Consequently, the interpretation attempts at providing a complex treatment of univerbation, including its scope, components and character. Furthermore, the relation between U1 and U2 is explained in its complexity, including formal, semantic, communication, pragmatic, genetic and relational levels.

Key words: multi-word expression, syntactic demotivation, theory of lexical motivation, univerbation, univerbized word

1. ÚVOD

V predkladanom texte sa zameriavame na problematiku poňatia univerbizácie. Prvá časť príspevku ponúka prehľad prác zo slovenskej a českej lingvistiky, ktoré sa tejto téme venovali. Na základe tohto prehľadu ďalej sumárne načrtávame šesť rôznych prístupov k vymedzeniu univerbizácie. Naším cieľom je opísať tento lexikálny jav z hľadiska teórie lexikálnej motivácie (ďalej len TLM), ktorú v jazykovede predstavil J. Furdík (súhrnne 2008) a rozpracoval M. Ološtiak (2011) a ďalší. Spomínaných šesť prístupov k poňatiu univerbizácie konfrontujeme s tézami formulovanými v rámci TLM. V druhej časti príspevku ponúkame pohľad na univerbizáciu ako na špecifický prípad lexikálnej motivácie, pričom univerbizáciu chápeme nielen procesuálne, ale aj ako vzťah medzi viacslovným pomenovaním (ďalej len VP) a z neho vytvorenou univerbizovanou lexémou a vlastnosť takto utvorenej lexémy (analogicky z Furdíkovým chápaním slovotvornej motivácie ako procesu, vzťahu a vlastnosti, porov. Furdík, 1993, s. 12).

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu APVV-0342-11 *Slovník viacslovných pomenování (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum)*.

2. UNIVERBIZÁCIA V ČESKO-SLOVENSKEJ JAZYKOVEDE

O univerbizácii sa v česko-slovenskej jazykovede píše už viac ako polstoročie (porov. Avramova, 2013, s. 214) a názory na tento lexikálny jav sú v koncepciách rôznych autorov nejednotné a často protirečivé.

Termín *univerbizácia* v česko-slovenskej jazykovede prvýkrát použil A. V. Isačenko na konci 50. rokov 20. storočia v článku *Общие закономерности и национальная специфика в развитии словной заимствости славянских языков* (1958). Odvtedy sa tento termín bežne používa najmä v českej lingvistike, kde sa od 60. rokov publikujú aj špecializované práce zamerané na problematiku univerbizácie: porov. napr. M. Dokulil (1962), M. Helcl (1963), Z. Sochová (1966), L. Horalík (1967) a A. Jedlička (1969a).

V slovenskej jazykovede sa termín *univerbizácia* objavuje na začiatku 60. rokov (Ivanová-Šalingová, 1963), v tomto období však slovenskí lingvisti univerbizáciu spomínajú len popri spracúvaní iných tém. Problematika univerbizácie sa u nás začína systematickejšie skúmať v 70. rokoch, keď E. Kučerová publikovala sled článkov o univerbizácii (1973a, 1973b, 1974, 1975). Tému univerbizácie sa čiastočne venovali aj učebnice *Slovenská lexikológia 2* (Ondrus, 1972) a *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980). V druhej polovici 80. rokov sa univerbizáciou zaoberal J. Bosák, ktorý publikoval článok *Strata příznakovosti niektorých univerbizovaných štruktúr* (1987b) a ťažiskovú štúdiu *O vymedzení univerbizácie* (1987a), ktorej obsahový základ sa stal východiskom pre kapitolu o univerbizácii v *Dynamike slovnéj zásoby súčasnej slovenčiny* (1989). Na začiatku 90. rokov sa ešte I. Masár venoval univerbizácii vo vzťahu k odbornej terminológii (1990). 90. roky však predstavujú vo výskume univerbizácie akési vákuum, ktoré sa pozvoľna končí po roku 2000, keď sa o univerbizácii možno dočítať najmä z vysokoškolských učebníc a monografií (Dolník, 2003; Furdík, 2004, 2008; Ološtiak, 2011; Ološtiak – Ivanová, 2013).

Súčasná česká lingvistika je pri skúmaní univerbizácie o krok vpredu: *Encyklopedický slovník češtiny* (2002, ďalej len ESČ) obsahuje detailne spracované heslo *univerbizace*, M. Prošek (2005) opisuje sociolingvistický výskum používania jednej skupiny onymických univerbátov a postojov k nim, I. Kolářová sa v rozsiahlom oddiele *Univerbizace* v *Kapitolách z českej gramatiky* (2011, s. 273 – 410) venuje korpusovému výskumu univerbizácie v súčasnej češtine.

Nateraz posledným článkom, venujúcim sa problematike univerbizácie, je príspevok C. Avramovej *Univerbáty v lexikálním systéme jazyka* (2013), v ktorom autorka podáva sumár náhľadov na univerbizáciu aj u autorov iných slovanských lingvistík.

Okrem autorov spomenutých publikácií sa čiastkovo problematike univerbizácie venovali aj iní lingvisti, s príspevkami ktorých pracujeme v ďalšej časti tejto práce.

Stanoviská k tomu, ktoré javy možno považovať za univerbizáciu, sa v priebehu vyššie polstoročného univerbizačného výskumu vyvíjali a diferencovali (porov. aj Avramova, 2013).

(1) V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, s. 58) sa univerbizácia chápe ako písanie predložkových, spojkových alebo časticových výrazov dovedna. Ortografické zmeny písania synsémantik dovedna chápe ako univerbizáciu aj M. Marsinová (1971, s. 334), J. Oravec (1973, s. 138), J. Sabol (1995) a i.

(2) I. Masár (2002, s. 30) uvádza, že „pri univerbizácii často býva motivujúcim prvkom (východiskovou parafrázou) nákladnejšie slovné spojenie, napr.: *osoba plávajúca na prsiach – prsiar, pretekár v združených pretekoch – združenár*.“ Tu sa už dostávame k chápaniu univerbizácie ako klasickej slovotvorby, keďže slovotvorná motivácia má výraznú kondenzačnú funkciu². Na nezreteľnú hranicu medzi univerbizáciou a slovotvornými procesmi poukazuje V. Straková (1973, s. 54). Univerbizácia je v poňatí J. Běliča (1964, s. 18), R. Kuchara (1969, s. 256), P. Odaloša (1992, s. 293) a iných totožná so sufixáciou, prefixálny a kombinovaný prefixálno-transflexný postup pokladá za univerbizáciu M. Majtán (1971, s. 47 – 48) a J. Kačala (1981, s. 26), A. Škapincová (1990, s. 254) považuje za univerbizáciu aj transflexný slovotvorný postup (napr. vytvorenie slov *liberál, feudál* atď.). V staršej literatúre sa často stotožňuje univerbizácia s kompozíciou. M. Helcl (1963, s. 36) pokladá za univerbizáciu v pravom zmysle slova kompozíciu a v jej rámci najmä juxtapozíciu: „спраговани́е nebo срáже́ни́е словни́и группы́ ве спрэ́зку, odpovídá́ svoú podstátou tomu, co je původní́м, dnes ovšéм жи́з jen užší́м význáмем slová univerbizáce, tj. spojoва́ни́и двоу́ (рідче́ји́ і ві́че) самоста́тних сло́в в́ єди́ні́“. Kompozičné postupy zodpovedajú univerbizácii aj v príspevkoch o dejinách a vývine jazyka, napr. v koncepcii V. Uhlára (1972) a K. Habovštiakovej (1987, s. 148 – 149). Podľa A. Jedličku (1965, s. 21) „za projev univerbiza-ce je možno považovať i hojné vytváření složených adjektiv k souslovným spojením typu určující adjektivum – řídící substantivum, např. *děrnoštítkový* k *děrný́* štítek, *těžkotonážní́* – *těžká́* tonáž, *politickovýchovný́* – *politická́* výchova.“

(3) V koncepcii niektorých autorov sa za univerbáty³ považujú aj jednoslovné ekvivalenty VP, ktoré nemajú so žiadnym z komponentov VP spoločný formálny prvok: L. Dvonč (1973, s. 57) za univerbizáciu považuje vzťah medzi pomenovaniami *akumulátorový vozík* a jeho synonymom *jašterkár*, I. Masár (1981, s. 74) hovorí o univerbizácii aj pri vzťahu *hráči Slovana Bratislava – belasí*, E. Rísová (1983, s. 63 – 64) vidí univerbizáciu aj v dvojici pomenovaní *plášť do dažďa – šuštiak*

² A. V. Isačenko (1958) používa synonymne termíny *univerbizácia* a *sémantická kondenzácia* (porov. Avramova, 2013, s. 214).

³ Na pomenovanie výsledku univerbizácie v tejto štúdii používame termín *univerbát*, terminologickú otázku pomenovania výsledku univerbizácie riešime v inom príspevku.

a P. Odaloš (1996, s. 68) pokladá za univerbizáciu dvojicu *stredná poľnohospodárska škola – hnojárska*.

(4) V niektorých prístupoch sa pojmové vymedzenie termínu univerbizácia zhoduje s vymedzením termínu skracovanie, resp. redukovanie pomenovaní J. Bělič (1964, s. 18) za univerbizáciu považuje dekompozičné osamostatnenie prvej časti zloženého slova (napr. *decilitr – deci, kilogram – kilo*), Š. Ondruš (1985, s. 329) pokladá vznik slova *guláš* za produkt univerbizácie maďarského slova *gulyáshús, gulyásétel* „hovädzie mäso, hovädzie jedlo“. D. Svobodová (2006, s. 21) o univerbizácii hovorí aj v súvislosti s utvorením „slova s jedným slovným základom ze složeniny, např. *rychlovlak – rychlík, parolod – parník*“, I. Kolářová (2011, s. 304) považuje za univerbizáciu aj redukciu trojslovného pomenovania na dvojslovné (napr. *vysoká ekonomická škola – vysoká ekonomická*).

(5) V nazeraní J. Bosáka (1987a, s. 232; DSZ, 1989, s. 299) sa univerbizácia chápe dvojako: v širšom a užšom zmysle (bosákovské chápanie univerbizácie v užšom zmysle spomíname v ďalšom bode). Univerbizácia v širšom zmysle sa poníma ako „všeobecná tendencia vychádzajúca z princípu ekonómie komunikačného procesu – je to komunikatívna funkčnosť, ktorá sa uplatňuje v jednotlivých jazykových rovinách a má systémový charakter“ (DSZ, 1989, s. 299). V tomto zmysle chápe univerbizáciu aj E. Rísová (1978, s. 190) a J. Mlacek (1981, s. 337), ktorí univerbizáciu stotožňujú s úsilím po úspornom a stručnom vyjadrovaní.

(6) Univerbizácia v užšom zmysle (Bosák, 1987a, s. 232) je iba lexikálny jav, ktorý sa realizuje buď ako „tvorenie jednoslovných pomenovaní na pozadí viacslovných motivujúcich pomenovaní“, ktoré zahŕňa deriváciu, substantivizáciu, synekdochu a kompozíciu, alebo ako „simplifikácia viacslovných pomenovaní“, ktorá zahŕňa kontextové zjednodušovanie a akronymizáciu. Takto univerbizáciu definuje viacero autorov, napr. M. Dokulil (1962), P. Ondrus (1972), P. Ondrus – J. Horecký – J. Furdík (1980), E. Pauliny (1981), F. Čermák (1990), J. Furdík (2004), I. Kolářová (2011) a i. V tomto zmysle sa teda univerbizácia chápe ako „premena analytického (rozčleneného) pomenovania na syntetické“, resp. „prechod viacslovného (najmä dvojslovného) pomenovania na jednoslovné“ (Kučerová, 1973b, s. 3).

Z uvedeného krátkeho opisu vyplýva, že univerbizácia sa v koncepciách jednotlivých autorov poníma diferencovane, zhoda nepanuje ani v tom, či ide o tendenciu, proces alebo slovotvorný postup (porov. Avramova, 2013, s. 214). Táto nejednotnosť názorov sa dá sklbiť aplikáciou TLM, v rámci ktorej sa motivácia opisuje ako proces, vzťah a vlastnosť (Furdík, 1993, s. 12 – 13; Ološtiak, 2011, s. 25; porov. ďalej), pričom univerbizácia sa v tejto koncepcii chápe ako špecifický prejav motivácie.

Z hľadiska TLM možno mať k uvedeným prístupom tieto poznámky:

Ad (1). Podľa TLM sú syntakticky motivované len „také viacslovné pomenovania, ktoré obsahujú aspoň dva autosyntagmatické komponenty“ (Ološtiak, 2011,

s. 97), analytický predložkový, spojkový alebo časticový výraz sa tak nepovažuje za VP, a tak ani ortografickú zmenu písania týchto výrazov nemožno považovať za univerbizáciu.

Ad (2). Stotožňovanie slovotvorby a univerbizácie je nepresné: k univerbizácii môže dochádzať nielen slovotvorne, ale aj inými nominačnými postupmi. Hoci je slovotvorná univerbizácia najfrekventovanejším univerbizačným typom, rozdiel medzi univerbizáciou a slovotvorbou treba hľadať v charaktere motivantu, onomaziologickej štruktúre slovotvorného univerbátu a slovotvorne motivovaného neuniverbátu, v slovotvorných prostriedkoch, spôsoboch, postupoch a sprievodných slovotvorných javoch. VP a jeho univerbát sú synonymné (porov. napr. Jedlička, 1978, s. 170), musia teda patriť do rovnakého slovného druhu. Univerbizačný vzťah medzi jednotkami typu *politická výchova* a *politickovýchovný* je teda vylúčený.

Ad (3). Vzťah medzi VP a jeho ekvivalentným jednoslovným synonymom s odlišným radixom nemožno považovať za univerbizáciu, pretože v dôsledku absencie formálnej usúvzťažnenosti nie je možné, aby bol jednoslovný ekvivalent akýmkoľvek nominačným postupom utvorený zo synonymného VP: medzi takýmito jednotkami chýba pomenovací motivačný vzťah. Na nevyhnutnosť formálno-významovo-štylistického vzťahu medzi motivujúcim VP a od neho utvoreným univerbátom poukazujú M. Ološtiak a M. Ivanová (2013, s. 141).

Ad (4). Skracovanie kompozita alebo redukciu trojčlenného VP na dvojčlenné nehodnotíme ako univerbizáciu, pretože tieto javy nespĺňajú základnú tézu, podľa ktorej je východiskom univerbizácie (t. j. univerbizačným motivantom, k termínu porov. ďalej) VP (porov. napr. Avramova, 2013, s. 215 – 216). V prípade skracovania kompozita (napr. *deciliter* – *deci*) je motivantom jednoslovné pomenovanie, v prípade redukcie výsledný produkt nie je jednoslovný (napr. *vysoká ekonomická škola* – *vysoká ekonomická*).

Ad (5). Všeobecná tendencia šetriť čas a úsilie produktora i percipienta za súčasného zachovania zrozumiteľnosti textu (Slančová, 1994, s. 88), resp. „snaha hovoriaceho o stručné, ale jednoznačné pomenovanie“ (Klincková, 1990, s. 332) sa označuje všeobecnejším termínom *jazyková ekonómia*, resp. *ekonomika výrazu* (porov. Findra, 2013, s. 106). Tento termín môže okrem rôznych skracovaní (medzi ktoré patrí aj univerbizácia) zahŕňať aj spravidelňovanie a rozličné iné javy (Dolník, 2010, s. 72). Podľa D. Slančovej a M. Sokolovej (1993, s. 184) by bol pre Bosákovu chápanie univerbizácie v širšom zmysle „priezračnejší termín kondenzácia textu“.

Ad (6). Pri bosákovskom chápaní univerbizácie v užšom zmysle citovaní autori síce deklarujú ustálené VP ako východisko univerbizácie, medzi ich príkladmi na univerbizáciu sa však vyskytujú aj slová ako *jachtár* (pretekár v jachtingu), *medailista* (držiteľ medaily) a *voľnoštyliar* (zápasník vo voľnom štýle) (Bosák, DSZ, 1989, s. 303 – 304) či slová typu *dozorovať* (vykonávať dozor) a *rozporovať* (riešiť

rozpory) (Furdík, 2004, s. 66), ktoré ako univerbáty nechápeme, pretože ich motivantom nie je VP, ale voľná syntagma. Pri tomto chápaní sa ako najvypuklejší problém ukazuje nejednoznačná hranica medzi VP a voľnými syntagmami, túto nejednoznačnosť však možno aspoň sčasti riešiť korpusovými frekvenčnými a kolokačnými výskumami, pri diferenciacii VP a voľných syntagiem môžu pomôcť doposiaľ publikované (porov. Ološtiak, 2011, s. 103 – 118; Palková, 2013), ale aj perspektívne upravované a dopĺňané kritériá delimitácie VP a voľných syntagiem.

2. TEÓRIA LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE A UNIVERBIZÁCIA

Chápanie univerbizácie z hľadiska koncepcie TLM v podstate vychádza z Bosákovho chápania univerbizácie v užšom zmysle (1987a, s. 232; DSZ, 1989, s. 299), avšak s dôrazom na ustálenosť a lexikalizovanosť motivujúceho spojenia.

Podľa TLM je univerbizácia jedným z prejavov syntaktickej demotivácie (popri frazeologickej minimalizácii, porov. Ološtiak, 2011, s. 138), pričom ide o proces straty syntaktickej motivácie⁴, pri ktorom sa z viacslovného (syntakticky motivovaného) pomenovania stáva jednoslovné (syntakticky nemotivované) pomenovanie. V procese straty syntaktickej motivácie je nové pomenovanie utvorené z VP pomocou jedného z ďalších motivačných typov s nominačnou funkciou, a to buď slovo tvornou, morfológickou, sémantickou alebo abreviačnou. Práve na základe aktivizácie ďalšieho motivačného typu s nominačnou funkciou sa potom odlišujú viaceré druhy univerbizácie⁵. Okrem nominačných motivačných typov sa v procese syntaktickej demotivácie aktivizujú aj pragmatické (extralingválne) motivačné typy⁶, ktoré však nemajú nominačnú funkciu, takže si ich v tomto príspevku nebudeme bližšie všímať.

Pri terminologickom uchopení lexikálnych jednotiek, ktoré vstupujú do procesu univerbizácie, analogicky používame termíny motivant (pre východiskové pomenovanie) a motivát (pre sekundárne pomenovanie), ktoré J. Furdík (1993, s. 13) používa na označovanie lexém v procese slovotvornej motivácie. Z konceptu slovotvornej motivácie sa neskôr vyvinula TLM, v ktorej je možné primárne slovotvornú terminológiu aplikovať aj na iné motivačné typy, pričom termíny motivant a motivát sa bližšie charakterizujú „spresňujúcim adjektívom, ktoré odkazuje na príslušný motivačný typ“ (Ološtiak, 2011, s. 25). Keďže sa univerbizácia v rámci TLM chápe ako

⁴ V TLM sa za syntakticky motivované považujú viacslovné pomenovania, „ktorých význam je priamy, neprenesený, nociónálny, a frazémy s obrazným, expresívnym významom“ (Furdík, 2008, s. 50).

⁵ J. Furdík (2008, s. 52 – 53) opisuje tzv. eliptickú, slovotvornú a skratkovú univerbizáciu; M. Ološtiak (2011, s. 138) hovorí o kombináciách syntaktickej demotivácie s morfológickou, slovotvornou, sémantickou a abreviačnou motiváciou a o frazeologicky determinovanej syntaktickej demotivácii. V tejto práci hovoríme o slovotvornej, morfológickej, abreviačnej a sémantickej univerbizácii.

⁶ Ide o tieto typy motivácie: expresívna, registrová, terminologická, sociolektická, teritoriálna, temporálna a individualizačná (porov. Ološtiak, 2011, s. 23 – 30).

špecifický prejav lexikálnej motivácie (syntaktická demotivácia, porov. vyššie), možno aj lexémy vstupujúce do tohto procesu nazývať analogicky s pomenovaniami vstupujúcimi do iných lexikálnych dejov. V tomto texte budeme teda používať termíny univerbizačný motivant pre VP, ktoré je východiskom univerbizácie, a univerbizačný motivát, univerbát pre jednoslovné pomenovanie vytvorené v procese univerbizácie.

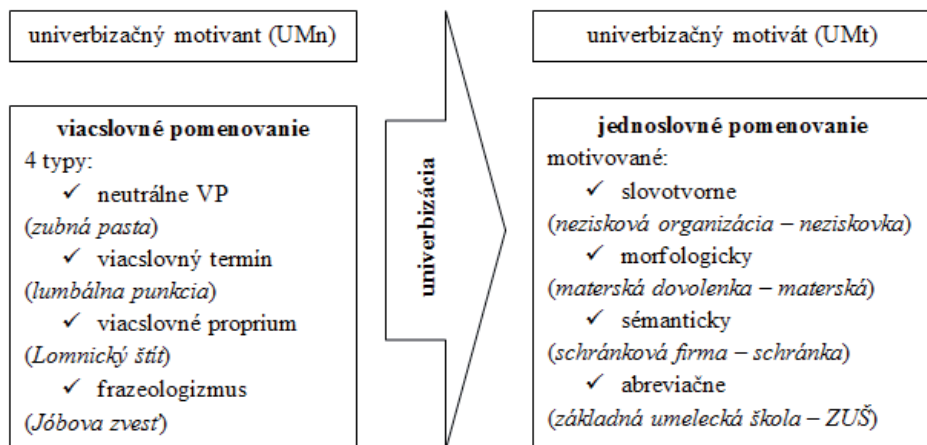

Schéma. Chápanie univerbizácie z hľadiska TLM

3.1. Univerbizačný motivant

Univerbizačným motivantom (ďalej len UMn) je ustálené VP⁷, avšak univerbizácia zasahuje len istú časť VP (porov. Helcl, 1963, s. 30). „Stopercentná ekvivalencia na úrovni jednoslovné pomenovanie – viacslovné pomenovanie by negovala existenčnú, funkčnú motiváciu VP, strácal by sa zmysel ich existencie.“ (Ološtiak, 2011, s. 113). Podľa J. Mlacka (1984, s. 40) sa nefrazeologické združené pomenovania najfrekvencovanejším typom VP, ktoré sa univerbizujú (napr. *obývací izba – obývačka, panelový dom – panelák*). V koncepcii M. Ološtiaka sa tieto viacslovné jednotky označujú ako neutrálne viacslovné pomenovania (porov. 2011, s. 119), takéto označenie používame aj v tomto texte. Ak nie je explicitne uvedené inak, o univerbizácii sa uvažuje najmä v súvislosti s touto skupinou VP.

⁷ Máme na mysli celkovo štyri typy VP: frazémy, viacslovné odborné termíny, viacslovné propriá a neutrálne viacslovné pomenovania (porov. Jarošová, 2000, s. 46 – 48, k termínu neutrálne viacslovné pomenovanie pozri Ološtiak, 2011, s. 119). Porov. tvrdenie M. Dokulila (1962, s. 115): „O univerbizácii ide tehdy a jen tehdy, když v jazyce koexistuje dvouslovné pojmenování, nikoli jen jako příležitostné včlenění zvláštního druhu uvnitř pojmenování rodového, nýbrž jako syntetické ustálené pojmenování; a zcela analogicky máme co činit s motivací univerbizací jen tehdy, koexistuje-li v jazyce dané slovo s takovým pojmenováním – a hodnotí-li se také na pozadí takového pojmenování.“ Podľa A. Jedličku (1965, s. 20) je existencia a vytváranie viacslovných jednotiek predpokladom pre tvorenie univerbátov.

Hromadenie spresňujúcich prívlastkov ako komponentov terminologického VP síce zabezpečuje presnosť termínu, je to však na úkor jeho použiteľnosti v bežnej jazykovej praxi, preto sa v nie striktných odborných komunikačných situáciách takéto termíny často univerbizujú⁸ (porov. Mislovičová, DSZ, 1989, s. 90). O univerbizácii viacslovných odborných termínov píše už M. Dokulil (1962, s. 117), J. Kuchař a M. Roudný (1965, s. 137), M. Martonová (1976, s. 268), neskôr sa o tomto jave píše najmä v súvislosti s profesionalizmami (Ondrus, 1972, s. 47). Univerbizáciu v terminológii najpodrobnejšie preskúmal I. Masár (1990), ktorý v odbornej terminológii zaznamenal slovotvorné (derivačné – sufixálne aj transflexné – aj kompozičné) a morfológické univerbáty.⁹ „V niektorých terminológiách vznikli univerbizáciou celé mikrosystémy termínov. V odevníckom názvosloví sa namiesto dvojslovných pomenovaní typu A + S (*zapošívací stroj*) zaviedli jednoslovné pomenovania *zapošívачka*, *predšívачka*, *podrážачka*, *cikcakovačka*, *zašpendľovačka*, *rezačka*, *navrstvovačka* a i.“ (Masár, 1991, s. 151). Univerbizácia odborných termínov je jedným z faktorov determinologizačných procesov, ktoré vedú k demokratizácii lexiky (o tendencii k demokratizácii v lexike pozri DSZ, 1989, s. 245n).

Viacero autorov (napr. Uhlár, 1973, s. 108 – 109) si všíma univerbizačné procesy pri vlastných menách, a to najmä pri toponymách, kde sa v komunikácii miestnych hovoriacich vynecháva jeden komponent viacslovného mena, pričom sa univerbizovaná podoba neskôr rozširuje do celonárodnej podoby (napr. *Tvrdošín dvor* → *Tvrdošín*). Toponymické univerbáty sa tvoria najmä morfológicky (*Višňová voda* → *Višňová*) alebo slovotvorne (*Rakovický potok* → *Rakovica*) (porov. Uhlár, 1983, s. 102). Pri slovotvornej univerbizácii propriálnych názvov sa tvoria predovšetkým slangové označenia (*Miletičova ulica* → *Miletička*, *Gottwaldovo námestie* → *Gotvaldák*, porov. Šoková, 1984, s. 79; Prošek, 2005). J. Krško (1996, s. 140) zaznamenal pri chotárnych názvoch aj kvantitatívno-sémantickú univerbizáciu¹⁰ (*Velki grun* → *Grun*). Špecifickú skupinu onymicky motivovaných VP¹¹, ktoré sa univerbizujú, tvoria také lexémy, pri ktorých jeden z komponentov je prívlastňovacím adjektívom od vlastného mena (porov. Hubáček, 1973, s. 132 – 133), napr. *Parkinsonova choroba*

⁸ I. Masár (2000, s. 47) hovorí o nástoječivom dopyte po krátkych termínoch v praxi.

⁹ Autor (1990, s. 272) spomína aj univerbizáciu založenú na trópoch, najmä na synekdoche, poznamenáva však, že „univerbizácia s využitím trópoč je v oficiálnych terminológiách pomerne zriedkavá“. Pomenovania športových disciplín typu *vrh guľou* – *guľa* nie sú športovými termínmi atletických disciplín.

¹⁰ Autor tento univerbizačný typ pomenúva ako univerbizáciu elipsou (Krško, 1996, s. 140). Kvantitatívno-sémantická univerbizácia sa týka lexém typu *školská družina* – *družina*. J. Dolník (2003, s. 151) tento typ označuje ako „čistú“ univerbizáciu. Eliduje sa určujúci adjektívny komponent VP, univerbátom je jednoslovná lexia, ktorá sa zaraďuje už v jazyku fungujúcej lexéme. Medzi primárnou lexiou a sekundárne vytvorenou univerbizovanou lexiou je kvantitatívny vzťah špecifikácie, zužovania významu.

¹¹ V TLM sa za onymicky motivované pokladajú vlastné mená.

→ *Parkinson/parkinson; Taxisova priekopa* → *Taxis/taxis* atď., pričom motivujúce vlastné meno a univerbát vstupujú do vzťahu medzysystémovej homonymie. Takéto VP vytvárajú najčastejšie kvalitatívno-sémantické univerbáty¹².

J. Mlacek (1984, s. 40 – 41) tvrdí, že „frazeologické združené pomenovania univerbizácii nepodliehajú“, čo považuje za jedno z kritérií na odlíšenie frazeologických a nefrazeologických VP¹³. Na možnosť univerbizácie frazém však upozorňuje M. Ivanová-Šalingová (1980). K univerbizácii frazém však dochádza zriedkavo, z doterajšej literatúry vyplýva, že univerbizujú sa najmä (dvojslovné) frazémy so stavbou substantívnej syntagmy, ktorých určujúcim komponentom je privlastňovacie adjektívum utvorené z *propria* (*Jóbova zvest' – jóbovka, Achillova päta – achilovka*). Frazémy so syntagmatickou stavbou, tzv. frazeolexémy, totiž majú k pomenovacej platnosti bližšie ako frazémy so stavbou vety (tzv. frazeotextémy); syntagmatické frazémy skôr „pomenúvajú vyjadrujúc“, vetné a súvetné frazémy skôr „vyjadrujú pomenúvajúc“ (porov. Mlacek, 1999, s. 128).

Čo sa týka štruktúrneho hľadiska VP, ukazuje sa, že univerbáty sa najčastejšie tvoria od kongruenčných VP, teda takých, ktorých určujúcim komponentom je adjektívium v pozícii zhodného prívlastku (napr. *kyvadlová doprava – kyvadlovka*), nekongruenčné pomenovania sa univerbizujú zriedkavejšie¹⁴ (porov. Mislovičová, DSZ, 1989, s. 90). Najčastejšími univerbátmi sú teda deadjektívne substantíva (porov. Čermák, 1990, s. 161). Problematika vzťahu medzi typom UMn a typom univerbizácie (teda nominačným typom lexikálnej motivácie, ktorá sa aktivizuje v procese syntaktickej demotivácie) je jednou z ďalších perspektívnych výskumných otázok v rámci skúmania univerbizácie na základe TLM.

3.2. Univerbizačný motívát

Univerbizačným motívátom, univerbátom (ďalej len UMt) je jednoslovné pomenovanie vytvorené z VP, ktoré je slovotvorne, morfológicky, sémanticky alebo abreviačne motivované (pozri schéma). V niektorých prístupoch (napr. Helcl, 1963, s. 34; Slančová – Sokolová, 2011, s. 348) sa termínom univerbizácia označuje aj samotný produkt procesu univerbizácie, poukazuje sa teda na vlastnosť UMt. Ter-

¹² Kvalitatívno-sémantickú univerbizáciu chápeme ako typologicky nie úplne jednoznačný univerbizačný typ: ide o univerbáty typu *motorový vlak* → *motorka, panelová diskusia* → *panel*, ktorých vytvorenie možno interpretovať buď ako (sufixálny alebo transfixný) slovotvorný postup so sprievodnou trunkáciou derivačnej, resp. formovej morfémy alebo ako metonymické utvorenie novej lexie v rámci už existujúcej lexémy.

¹³ Toto kritérium nemá všeobecnú platnosť: nie všetky nefrazeologické VP sa univerbizujú a existujú aj frazeologické VP, ktoré vytvárajú univerbáty.

¹⁴ I. Kolářovej (2011, s. 410) z korpusového výskumu vyplynulo, že 87 % univerbizačných motívátov má štruktúru „zhodný adjektívny atribút – substantívum“, 8 % „substantívum – nezhodný substantívny atribút“ a 5 % tvoria ostatné štruktúrne typy. Treba však poznamenať, že nie všetko, čo I. Kolářová považuje za univerbát, takto chápeme aj v našej koncepcii (napr. *učiteľ češtiny – češtinár*).

mín univerbizácia s takýmto pojmovým vymedzením sa však v slovenskej lingvisticke neujal.

Príčiny utvárania univerbátov a vytvárania iných skupín lexém sú odlišné: UMt sú totiž sekundárnymi pomenovaniami. „Kým deriváty a kompozitá zvyčajne zaplňajú deficit v pomenovaní, univerbizáty predstavujú druhotnú nomináciu“ (Sokolová – Ivanová, 2004). UMt nemajú pomenúvať novú entitu v jazyku¹⁵, pretože táto entita už svoje pomenovanie má. Toto pomenovanie je však z hľadiska ekonómie vyjadrovania nevyhovujúce, preto používatelia v určitých komunikačných situáciách (napr. bežná komunikácia v rôznych sociálnych alebo profesiou zjednotených skupinách atď.) preferujú jeho jednoslovný náprotivok.

Pre UMt je „charakteristická vysoká implicitnosť a sémantická kondenzovanosť“ (Ondrejovič, 1988, s. 347; porov. aj Jacko, 1992, s. 24; Furdík, 1993b, s. 112; Habovštiaková, 1985, s. 202); hovorená povaha¹⁶ (porov. Čermák, 1990, s. 161), (mimo terminológie) spontánnosť (porov. Masár, 1990, s. 273), úspornosť (porov. Okálová, 1988, s. 335). Kým UMn pomenúva denotát explicitnejšie (porov. DSZ, 1989, s. 354), UMt pomenúva rovnaký denotát implicitnejšie (porov. Dolník, 1999, s. 60), pričom sémanticky zostávajú totožné (porov. Kišová, 2009, s. 271).

3.3. Vlastnosti univerbizačného motivantu a motivátu

Sumarizujúc predchádzajúce poznámky možno UMn a UMt odlišiť z viacerých hľadísk (sumárne porov. tabuľku).

a) UMn je kvôli svojej viacslownosti a analytickosti nákladnejší ako UMt, táto nákladnosť je však spojená s vyššou mierou onomaziologickej explicitnosti, väčšou presnosťou a jednoznačnosťou.

b) Zo stylistického hľadiska je UMn bezpríznačným členom, ktorý má oficiálny charakter (porov. Bosák, 1984, s. 71), tenduje k písomnosti a spisovnosti.

c) UMt je vďaka jednoslovnosti a syntetickému charakteru úspornejšou jednotkou ako UMn, čo však má vplyv na vyššiu mieru onomaziologickej implicitnosti (porov. Ondrejovič, 1988, s. 347), menšiu presnosť a častejšiu viacznačnosť (porov. Furdík, 2004, s. 47).

d) Zo stylistického hľadiska je UMt príznačným členom¹⁷, ktorý má neoficiálny charakter, tenduje k ústnosti a nespisovnosti.

¹⁵ Na tomto mieste nesúhlasíme s tvrdením J. Bosáka (DSZ, 1989, s. 302 – 303), že základnou funkciou univerbátov je „pomenovať nový jav skutočnosti nevyhnutný pre daný komunikačný akt“. Toto tvrdenie je dôsledkom miestami prílišného chápania univerbizácie ako derivácie kvôli nejasnému statusu motivujúceho spojenia.

¹⁶ Hovorená povaha UMt súvisí podľa F. Čermáka (1990, s. 161) s tým, že v slovníkoch sa v porovnaní s ústne podávanými prehovormi vyskytuje pomerne málo univerbátov.

¹⁷ Na tomto mieste však treba upozorniť, že pri viacerých UMt dochádza k strate príznačnosti, mnohé UMt sa neutralizujú (porov. napr. Bosák, 1987b). Vymedzenie faktorov, ktoré prispievajú k registrovej (napr. *bytový dom* – *bytovka*, v KSSJ s kvalifikátorom *hovor.*, v SSSJ už bez kvalifikátora), so-

e) Z genetického hľadiska je UMn primárnou jednotkou, UMt je sekundárnym pomenovaním (porov. Kučerová, 1973a, s. 110; Avramova, 2013, s. 218), založeným na existencii inej lexémy.

Univerbizačný motivant (UMn)	Univerbizačný motivát (UMt)
viacslovnosť	jednoslovnosť
lexikálna analytickosť	lexikálna syntetickosť
väčšia miera onomaziologickej explicitnosti	menšia miera onomaziologickej explicitnosti ¹⁸
väčšia nákladnosť	väčšia úspornosť
väčšia presnosť	menšia presnosť
väčšia miera jednoznačnosti	väčšia miera viacznačnosti
nepríznačnosť	príznačnosť
genetická primárnosť	genetická sekundárnosť
oficiálnosť	neoficiálnosť
(skôr) písomnosť	(skôr) ústnosť
vyššia miera spisovnosti	vyššia miera nespisovnosti

Tabuľka. Porovnanie vlastností UMn a UMt

3.4. Vzťah univerbizačného motivantu a motivátu

Pri univerbizácii ako prejave syntaktickej demotivácie možno v súlade s TLM uvažovať o synchrónnom motivačnom vzťahu, ktorý sa realizuje medzi UMn a UMt z formálneho, významového a štylistického hľadiska (Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 141):

(1) Formálne hľadisko. Formálna usúvzťažnosť je daná nominačnými typmi motivácie, ktoré sa podieľajú na vytvorení novej lexikálnej jednotky – univerbátu. Pri syntaktickej demotivácii za účasti slovotvornej motivácie majú UMn a UMt spoločnú minimálne koreňovú morfému, patria teda do rovnakého slovotvorného hniezda (napr. *muničný sklad* → *muničák*). Univerbizácia morfológickou motiváciou dovoľuje zachovať rovnakú formu pri zmene kategoriálneho významu (napr. *stužková slávnosť* → *stužková*). Sémantická univerbizácia umožňuje na rovnakú for-

ciologickej (napr. *diplomová práca* – *diplomovka* sa už nechápe ako lexéma zo študentského slangu, len ako hovorová lexéma) alebo terminologickej demotivácii (napr. *obývací izba* – *obývačka*, najprv odborný termín, teraz terminologicky bezpríznačkové pomenovanie) UMt, je ďalšou otázkou do diskusie o univerbizácii z hľadiska TLM.

¹⁸ Miera onomaziologickej explicitnosti UMt závisí od typu univerbizácie: najexplicitnejšie sú slovotvorné UMt, menej explicitné sú morfológické UMt, najimplicitnejšie sú sémantické a abreviačné UMt.

mu „nabalit“ nový význam (*bulvárna tlač* → *bulvár*). Špecifická je abreviačná univerbizácia, pri ktorej je UMt vždy fragmentárnym útvarom založeným na UMn. Abreviačné univerbáty, najmä iniciálové skratky, sú prostriedkami „sémantickej a štruktúrnej kondenzácie pomenovania“ (Gavurová, 2013, s. 23).

(2) Významové hľadisko. Významová usúvzťažnosť sa realizuje v podobe synonymie medzi UMn a UMt. Táto skutočnosť sa explikuje v každej definícii univerbizácie: „Vzťah medzi fungujúcim analytickým pomenovaním a jednoslovným univerbizovaným pomenovaním je synonymný“ (EJ, 1993, s. 464). „Za určujúci rys univerbizácie v aspektu vznikovom považujeme existenciu synonymného pojmenovania víceslovného, z nehož jednoslovné univerbizované pojmenovanie rôznymi spôsobmi vzniklo. V aspektu funkčne štruktúrnym je určujúcim rysem univerbizácie koexistence synonymného víceslovného pojmenovania, ktoré je v motivačnom vzťahu k príslušnému pojmenovaniu univerbizovanému“ (Jedlička, 1978, s. 170). UMn a UMt označujú rovnakú entitu bez sémantických posunov, UMn a UMt sú sémanticky, nie však komunikačno-pragmaticky (porov. bod 3) identické.¹⁹ „Mezi jednotkami univerbizačnými a motivačne koexistujúcimi jednotkami víceslovnými je vzťah významové totožnosti (*minerálka* – minerální voda).“ (Jedlička, 1969a, s. 97). Sémantika UMn a UMt ostáva zachovaná, hoci významové prvky sú v UMn prítomné explicitnejšie a v UMt implicitnejšie.²⁰

(3) Komunikačno-pragmatické hľadisko. Štylistická, resp. funkčno-štylistická usúvzťažnosť úzko súvisí s významovou usúvzťažnosťou: UMn a UMt sú totiž štylistickými (porov. Ondrus, 1980, s. 172) synonymami, „v komunikácii môžu plniť rozličné funkcie a môžu mať iný komunikačno-pragmatický status“ (Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 141). UMt „se pociťujú na pozadí slohové neutrálnych oficiálnych sousloví ako stylové nižšie synonyma²¹ a jejich slohová hodnota je odstupňovaná od výrazů hovorových (dvě deci *šampaně*), přes obecné (vypít dvě *plzně*) až k výrazně nespisovným, slangovým (houska s *budapešťákem*, půlka *šumavy*)“ (Sochová, 1966, s. 82). Pri dvojici UMn – UMt je UMn zo štylistického hľadiska nepríznakovým a UMt príznakovým členom²². „Univerbizovaná pojmenování jsou charakteristic-

¹⁹ Existujú však aj iné pohľady na sémantiku VP a univerbátov, napr. C. Avramova (2013, s. 219) zastáva názor, že VP a univerbát sú totožné nominačne, z hľadiska významu však uvažuje skôr o modifikovanej sémantike univerbátu vo vzťahu k motivujúcemu VP.

²⁰ „Na tvorbe menného slovného spojenia – združeného pomenovania sa zúčastňuje prvok identifikujúci (rodové zaradenie) a diferencujúci (druhový príznak). Nositeľom identifikujúceho príznaku je substantívum a nositeľom diferencujúceho prvku adjektívum. Univerbizáciou tieto prvky nezanikajú, pretože v univerbizovanom pomenovaní, ktorým je odvodené slovo, sa majú možnosť realizovať: funkcia rodového pojmu prechádza v univerbizovanom pomenovaní na P_s (na slovtvornú príponu, pozn. L. P.), druhový príznak na Z_s (slovtvorný základ, pozn. L. P.).“ (Kučerová, 1973a, 110 – 111).

²¹ „Univerbizované pomenovania sa pokladajú za hovorové, teda štylisticky nižšie postavené než ich viacslovné náprotivky.“ (Furdík, 2008, s. 58).

²² K registrovej, resp. sociolektovej demotivácii dochádza sekundárne.

kým prostriedkom bežného dorozumievání, jsou tedy vlastní těm útvarům a vrstvám, které fungují v projevech funkční stylové oblasti běžně dorozumivací (tzn., že jsou to prostředky v rozpětí mezi slangem a hovorovostí [spisovnou]). Jejich víceslovná synonyma mají ráz prostředků vázaných na projevy veřejného styku (zvláště na oficiální projevy administrativní, odborné, srov. např. dvojici *pololetky* – *pololetní prázdniny* aj.)“ (Jedlička, 1969b, s. 92 – 93).

Okrem spomínaných vzťahov sa pri univerbizácii dá uvažovať aj o iných typoch vzťahov na ďalších úrovniach:

(4) Gramatické a pojmové hľadisko. UMn (ako viacslovný komplex) a UMt vždy patria do rovnakého slovného druhu a do rovnakej pojmovej kategórie (napr. ak UMn *príklepová vrtačka* označuje nástroj, aj UMt *príklepka* pomenúva nástroj). Toto tvrdenie platí vzhľadom na ich synonymný vzťah (porov. Ondrus, 1972, s. 18 – 19).

(5) Geneticko-relačné hľadisko. Vzťah medzi UMn a UMt si hovoriaci uvedomuje²³ a na tomto uvedomovanom vzťahu je založená substitúcia plnovýznamového slova za formant bez straty sémantickej zložky pri slovotvornej univerbizácii, substantivizácia určujúceho člena VP pri morfolologickej univerbizácii, sémantická transformácia jedného z členov VP pri sémantickej univerbizácii a fragmentarizácia formálnej stránky motivujúceho VP pri abreviačnej univerbizácii. Parafrázujúc J. Hrbáčka (1968, s. 277), možno jeho tvrdenie o vnímaní skratiek zovšeobecniť na všetky typy univerbátov: keby zanikol vzťah UMn a UMt, v dôsledku zániku VP ostane univerbát univerbátom len etymologicky, v sústave súčasného jazyka sa stane samostatným pomenovaním, ktoré synchrónne už charakter univerbátu nemá.²⁴ Na univerbizačnej demotivácii sa okrem straty príznakovosti univerbátov (pozri pozn. 16) podieľa aj zvyšovanie frekvencie používania UMt na úkor UMn, resp. úplné upustenie od používania UMn v prospech UMt.²⁵

4. ZÁVER

Z hľadiska TLM sa univerbizácia chápe ako viacrozmerný proces, zložený primárne z dvoch postupov: 1. syntaktická demotivácia (z viacslovného pomenovania sa utvára jednoslovné); 2. nadobudnutie jedného zo štyroch motivačných typov s nomináčnou funkciou (do úvahy prichádza slovotvorná, morfologická, sémantická

²³ „Je zrejmé, že vo vedomí používateľov spisovného jazyka sa uvedomuje vzťah medzi dvojslovným pomenovaním a jednoslovným derivátom ako výsledkom „stiahnutia“, kondenzácie dvojslovného pomenovania.“ (Dvonč, 1983, s. 63). Svedčí o tom napr. skutočnosť, že absolútna väčšina univerbátov si zachováva rovnaký rod ako motivujúci viacslovný celok.

²⁴ Porov. tvrdenie F. Čermáka (1990, s. 161): „Povědomí o tom, zda slovo vzniklo univerbizací nebo ne, se ztrácí, zvl. jde-li už o starší slovo, k němuž se korelace s víceslovným pojmenováním ztratila.“

²⁵ Problematiku univerbizačnej demotivácie bude treba v budúcnosti hlbšie preskúmať.

a abreviačná motivácia). Na základe nadobudnutia konkrétneho nominačného motivačného typu potom diferencujeme štyri typy univerbizácie. Sekundárne sa v procese univerbizácie aktivizujú aj niektoré extralingválne motivačné typy (univerbáty sú spočiatku vždy z nejakého hľadiska príznakové, neutralizujú sa až neskôr).

Metodológia založená na porovnávaní a kombinácii viacerých motivačných typov, ktorá sa uplatňuje vo viacerých lexikálnomotivačných prácach (porov. napr. Ološtiak, 2011; Gavurová, 2013), je vhodným predpokladom na komplexné preskúmanie problematiky univerbizácie vo všetkých relevantných súvislostiach, z hľadiska jazykovej synchronie aj diachronie, z pohľadu langue aj parole, ako aj z hľadiska extralingválnych faktorov, ktoré vplyvajú na fungovanie konkrétnych lexém v rôznych komunikačných situáciách.

Literatúra

- AVRAMOVA, Cvetanka: Univerbáty v lexikálnom systéme jazyka. In: *Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka*. Eds. K. Buzássyová, B. Chocholová. Bratislava: Veda 2013, s. 214 – 224.
- BĚLIČ, Jaromír: Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. In: *Slovo a slovensost*, 1964, roč. 24, č. 1, s. 11 – 26.
- BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, Ján: O vymedzení univerbizácie. *Slovenská reč*, 1987a, roč. 52, č. 4, s. 231 – 237.
- BOSÁK, Ján: Strata príznakovosti niektorých univerbizovaných štruktúr. *Slavica Pragensia XXX*. Praha: Univerzita Karlova 1987b, s. 93 – 95.
- ČERMÁK, František: Syntagmatika a paradigmatica českého slova II. Morfologie a tvoření slov. Praha: Univerzita Karlova 1990.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003.
- DOLNÍK, Juraj: Princíp ekvivalencie. In: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Ed. J. Dolník – E. Bajziková – J. Mlacek – E. Tomajková – P. Žigo. Bratislava: FF UK 1999, s. 45 – 77.
- DOLNÍK, Juraj: Synchronna dynamika morfológie. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda 2010, s. 66 – 96.
- DVONČ, Ladislav: Jašterkár? *Kultúra slova*, 1973, roč. 7, č. 2, s. 56 – 58.
- DVONČ, Ladislav: Poradník a poradovník. *Slovenská reč*, 1983, roč. 48, č. 1, s. 63 – 64.
- FINDRA, Ján: Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania. Martin: Osveta 2013.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004.
- FURDÍK, Juraj: Slovotvorba – hybná sila lexikálnej dynamiky. In: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993b, s. 109 – 114.
- FURDÍK, Juraj: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008.
- GAVUROVÁ, Miroslava: Skratka ako lexéma (Abreviačná motivácia v lexike). Prešov: FF PU v Prešove 2013.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Nové slová v súčasnej spisovnej slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*, 1985, roč. 14, s. 193 – 215.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra: PF v Nitre 1987.
- HELCL, Miloš: Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby. In: *Slovo a slovesnost*, 1963, roč. 24, č. 1, s. 29 – 37.

- HORALÍK, Ladislav: O univerbizaci a homonymii z hlediska principu ekonomie. In: Československá rusistika, 1967, roč. 12, s. 140 – 143.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (DSZ). Bratislava: Veda 1989.
- HRBÁČEK, Josef: Zkratky a lexikální systém. Slavica Pragensia X, 1968, s. 275 – 283.
- HUBÁČEK, Jaroslav: Přenášení slovního významu jako pojmenovací postup ve slanzích. Naše řeč, 1973, roč. 56, č. 3, s. 124 – 133.
- ISACENKO, Vasiljevič Aleksander: Obecné zákonitosti a národní specifčnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a kol. Praha: SPN 1958, s. 143 – 151.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 1, s. 17 – 32.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: O slovách achilovka a becherovka. Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 1, s. 60 – 61.
- JACKO, Jozef: Neologizmy a okazionalizmy v súčasnej publicistike. Slovenská reč, 1992, roč. 57, č. 1, s. 19 – 25.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Red. O. Martinčová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000. s. 41 – 54.
- JEDLIČKA, Alois: K charakteristice slovní zásoby současné češtiny. Slavica Pragensia VII, 1965, s. 13 – 27.
- JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: Univerzita Karlova, 1978.
- JEDLIČKA, Alois: Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturách. In: Slavica Pragensia XI, 1969a, s. 93 – 101.
- JEDLIČKA, Alois: Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. Naše řeč. 1969b, roč. 52, č. 2 – 3, s. 79 – 94.
- KAČALA, Ján: Sémantika a tvorenie slovíet typu znevýhodniť a znevýhodniť. Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 1, s. 18 – 28.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): Encyklopedický slovník češtiny (EŠČ). Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- KIŠOVÁ, Jana: Model triedenia neologizmov. In: Varia XVI. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Časťá-Papiernička 8. – 10. 11. 2006). Ed. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – JÚLŠ SAV 2009. s. 268 – 280.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- KOLÁŘOVÁ, Ivana: Univerbizace. In: Kapitoly z české gramatiky. Ed. F. Šticha. Praha: Academia 2011. s. 273 – 410.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda 2003.
- KRŠKO, Jaromír: Polynomia chotárnych názvov Muránskej doliny. Slovenská reč, 1996, roč. 61, č. 3, s. 136 – 141.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Univerbizácia odvodzovaním dvojslovných pomenovaní v ruštine. Československá rusistika, 1973a, roč. 18, č. 3, s. 109 – 113.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných pomenovaní mužských osôb. In: Slavica Slovaca, 1973b, roč. 8, č. 1, s. 3 – 14.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Univerbizácia substantivizáciou dvojslovných pomenovaní v ruštine. Ruštinár, 1975, roč. 9, s. 283 – 287.

- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky univerbizácie substantivizáciou. Podstatné mená so ženským gramatickým rodom. *Slavica Slovaca*, 1974, roč. 9, č. 1, s. 23 – 34.
- KUCHAR, Rudolf: Dobropisovať. *Kultúra slova*, 1969, roč. 3, č. 7, s. 256.
- KUCHAR, Jaroslav – ROUDNÝ, Miroslav: České odborné názvosloví v uplynulém dvacetiletí. In: *Naše řeč*, 1965, roč. 48, č. 3, s. 133 – 144.
- MAJTÁN, Milan: Z problematiky predložkových zemepisných názvov. *Jazykovedný časopis*, 1971, roč. XXII, č. 1, s. 41 – 48.
- MARSINOVÁ, Marta: Povidne, nie „po vidne“. *Slovenská reč*, 1971, roč. 36, č. 5, s. 334 – 335.
- MARTONOVÁ, Marta: Viacslovné termíny a frazeologizmy. *Kultúra slova*, 1976, roč. 10, č. 8, s. 266 – 269.
- MASÁR, Ivan: Ako pomenúvame v slovenčine. Bratislava: SJS pri SAV – JÚLŠ SAV 2000.
- MASÁR, Ivan: Jednoslovné termíny a univerbizácia v odbornej terminológii. *Kultúra slova*, 1990, roč. 24, č. 8, s. 269 – 273.
- MASÁR, Ivan: Limitár – kto je to? *Kultúra slova*, 2002, roč. 36, č. 2, s. 30 – 31.
- MASÁR, Ivan: Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky. *Kultúra slova*, 1981, roč. 15, č. 3, s. 69 – 79.
- MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991.
- MISTRÍK, Jozef a kol. (red.): *Encyklopédia jazykovedy (EJ)*. Bratislava: Obzor 1993.
- MLACEK, Jozef: K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie. In: Dolník J. a kol.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999, s. 111 – 143.
- MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN 1984.
- MLACEK, Jozef: Z terminologických a štylistických otázok športových textov. *Kultúra slova*, 1981, roč. 15, č. 10, s. 333 – 339.
- ODALOŠ, Pavol: Poznámky o argote odsúdených. *Slovenská reč*, 1992, roč. 57, č. 5, s. 289 – 297.
- ODALOŠ, Pavol: Sociolekt mladých ľudí v Banskej Bystrici. *Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca* 2. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996.
- OKÁLOVÁ, Kvetoslava: Opisnosť a úspornosť v dopravnej terminológii. *Kultúra slova*, 1988, roč. 22, č. 10, s. 334 – 338.
- OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina: Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania). Prešov: FF PU v Prešove 2013.
- OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: FF PU 2011.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 1988, roč. 53, č. 6, s. 337 – 348.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980.
- ONDRUS, Pavel: *Slovenská lexikológia 2*. Bratislava: SPN 1972.
- ONDRUŠ, Šimon: Pri prameni slova guláš. *Kultúra slova*, 1985, roč. 19, č. 10, s. 329 – 332.
- ORAVEC, Ján: Morfológia spisovnej slovenčiny. *Kultúra slova*, 1973, roč. 7, č. 5, s. 132 – 138.
- PALKOVÁ, Lenka: K diferenciacii neutrálnych viacslovných pomenovaní a voľných syntagiem. In: *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Eds. M. Imrichová – J. Kesselová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. s. 148 – 160.
- PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika (Opis jazykového systému)*. Bratislava: SPN 1981.
- PROŠEK, Martin: O jednom typu univerbizovaných pojmenovaní miest na -ák. *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 2, s. 57 – 67.
- RÍSOVÁ, Eva: Generálkovať. *Kultúra slova*, 1978, roč. 12, č. 5, s. 189 – 190.
- RÍSOVÁ, Eva: Opušťák – priepustka. *Kultúra slova*, 1983, roč. 17, č. 2, s. 63 – 64.

- RUŽIČKA, Jozef (red.): Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966.
- SABOL, Filip: Univerbizácia daktorých dvojslovných výrazov cez prizmu Krátkeho slovníka slovenského jazyka. Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 5 – 6, s. 309 – 313.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 429 s. (recenzia). Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 3, s. 180 – 185.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. s. 341 – 357.
- SLANČOVÁ, Daniela: Praktická štylistika. Prešov: FF UPJŠ 1994.
- SOCHOVÁ, Zdeňka: K slovtvorné a stylové charakteristice mluveného jazyka. (O jednom typu univerbizovaných pojmenování). Naše řeč, 1966, roč. 49, č. 2, s. 81 – 87.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina: Vzťah morfematickej a derivačnej štruktúry v Slovníku koreňových morfém slovenčiny. In: Gramatika a korpus 2012 = Grammar & Corpora 2012 [elektronický zdroj] : sborník příspěvků ze stejnomenné konference 28.-30.11.2012. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.
- STRAKOVÁ, Vlasta: Substantivní derivace (v ruštině a češtině). Praha: Academia 1973.
- SVOBODOVÁ, Diana: Průvodce českou slovní zásobou. Odry: Vade Mecum Bohemiae 2006.
- ŠKAPINCOVÁ, Alena: Neformál – neformáli. Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 4. s. 254 – 255.
- ŠOKOVÁ, Soňa: Slangové a hovorové názvy niektorých objektov a lokalít v Bratislave. Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 79 – 84.
- UHLÁR, Vlado: Príspevok k deninám slovnej zásoby slovenčiny: špan, župan, pán, kmeť. Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 5, s. 296 – 304.
- UHLÁR, Vlado: Rieky a potoky povodia Nitry. Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 4, s. 97 – 103.
- UHLÁR, Vlado: Tvrdošín, Tvrdošínčania (Tvrdošania). Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 4, s. 107 – 111.

SVEDECTVO AKO ŽÁNER NÁBOŽENSKEJ KOMUNIKÁCIE

Martina Bodnárová

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Inštitút slovanských, mediálnych a knižničných štúdií, ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail: tina.bodnarova@gmail.com

BODNÁROVÁ, M.: Testimony as a Genre of Religious Communication. *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 3-4. p. 194-209.

Abstract: Testimony belongs to very expansive communiqué of present religious communication. From a theological point of view it is an important “tool” and means of a (new) evangelization; linguistically there is reflected little, in Slovak linguistics actually not at all. This study introduces the origins of the issues of testimony as a genre of religious communication. We try to create a definition of testimony and its genre-defining parameters with a focus on some of them – language form, language code and status of an expedient and a percipient. It was shown that the testimony is very eclectic genre, especially in terms of language form and in terms of used language code. This fact indicates the promising research perspective, in which can be applied approaches and methods of stylistics, text linguistics, sociolinguistics and cognitive linguistics and also pragmalinguistics.

Key words: evangelization, expedient, genre, linguistics, percipient, religious communication, testimony

1. NÁBOŽENSKÁ KOMUNIKÁCIA A JEJ ŽÁNRE V KONTEXTE SLOVENSKEJ LINGVISTIKY

Výskum problematiky náboženskej komunikácie nemá v slovenskej lingvistike veľmi dlhú ani bohatú tradíciu a existuje tu ešte mnoho bielych miest, ktoré treba zaplniť. Konkrétne podnety na to dal František Ruščák už pred takmer pätnástimi rokmi v štúdiu *Biblický text ako archetypálna dimenzia náboženskej komunikácie* (2001). Uvažovanie o danej sfére ako o osobitnej komunikačnej sfére (o náboženskej komunikačnej sfére či o komunikačnej sfére náboženského/konfesionálneho typu), resp. ako o osobitnom (funkčnom) štýle (náboženskom, konfesionálnom, relióznom, sakrálnom) sa síce začalo už dosť dávno, ešte v štyridsiatych rokoch dvadsiateho storočia štúdiou Eugena Paulinyho *O jazyku prejavov náboženských* (1942) a dočasne sa zavŕšilo monografiou Jozefa Mlacka *Štylistické otázky náboženskej komunikácie* (2012), no stále sa nedospelo ani k nijakej názorovej jednote o (ne)existencii samostatného náboženského štýlu, ani k nijakému jednotnému či aspoň ustálenému terminologickému aparátu, ktorým by bolo možné reflektovať jednotlivé fenomény v rámci danej problematiky; a napokon, mnohé práce z načrtnutého časového oblúka vrátane tej poslednej monografickej majú výrazne teoretický charakter, teda ich výsledky zostávajú v rovine úvah, hypotéz, domnienok či predpokladov a chýba im silnejšia opora o dôkladnú (predovšetkým výrazovú/jazykovú) analýzu

konkrétneho materiálu. Tieto nedostatky priznáva a uznáva aj samotný autor monografie J. Mlacek: „Pravda, musíme zároveň priznať, že predchádzajúce formulácie nie sú výsledkom nejakých ucelených vlastných analýz všetkého typického výraziva náboženskej komunikácie (...), že ony vyplynuli skôr ako dedukcia z pozorovania všeobecných znakov naznačených štýlov a ich podtypov“ (2012, s. 162).

Nazdávame sa, že nejaké rukolapnejšie výsledky v oblasti výskumu náboženskej komunikácie by mohol priniesť práve aj detailný výskum jej jednotlivých žánrov. Na margo spomínanej Mlackovej monografie by sme v tejto súvislosti uviedli už len poznámku, že sa v nej – aspoň podľa nás – venuje prílišná pozornosť pojmu *štýl* a rôznym „štýlovým derivátom“ náboženského štýlu, pričom otázka náboženských žánrov zostáva trochu v úzadí. A možno práve cez pojem žánru a jeho výraznejšie postulovanie by sa dali efektívnejšie vyriešiť viaceré terminologické problémy, ako naznačuje Katarína Pancáková (2008, s. 415) a v nadväznosti na ňu aj Eleonóra Zvalená (2012, s. 191).

Na význam, ale i deficit seriózneho výskumu žánrov náboženskej komunikácie upozornil už dávnejšie F. Ruščák vo vyššie spomínanom príspevku: „A tak sme znova pri žánrovej problematike náboženských komunikátov, ktoré sú na teologickom princípe typologicky vymedzené, no nateraz nám chýba ich pregnantnejšia jazyko-vo-štylistická charakteristika.“ (2001, s. 7). Treba však povedať, že o pregnantnejšiu charakteristiku jednotlivých náboženských žánrov sa už pred týmto konštatovaním, no hlavne po ňom pokúsili niekoľkí autori. J. Mlacek v štúdiu *K štylistike náboženskej komunikačnej sféry a k jazyku súčasnej duchovnej piesne* (1998) zamerail svoju pozornosť na duchovnú pieseň, a to analýzou viacerých piesní z Jednotného katolíckeho spevníka. Práca Petra Libu *Žalm ako živý žáner* (2001) exponovala žalm ako polysémický žáner. Štúdia F. Ruščáka *Zvesť o Kristovom narodení ako žáner a text* (1993) prináša výskum evanjelií, najmä zvesti o Ježišovom narodení. Ako vidieť, všetci títo autori sa venovali problematike špecifickej skupiny náboženských žánrov – biblickým žánrom. V týchto intenciách systematicky pokračovala E. Zvalená sériou štúdií *Žánrová charakteristika starozákonného žalmu* (2006), *Žánrová charakteristika podobenstva* (2008), *Žánrové parametre evanjelia* (2009a), ktorá vyústila do monografickej práce *Žánrové dimenzie biblickej epištoly* (2009b).

S výskumom iného, nebiblického žánru – homílie začal najskôr Ivan Očenáš v štúdiu *Jazykovo-komunikačné regulátory homiletických textov v konfesionalnej tlači* (1999); pokračoval v ňom Ján Findra, keď publikoval štúdiu *Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej sféry* (2006); a zatiaľ najkoncentrovanejšiu pozornosť tomuto žánru venovala u nás K. Pancáková (Bieleková) v prácach *Žánre náboženského štýlu. Homília* (2006), *Ilokučná štruktúra homílie* (2006a), *Mimojazykové výrazové prostriedky homílie* (2006b), *Vonkajšie a vnútorné determinanty homílie* (2006c), *Žánrové a textové dimenzie homílie* (2006d), *Kompozičná stavba homílie*

(2008), *Jazykové výrazové prostriedky homílie* (2011a), *Koherencia v náboženskom texte (homília)* (2011b), *Prienik homíliou zo žánrovo-textového aspektu* (2011c), *Suprasegmentálne javy a ich vplyv na homiletický prejav* (2012a), *Vývoj homílie a jej súčasné žánrové zaradenie* (2012b), *Syntaktické prostriedky textovej väzby homiletického prejavu* (2013). Už tento stručný prehľad naznačuje mnohostranný prístup k exponovanému žánru, ktorý by bolo vhodné a potrebné uplatniť i pri výskume ostatných žánrov náboženskej komunikácie. Tento prístup dopĺňa a obohacuje v českej lingvistike bádanie Martina Havlíka (2004, 2005a, 2009), ktorý sa na homiletické texty pozerá cez prizmu členskej kategorizačnej analýzy a teórie sebakategorizovania, ale napr. aj Naděždy Kvítkovej (2005), ktorá reflektuje okrem iného aj intertextuálnu dimenziu homílií, resp. „duchovných promluv“.

S ambíciou podobne komplexnej analýzy a jazykovo-štylistickej charakteristiky by sme chceli pristúpiť k tým komunikátom náboženskej komunikačnej sféry, ktoré sa zvyknú označovať pojmom *svedectvo*. Domnievame sa, že nejde o nenáročnú problematiku, jej seriózny výskum bude zaiste potrebné realizovať v širšom časovom horizonte. I preto sa na tomto mieste pokúsime len o úvodný vstup do problematiky, pokúsime sa načrtnúť a rozvinúť niektoré parametre svedectva ako žánru náboženskej komunikácie a naznačiť konkrétne problémy s navrhnutím metodológie, ktorá by pri ich riešení mohla byť použitá.

2. NÁBOŽENSKÉ SVEDECTVO A JEHO VÝSKUM

Ako mohlo vyplývať už z našich predchádzajúcich poznámok na margo náboženskej komunikácie, komunikátu svedectvo nebola dosiaľ v slovenskej lingvistike venovaná žiadna pozornosť, ba nenájdeme o ňom ani stručnú zmienku, a to ani v nateraz najsyntetickejšej publikácii o danom type komunikácie od J. Mlacka. Iná je však situácia v príbuzných, „susedských“ lingvistikách – českej a poľskej. V Čechách vyšlo ešte v roku 2005 kolektívne dielo s názvom *Specifika církevní komunikace*, kde sa v rámci kapitoly o žánrovom a štýlovom rozvrstvení náboženskej komunikácie venuje takmer jednostranový priestor aj svedectvu. Nerozsiahlu štúdiu o svedectve publikovala jedna z autorov exponovanej kolektívnej monografie Marcela Zončová (*Svědectví jako specifický slohový útvar v církevním prostředí*, 2004). Štúdiu ponúka definíciu svedectva, stručne opisuje jeho ustálenú trojčlennú formu, zasadzuje svedectvo do kontextu evanjelizácie a pripája niekoľko údajov (prevzatých z internetových zdrojov) o tom, ako písať svedectvo.

Ako je v poľskej lingvistike veľmi podrobne a precízne rozpracovaný náboženský štýl či náboženská komunikácia, tak je tu dosiaľ najdôkladnejšie prebádaná aj problematika svedectva autorkou Małgorzatou Danutou Nowak. Takisto ešte v roku 2005 táto autorka publikovala monografickú prácu *Świadectwo religijne. Gatunek – język – styl*, v ktorej nazerá na svedectvo z troch platforiem – prezentuje ho ako žáner

(*gatunek*), v nadväznosti na to prostredníctvom súboru 250 textov analyzuje jeho jazykovú, konkrétne lexikálnu stránku a svoju prácu uzatvára zistením, že vo svedeckých textoch dominuje špecifický fenomén – hovorový náboženský jazyk (*potoczny język religijny*). Keďže v autorkinom podaní ide o seriózný a detailný prístup k problematike svedectva, ktorého výsledky možno vzťahovať aj na materiál svedectiev realizovaných v slovenčine, budeme sa pri našich úvahách a explikáciách často odvolávať práve na tento zdroj.

3. DEFINÍCIA SVEDECTVA

Svedectvo je pojem príznačný nielen pre náboženskú komunikačnú sféru, ale aj pre sféry iné, takpovediac profánne (dosť často sa napr. tento pojem „profánne“ používa v súvislosti s obdobím komunizmu). Ako poznamenáva M. D. Nowak, o svedectve možno uvažovať nielen na úrovni či z aspektu teológie, ale aj z aspektu spoločensko-kultúrneho; v podstate by sa dalo povedať, že v človeku je priamo zakorenená potreba svedčiť, vydávať svedectvo (porov. 2005, s. 21). V tejto súvislosti azda nebude na škodu pripomenúť i asociáciu s *vlastným* a *cudzím svedectvom* ako typmi priamych argumentov v kontexte teórie argumentácie a rétoriky – i náboženské svedectvo ako žáner sa vyznačuje silným persuzívnym rozmerom a využíva množstvo rétorických trópov, figur, postupov.

Ak sa teraz zameriame na svedectvo v intenciách náboženskej komunikácie, bude namieste najskôr priblížiť či sformulovať jeho definíciu. M. Zončová (2004, s. 297) ponúka takúto definíciu: „Svědectví je totiž příběh o tom, jak se z člověka nevěřícího stal člověk věřící v Krista a jak víra v Krista proměnila jeho život.“ O tejto definícii možno povedať, že je značne všeobecná a že vystihuje ten najvšeobecnejší typ svedectiev, prototyp či kánonický model¹ (porov. Nowak, 2005). Podčiarknuť by sme v nej chceli slovo „príbeh“, pretože naznačuje kľúčový spôsob expanzie témy – naratívny spôsob, resp. naratívny slohový postup, hoci – ako by sme chceli ukázať na iných miestach – sa nazdávame, že v texte svedectiev, presnejšie v istej ich časti, dochádza k prelínaniu, „prepletaniu“ tohto slohového postupu s postupom explikatívnym či presnejšie explikatívno-reflexívnym, k ich paralelnému rozvíjaniu, čo by sme mohli reflektovať pojmom *slohovopostupová korelácia* (porov. Ruščák, 2002)². Zároveň by sme k slovu „príbeh“ chceli doplniť prívlastok „pravdivý“, pretože prvok realistickej motivácie je v svedectvách dôležitý, príp. aj prívlastok „autobiografický“, pretože prototypové svedectvá, zodpovedajúce kánonickému modelu, sú

¹ Existujú totiž aj iné typy svedectiev, ktoré sú modifikáciou alebo redukciou tohto základného modelu. Plánujeme o nich podrobnejšie hovoriť na iných miestach.

² Ku konštatovaniu, že pre žáner svedectva je príznačná slohovopostupová korelácia naratívneho a explikatívno-reflexívneho postupu nás priviedlo jednak vlastné pozorovanie niekoľkých desiatok textov svedectiev, jednak štúdiu kolumbijského lingvistu N. A. M. Roa (2009) a jeho naratologickú analýzu textu jedného evanjelického svedectva realizovaného v španielčine.

vlastne autobiografickými naratívami. Trochu odlišnú, konkrétnejšiu a špecifickejšiu definíciu svedectva ponúka kolumbijský lingvista Nelson Andrés Molina Roa v jednej svojej prípadovej štúdii (*Análisis narratológico del testimonio, género discursivo evangélico cristiano*, 2009) venovanej tiež problematike svedectiev: „Je to ústna narácia, ktorú realizuje kresťan – evanjelik pred svojou komunitou a v ktorej rozpráva o tom, ako Boh zázračným spôsobom zasiahol v ťažkej chvíli jeho života a ako mu pomohol prekonať životnú skúšku.“ (2009, s. 145, prel. M. B.). Táto definícia potvrdzuje primát naratívnej expanzie témy svedectva a uvádzame ju hlavne preto, lebo sa nám vidí výstižnejšia práve pre iné, neprototypové, špecifickejšie svedectvá zodpovedajúce iným modelom, než je model kánonický (alternatívny a adaptačný model, Nowak, 2005).

4. ŽÁNROVÉ PARAMETRE SVEDECTVA

V načrtnutom jazykovednom kontexte sa môžeme stretnúť v podstate s trojakým profilovaním svedectva.

a) N. Kvítková v príspevku *Jazyk, jeho užívaní a funkce při bohoslužbě* (2010) ho reflektuje cez prizmu jazykových funkcií a vníma ho iba ako „součást bohoslužby v různých evangelických církvích nebo denominacích“, kde výrazne vystupuje do popredia „funkce expresivní nebo také emotivní, koncentrující se k mluvčímu“ (tamže, s. 376). Ani v nasledujúcej krátkej charakteristike nenájdeme jasnú stylistickú vyhranenosť či zaradenie svedectva, azda iba približné vztiahnutie k prejavom rečníckeho štýlu: „Někdo z věřících je vyzván k tomu, aby pronесl své osobní svědectví týkající se jeho víry. Jde přitom o monologické vystoupení, ve kterém mluvčí seznamuje přítomné se svou životní zkušeností, s tím, jaká byla jeho cesta k víře, vyznává se při tom jak ze své víry, tak i z radosti z prožívání této víry.“ (tamže).

b) M. Zončová (2004) v názve svojho príspevku ponúka už pomerne zreteľné definovanie svedectva ako slohového útvaru s prívlastkom „špecifický“ a potvrdzuje to i v texte, keď sa o ňom zmieňuje ako o „príbehu“ (porov. tamže, s. 297). Zdá sa, že analogicky uvažuje N. A. M. Roa, keďže vo svojej definícii svedectva používa spojenie „ústna narácia“ (2009, s. 145).

c) Jedine M. D. Nowak – a nepriamo ešte E. Minářová (2006), ako ukážeme nižšie – pripisuje svedectvu status žánru, čo vo svojej monografii aj podrobne rozvíja a dokazuje. Píše: „(...) textom označeným termínom svedectvá možno pripísať tie jazykové črty, ktoré umožňujú považovať ich za samostatný žáner.“ (2005, s. 24, prel. M. B.). Po stanovení tejto hypotézy autorka prezentuje žánrový vzorec známy z textológie a konfrontuje ho s tou štruktúrou svedectva, ktorú ponúka teória novej evanjelizácie, reprezentovaná José Pradom Floresom (napr. 1993). Výsledkom tejto konfrontácie je exponovanie troch žánrových modelov svedectva (kánonického, alternatívneho a adaptačného); pri ich vytýčení sa M. D. Nowak inšpirovala prácami

Marie Wojtak zameranými na žánrovú charakteristiku modlitby. Prezentovať svedectvo ako žáner z pohľadu lingvistiky si podľa M. D. Nowak vyžaduje precizovanie formálnojazykových, kognitívnych (obraz sveta a hodnoty) a pragmatických kategórií (komunikačná situácia, expedient, percipient, intencia expedienta, vzťah medzi expedientom a percipientom, spôsob iniciácie a ukončenia výpovede, jazyková prezentácia témy, spôsob tvorenia sekvencií, jazykovo-štylistické stvárnenie) (porov. 2005, s. 26). E. Zvalená (2009) v rámci uvažovania o žánrových dimenziách biblickej epištoly postuluje: tematické a funkčné dominanty, obsahové modelové štruktúry, čiže makrostratégie rozvíjania tém, lingvoštylistické dominanty, objektívne a subjektívne štýlotvorné činitele a faktory späté s komunikačnou situáciou. Je evidentné, že obe autorky sa pohybujú v podobných mantineloch, a tak podľa ich vzoru budeme v ďalšej časti svojho textu rozvíjať niektoré z vytýčených žánrových parametrov, konkrétne status expedienta a percipienta, ich vzájomný vzťah a takisto jazykový kód a formu na poli svedeckých textov.

4.1. Jazyková forma svedectva

Texty náboženských svedectiev sa vyznačujú veľkou rozmanitosťou, ako konštatuje aj M. D. Nowak (2005). Táto rozmanitosť či azda až hybridnosť sa prejavuje vo viacerých aspektoch. Jedným z nich je i jazyková forma. Súvisí s druhom média, prostredníctvom ktorého sa svedectvo realizuje. Z tohto hľadiska by sme mohli rozlíšiť:

a) písané internetové svedecké texty – takéto texty nájdeme v slovenskej náboženskej komunikačnej sfére napr. na stránke *www.mojpribeh.sk* (tu sa nachádzajú pôvodné slovenské texty svedectiev aj prekladové texty zahraničných svedectiev), na stránkach niektorých farností, na stránke facebook, kde existujú skupiny so signifikantnými pomenovaniami ako *Svedčím o tom, že...* alebo *Bol som neveriaci a Boh sa dotkol môjho srdca*;

b) písané žurnalistické svedecké texty – reprezentujú ich napr. svedectvá uverejňované v časopise *Víťazný život* pod egidou osobitnej rubriky *Skutočný príbeh*; tieto svedectvá možno označiť ako sprostredkované, pretože ich autorom nie je osoba, ktorá svedčí, ale žurnalista, ktorý svojím štýlom podáva svedectvo niekoho iného (takýto postup však nevyklúčujeme ani pri predchádzajúcej skupine);

c) hovorené internetové svedecké texty – sú šírené hlavne prostredníctvom stránok ako *www.misiefilmom.sk* či *www.youtube.com*;

d) hovorené žurnalistické svedecké texty – takéto svedectvá pravidelne ponúkajú kresťanské masmédiá rádio Lumen (buď prostredníctvom pravidelnej rubriky *Boh v mojom živote*, alebo prostredníctvom špeciálnych relácií zaradovaných do vysielania najmä v exponovaných obdobiach liturgického roka) a televízia Lux (napr. krátka rubrika *Svedectvo*, ale aj rozsiahlejšia *Vlastná cesta*, ktorá je zameraná

na svedectvá rehoľníkov, či *Stojí to za to*, prezentujúca svedectvá manželských párov). Pre takéto texty svedectiev je príznačné, že sú dialogizované – tak vznikajú komunikáty, ktoré by sme mohli nazvať *svedectvo-interview* a *svedectvo-kolektívny monologizovaný dialóg*³;

e) hovorené liturgické a paraliturgické svedecké texty – tieto svedectvá zaznievajú buď počas liturgických zhromaždení niektorých cirkví (napr. evanjelickej a bratskej) alebo sú zakomponúvané do štruktúry rôznych paraliturgických zhromaždení či podujatí (napr. Alfa kurz, Večery chvál, misie, púte, hudobné koncerty ako CampFest, On je živý a pod.) súvisiacich často so životom špecifických náboženských komunit a charizmatických spoločenstiev.⁴

Písané svedectvá predstavujú monologické komunikáty využívajúce často prostriedky písanej publicistiky, akými sú titulok, medzititulok či perex, neraz sú k textu pripojené aj fotografie. Tieto svedectvá bývajú dialogizované zriedkavejšie než hovorené svedectvá. Hovorené svedectvá majú však primárne takisto monologický charakter a vyznačujú sa využívaním prostriedkov rétorickej perspektívy, v čom badať snahu expedienta o dosiahnutie ilúzie spontánneho kontaktu s percipientom; sú do nich hojne vnášané črty hovorovosti; v tom všetkom je markantná snaha o oslabenie asymetrickejšej takejto komunikácie. Internetové svedectvá realizované písanou formou dokumentujú mnohé špecifiká elektronickej komunikácie (napr. absencia diakritiky a interpunkcie, používanie emotikonov, reduplikácia znakov a pod.).

4.2. Expedient svedectva

Prevažná väčšina svedectiev sa vyznačuje jednorazovosťou a jedinečnosťou. Ide hlavne o také texty, ktorých autori – svedkovia sú buď anonymní (pri texte svedectva uvádzajú len svoje krstné meno, prezývku, skratku mena a priezviska alebo nejaké apelatívne či perifrastické označenie), alebo sú to osoby s neprestížnou sociálnou rolou (napr. študent, radový lekár, kňaz a mnohé iné). Zaujímavé sú však také svedectvá, ktoré sa vyznačujú istou periodicitou. Znamená to, že určité svedectvo môže mať paralelne hovorenú i písanú podobu, príp. i viac takýchto podôb či paralelných verzií. Ako príklad môžeme uviesť svedectvo bývalého narkomana Petra Liptáka, ktoré v písanej podobe figuruje na stránke *www.mojpribeh.sk* (*Závislý na Ježišovi*) a v hovorenej podobe ako televízny dokument s názvom *Díler božieho slova* alebo v rámci kompozičnej štruktúry rôznych evanjelizačných podujatí. Iným príkladom môže byť zahraničné svedectvo Angely McCauley o uzdravení z rakoviny, ktoré bolo preložené do slovenčiny, a to primárne v podobe knihy s názvom

³ S pojmom *svedectvo-interview* sa stretneme aj u M. D. Nowak (2005); pojem *svedectvo-kolektívny monologizovaný dialóg* sa opiera o typológiu spontánneho neinštitucionálneho dialógu dospelých (Bodnárová, 2012).

⁴ Táto typologizácia svedectiev ukazuje obmedzenosť či neúplnosť definície svedectva podľa N. A. M. Roa, kde sa tento komunikát charakterizuje iba ako „ústna narácia“ (2009, s. 145).

...a stále živá! (2012). Skrátenu a modifikovanou verziou tohto textu je text na stránke *www.mojpribeh.sk* a v hovorenej podobe toto svedectvo u nás zaznelo napr. v rámci evanjelizačného podujatia CampFest 2013.

Expedientmi viacnásobne sa opakujúcich svedectiev sú väčšinou osoby s nejakou prestížnou sociálnou rolou. Môže pritom ísť o rolu takpovediac „pozitívne prestížnu“, a to vo sfére výlučne duchovnej (napr. líder nejakého charizmatického spoločenstva, významný kňaz, biskup, exorcista) alebo skôr profánnej (významný herec, spevák, politik, vedec a pod., väčšinou s atribútom „kresťanský“); ako aj „negatívne prestížnu“ (líder homosexuálov, potratový líder, pornohviezda, ľudová liečiteľka – všetky tieto osoby ako expedienti svedectiev majú pri exponovaní svojej sociálnej roly prívlastok „bývalý/bývalá“). Neraz však periodicita istého svedectva súvisí s jeho obsahovou stránkou, konkrétne s tým, že dané svedectvo obsahuje nejaký evidentný prvok zázračnosti. Ako príklad tu môže poslúžiť vyššie spomínaný Peter Lipták, ktorý popri role evanjelizátora je v profánnej sfére nositeľom roly elektrikára, no jeho svedectvo obsahuje výrazný prvok zázračnosti vyjadrený vo výpovediach:

(1) *„Bol som v okamihu nadprirodzene vyslobodený z drogovej závislosti, alkoholizmu, dokonca aj fajčenia. Keď som odchádzal z tohto stretnutia, zahodil som cigarety. Nerobil som nijaké záväzky, nemusel som sa nijako premáhať, zrazu som mal pocit, že som nikdy nefajčil, nebral drogy.“* (úryvok z písanej verzie svedectva *Závislý na Ježišovi*)

(2) *„Na to stretnutie som prišiel ako alkoholik narkoman a tuhý fajčiar. A bol som tak nový v Ježišovi Kristovi že keď som odchádzal z toho stretnutia a jeden chlapík na zastávke fajčil, tak keď ten dym sa mi dostal do nosa, tak mi smrdel ten dym. Hovoríme o nadprirodzenej božej moci.“* (úryvok z jednej z hovorených verzií svedectva realizovanej počas evanjelizačného podujatia *Godzone Message XXL* 2014)

(3) *„Toto je realita, ktorú som prežil. Ja som na to stretnutie prišiel ako človek, ktorý si vpichoval drogy, ktorý bol alkoholik, ktorý fajčil tak dve škatulky cigariet denne bežne, aj viac niekedy.. a keď som odchádzal z toho stretnutia a jeden chlapík na zastávke fajčil a keď mi dym vošiel do nosa tak mi smrdel ten dym. Pretože pretože som sa stal úplne novým. Zrazu som bol nefajčiar. Nehovoríme o tom, že som sa jedného dňa ja zmenil. Hovoríme o božej moci.“* (úryvok z jednej z hovorených verzií svedectva realizovanej počas evanjelizačného podujatia *CampFest* 2014)

Dá sa teda konštatovať, že periodicitu a tým i popularitu (samozrejme, v náboženskej komunikačnej sfére) istého svedectva podnecuje prestížna rola svedka alebo veľmi výrazný, silný, takpovediac exkluzívny príbeh.

Sociálne roly expedientov svedectiev zohrávajú relevantnú úlohu v rámci ich svedeckých textov a výpovedí. Sú súčasťou toho, čo expedient vo svojom svedectve

tematizuje. Keď vyjdeme z toho (zatiaľ aspoň hypoteticky), že prototypom svedectva je svedectvo, ktoré pertraktuje, tematizuje primárne obrátenie, konverziu človeka, potom pri výskume tohto žánru je užitočné zohľadniť aj prístupy religionistiky k fenoménu konverzie. Jakub Cigán (2006) si vo svojej práci na pozadí analýzy a komparácie rôznych modelov konverzie kladie otázku, čo vlastne možno chápať ako konverziu, pričom sa z exponovaných modelov pokúša vyabstrahovať niekoľko aspektov konverzie. Ako jeden z nich uvádza aj „úplné zahrnutie vlastnou rolou konvertitu“ (2006, s. 68). Tento aspekt „zahŕňa verbálne i behaviorálne vzorce, ktoré sú prispôbené role konvertitu. Samotná rola konvertitu a jej plnenie je dobrovoľne chcená a dosahovaná samotným konvertitom. Identita konvertitu pokrýva všetky ostatné identity a podriaďuje si ich a interpretuje ich počas všetkých interakcií. Nejde však o obyčajnú dominantnú rolu či základnú rolu, ale je to druh reprezentatívnej roly. (...) A. D. Snow a R. Machalek prirovnávajú toto úplné zahrnutie obliekaniu uniformy. Ďalšou významnou vlastnosťou, ktorou je možné nahliadať na toto úplné zahrnutie, je jej ‚vsadeprítomné využitie‘ identity spojenej s rolou konvertitu. Pre Snowa a Machalka nie je rola konvertitu maskou, ktorú nasadzuje v jednotlivých situáciách, ostatné roly oproti role konvertitu blednú“ (tamže). Na pozadí tejto citácie možno zatiaľ zjednodušene povedať, že expedientom svedeckého textu je osoba, ktorá prešla náboženskou konverziou (v našom prípade konvertovala na kresťanstvo). Túto skúsenosť vo svojej výpovedi tematizuje buď ako dominantný prvok (najvšeobecnejšie typy svedectiev, prototypy), alebo ako prvok vedľajší, sekundárny (rôzne tematicky špecifikované svedectvá). Konverzia je neraz spojená s prvkom zázračnosti a expedient ju verbalizuje ako „osobné stretnutie s Bohom“, resp. „stretnutie s osobným Bohom“. Prechod konverziou dáva človeku novú rolu – rolu konvertitu, ktorá – v intenciách nášho uvažovania – sa konkretizuje do roly evanjelizátora, laického misionára, člena charizmatického spoločenstva a pod. a ktorá sa buď navrstvuje na „profánne sociálne roly“, ktoré expedient svedectva pred obrátením mal (napr. vyššie spomenutý príklad navrstvenia roly evanjelizátora na rolu elektrikára), alebo ruší, neguje expedientove predchádzajúce roly (ide práve o „negatívne prestížne“, „dehonorifikujúce“ roly pornoherečky či potratového lídra a pod.). Opísaný proces navrstvovania rolí a ich negácie je takisto javom, ktorý býva vo svedeckom texte konštantne tematizovaný.

4.3. Percipient svedectva

V slovenskej lingvistike zaujal pozitívny postoj voči náboženskému štýlu a jeho existencii popri J. Mlackovi aj Jozef Pavlovič, ktorý vo svojej práci *Prednášky zo štylistiky slovenčiny* (2013) ponúka dokonca i návrh na vnútornú diferenciáciu tohto štýlu. Svedectvo ako žáner náboženskej komunikácie by sme v intenciách jeho úvah a jeho prístupu mohli zaradiť do paraliturgického variantu náboženského

štýlu. Bol by to potom text vymykajúci sa z radu cirkevne schválených náboženských textov, ktorý, podobne ako ďalšie komunikáty tohto variantu, je „výrazom prenášania viery do každodenného života“ a je preň príznačná metatextovosť, spontánnosť, aktuálnosť a často aj získavacia pragmatika (2013, s. 138). V rámci už takpovediac tradičnej diferenciacie náboženských žánrov podľa funkcie a formy (Mistrík, 1991; Zvalená, 2011) na katechetické a konfesijné by sme svedectvo situovali najskôr medzi konfesijné žánre, teda také, „ktorými veriaci manifestuje svoje vierovyznanie“ a „vyznáva svoje náboženské presvedčenie“ (Mistrík, 1991, cit. podľa Zvalená, 2011).

V českej lingvistike E. Minářová (2006, s. 157) informatívne radí texty svedectiev medzi „tradične prijímané a uvádzané žánry (druhy) církevní komunikace“. Vychádzajúc z M. Jelínka (1995), navrhuje možnú typológiu textov cirkevnej komunikácie podľa aspektu adresáta. Keď aplikujeme túto typológiu na skúmaný druh textov, potom aj tu môžeme rozlíšiť 1. texty svedectiev obracajúce sa k neveriacim, t.j. smerom von, mimo Cirkvi a 2. texty svedectiev obracajúce sa k veriacim, spoluveriacim, t.j. dovnútra Cirkvi. Svedecké texty teda môžu byť podľa aspektu adresáta dvojaké, no z oboch typologických vymedzení vyplýva, že majú verejný až poloveřejný ráz. Predovšetkým pre prvý podtyp je príznačné, že sú to texty síce informujúce, ale súčasne už aj ovplyvňujúce, persuzívne (2006, s. 159). K tomu by sme doplňujúco uviedli, že texty svedectiev prvého podtypu možno považovať za primárne a texty druhého podtypu za sekundárne; text svedectva je teda primárne určený pre percipienta so statusom neveriaceho. Takúto diferenciaciu adresátov svedectiev s primátom neveriacich percipientov podáva aj M. Zončová (2004). Podľa nej na túto diferenciaciu nadväzuje vymedzenie dvojakého cieľa či funkcie svedeckého textu. Ak je adresátom textu svedectva neveriaci percipient, potom cieľom textu je prostredníctvom konkrétneho príbehu vysvetliť neveriacemu podstatu viery v Krista; prečo je expedient vlastne veriacim (porov. 2004, s. 297). V tejto formulácii by sme chceli zvýrazniť slová „príbeh“ a „vysvetliť“, pretože je zaujímavé, ako sa i tu naznačuje a potvrdzuje vyššie vytýčený princíp slohovopostupovej korelácie, vzájomnej koexistencie a „previazania“ naratívneho a explikatívno-reflexívneho slohového postupu. Ak je prijímateľom svedeckého textu veriaci človek, cieľom tohto textu je povzbudiť ho v jeho viere (porov. tamže).

Polarizácia percipienta svedectva na veriaceho, ktorý je vnútri Cirkvi, a neveriaceho, ktorý je mimo Cirkvi, sa akosi relativizuje či modifikuje v súčasnej náboženskej literatúre orientovanej na novú evanjelizáciu. Na scénu vstupuje kategória tzv. vlažného kresťana, ktorý sa stáva dôležitým objektom novej evanjelizácie. Ide o človeka, ktorý síce verejne a formálne deklaruje, že je veriacim, má status kresťana a patrí do Cirkvi, no svoju vieru chápe iba ako súčasť folklóru, tradície. Explicitne kategóriu vlažného kresťana vymedzuje Francis Chan v knihe *Bláznivá láska*

(2008), kde jednu z kapitol vyhradil práve na podrobné priblíženie profilu takéhoto kresťana. Z jeho opisu vyberáme niektoré relevantné prvky: „(...) Vlažní kresťania navštevujú bohoslužby viac-menej pravidelne. To sa od nich očakáva, patrí sa to na ‚dobrých kresťanov‘, a tak to robia. (...) skutočne neveria tomu, že nový život, ktorý im ponúka Ježiš, je lepší ako ich starý hriešny život. (...) cítia sa bezpeční, pretože chodia do kostola, sú pokrstení, boli na birmovke, pochádzajú z kresťanskej rodiny alebo žijú v krajine s kresťanskými tradíciami. (...) nežijú z viery; svoje životy si totiž vybudovali tak, že to nie je nevyhnutné. (...) ich život by sa veľmi nezmenil, keby odrazu prestali veriť v Boha. (...) Vlažní kresťania pravdepodobne pijú a nadávajú menej ako priemer, ale inak sa veľmi neodlišujú od typického neveriaceho človeka.“ (tamže, s. 52 – 62). Enumeráciu atribútov vlašného kresťana uzatvára autor slovami: „My všetci sme nedokonalé ľudské bytosti a nikto nie je celkom imúnny voči typom správania, ako sme ich opísali v predchádzajúcich príkladoch. A predsa je rozdiel medzi životom, ktorý je charakterizovaný takýmto myslením a zvykmi, a životom, ktorý prechádza radikálnou zmenou. (...) Ježiš nepovedal, že ak ho chcete nasledovať, môžete to robiť vlašne.“ (tamže, s. 63). Konzekvenciou vyplývajúcou z citovaných slov pre náš lingvistický prístup k žánru svedectva je rozšírenie typológie percipienta svedeckého textu (*neveriaci*, *vlašne veriaci*/*vlašný kresťan* a *radikálne veriaci*/*veriaci*) a usúvzťažnenie tejto typológie s typológiou svedectiev. Ukazuje sa, že niektoré typy svedectiev, predovšetkým tie najvšeobecnejšie, prototypové svedectvá tematizujúce expedientovu konverziu, sú primárne určené neveriacemu a vlašnému percipientovi s cieľom stimulovať ho k podobnej radikálnej zmene života. Iné, najmä špecifickejšie typy svedectiev, ktoré už netematizujú primárne konverziu, ale skôr nejaké konkrétne problémy objavujúce sa v živote kresťana po konverzii, sú zasa zamerané na podobnú skupinu percipientov, teda tých veriacich ľudí, ktorí už konverziou prešli, a ich cieľom je povzbudiť či stimulovať týchto percipientov v ich viere, udržiavať ich v tej „kondícii“, ktorú už nadobudli.

Iným aspektom súvisiacim s kategóriou percipienta svedectva je dvojdomosť či dvojakosť. Ide o to, že percipientom je jednak osoba zo sféry profanum, teda človek typologizovaný vyššie ako neveriaci, vlašný a veriaci; jednak osoba zo sféry sacrum, teda konkrétne Boh, Ježiš Kristus, Panna Mária, príp. nejaký svätec, ktorých expedient v istej časti svojho svedectva priamo oslovuje a obracia sa na nich. Na toto špecifikum v súvislosti so žánrom svedectva už poukázala M. D. Nowak (2005, s. 32).

Napokon posledným aspektom, pri ktorom by sme sa chceli pristaviť, je (ne)rovnocennosť komunikantov a (ne)možnosť spätnej väzby zo strany percipienta. Medzi expedientom a percipientom (zo sféry profanum) svedectva je rozdiel hlavne v tom, čo by sme mohli nazvať skúsenostný komplex. Tento rozdiel je pritom výraznejší, ak je percipientom neveriaci človek alebo vlašný kresťan. Expedient disponuje oproti takémuto percipientovi špecifickou náboženskou skúsenosťou, resp. pres-

nejšie *kresťanskou duchovnou skúsenosťou*⁵, môže to byť napr. skúsenosť či zážitok klinickej smrti spojený s víziou posmrtného života, skúsenosť zázračného uzdravenia, no predovšetkým je to skúsenosť osobného kontaktu s Bohom. Pokiaľ ide o spätnú väzbu, v prípade internetových svedectiev percipient reaguje na text spravidla tzv. lajkovaním a explicitným komentovaním. Na hovorené paraliturgické svedecké texty percipienti reagujú primárne nonverbálne – smiechom, potleskom, prikyvovaním, niekedy aj verbálne, a to zvyčajne jednoslovnou citoslovcovou výpoveďou typu *Amen!* a *Aleluja!*; sekundárne formou diskusie v malých skupinkách nasledujúcej po svedectve, resp. po prednáške, katechéze či kerygme, ktorej súčasťou svedectvo bolo.

4.4. Jazykový kód

Pri odpovedi na otázku, aký jazykový kód býva používaný v textoch svedectiev, treba zaiste vziať do úvahy termín M. D. Nowak *potoczny język religijny* (hovorový náboženský jazyk). V autorkinej interpretácii ide o entitu, ktorá je v značnom rozpore s tradičným náboženským jazykom užívaným predovšetkým v posvätných, liturgických textoch a ktorú možno zjednodušene vysvetliť ako kontamináciu jazyka náboženského a hovorového (porov. 2005, s. 144 – 146). Tejto entite venuje autorka vo svojej monografii značný priestor a vytyčuje aj jej špecifické kvality a atribúty. Keďže v slovenskej lingvistike, ako ukazuje aj J. Mlacek (2012), dosiaľ nie je vyriešených viacero terminologických problémov týkajúcich sa aj jazyka náboženského, religiózneho, sakrálneho či liturgického, nazdávame sa, že by nebolo vhodné automaticky preberať ani exponovaný termín poľskej proveniencie. Myslíme si, že seriózna analýza jednotlivých jazykových rovín svedeckých textov pomôže verifikovať hypotézu M. D. Nowak o prítomnosti a fungovaní *potocznego języka religijnego* v nich a ukáže, či je daný termín funkčný aj v slovenskej lingvistike.

Na základe doterajších pozorovaní rôznych svedeckých textov v slovenčine môžeme konštatovať len to, že základným jazykovým kódom je tu spisovná varieta slovenčiny, resp. jej štandardná forma (Kralčák, 2009). Markantná je hovorovosť aj v písaných komunikátoch a výrazné prenikanie prvkov jednotlivých semivariet (Slančová – Sokolová, 1995, 2011), zvlášť slangizmov. Tieto tendencie možno zdôvodniť jednak snahou expedienta priblížiť sa adresátovi (M. Zončová (2004) konšta-

⁵ Pojem *kresťanská duchovná skúsenosť* preberáme od Mariána Gavendu (2014), ktorý ho charakterizuje ako existenciálnu skúsenosť, ktorá zahŕňa „napr. oblasť vyšších pocitov, najmä všetko, čo sa týka ‚vnímania srdcom‘, ako aj intuíciu, mystické stavy“ a ktorá „sa chápe a vyjadruje konkrétnymi kultúrnymi, jazykovými a literárnymi formami“; možno v nej rozlíšiť vnútorný svet a spôsob prežívania subjektu, zážitok subjektu a objektívny obsah tohto zážitku (tamže, s. 73 – 75). M. Gavenda do *kresťanskej duchovnej skúsenosti* zahŕňa aj všetko, čo patrí do oblasti *náboženskej skúsenosti*, a poznamenáva, že mnohí autori pod týmto pojmom rozumejú (len) „všeobecné bytostné hľadanie duchovna či Boha (...) zážitok osobného stretnutia s Bohom“ (tamže, s. 75).

tuje, že svedectvá majú väčšiu komunikačnú schopnosť než napr. homílie), ktorým býva veľmi často mladý človek. Podľa výsledkov viacerých výskumov (napr. Cigán, 2006) konverzia nastáva najčastejšie v adolescentnom veku. Teda ak hlavnou funkciou svedectva je stimulovať konverziu percipienta, je väčšia pravdepodobnosť, že to bude úspešné u adolescentov než u dospelých a že to bude úspešnejšie, keď im expedient sprostredkuje svoju skúsenosť aj im blízkym jazykom. Okrem toho, aj expedientmi svedectiev bývajú prevažne mladí ľudia a ľudia v produktívnom veku. Podobne zrejme funguje aj využívanie prostriedkov negatívnej expresivity (pejoratív, v krajnom prípade i vulgarizmov) – expedient akoby sa nimi chcel stotožniť s percipientom v pozícii pred konverziou a takisto sa týmto spôsobom usiluje o markantnejšie a autentickejšie priblíženie svojho stavu pred obrátením. Ďalším dôvodom expanzie hovorovosti a prvkov semivariet do svedeckých textov môže byť vedomá a zámerná snaha o depatetizáciu biblického a liturgického jazyka (takúto tendenciu však badať už aj v homiletických textoch, ako uvádza M. Havlík, 2005b) a v niektorých prípadoch aj existencia paralelnej hovorenej a písanej podoby svedectva. Napokon ako relevantný dôvod sa nám javí i téma – vo svedectvách sa často tematizujú negatívne a tabuizované skutočnosti a pri ich výrazovom stvárnení môžu byť užitočné práve exponované jazykové prostriedky.

5. ZÁVER

V príspevku sme sa zamerali na začlenenie svedectva do kontextu náboženskej komunikácie v slovenskej lingvistike a pokúsili sme sa rozvinúť tie jeho žánrové parametre, ktoré neboli dosiaľ pertraktované v iných lingvistikách, najmä českej a poľskej. Ukazuje sa, že svedectvo je veľmi eklektickým žánrom, čo naznačuje sľubnú výskumnú perspektívu aj z pozície jazykovedy. Za obzvlášť zaujímavý a relevantný považujeme:

- výskum makroštruktúry svedeckých textov a fungovania princípu slohovopostupovej korelácie v nich;
- načrtnutie typológie svedectiev;
- výskum svedectva ako (autobiografického) naratívneho diskurzu (aplikácia modelov W. Labova (1967) a F. Schützeho (1977) vypracovaných na základe analýzy neliterárnych naratív či nepripravených životopisných rozprávání na texty svedectiev slovenskej proveniencie);
- komparatívny výskum textov paralelnej hovorenej a písanej verzie svedectiev;
- výskum lingvoštylistických dominánt jednotlivých typov svedectiev.

Pri analýze a charakteristike svedectva sa teda môžu uplatniť štylistické, textovolingvistické, sociolingvistické, kognitívningvistické i pragmalingvistické prístupy a metódy. Nazdávame sa, že práve aj prostredníctvom nich bude možné dospieť k jednoznačnejšiemu vymedzeniu svedectva ako žánru náboženskej komunikácie.

LITERATÚRA

- BAYEROVÁ Naděžda – BOGOCZOVÁ Irena – GRYGERKOVÁ Marcela – HUBÁČEK Jaroslav – KOVALČÍK Zdeněk – KVÍTKOVÁ Naděžda – LAŠŤOVIČKOVÁ Michaela – MINÁŘOVÁ Eva – VYDROVÁ Veronika – ZONČOVÁ Marcela: *Specifika církevní komunikace*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2005.
- BIELEKOVÁ Katarína: Ilokučná štruktúra homílie. Slovo o slove 12. Prešov: PF PU 2006a, s. 105 – 107.
- BIELEKOVÁ Katarína: Mimojazykové výrazové prostriedky homílie. Pravoslávny teologický zborník 31/16. Prešov: Prešovská univerzita, Pravoslávna bohoslovecká fakulta 2006b, s. 168 – 172.
- BIELEKOVÁ Katarína: Vonkajšie a vnútorné determinanty homílie. *Theologos: teologická revue*, GTF PU v Prešove, 2006c, roč. 6, č. 2, s. 170 – 175.
- BIELEKOVÁ Katarína: Žánrové a textové dimenzie homílie. Prešov: 2006d. 224 s. [Dizertačná práca]
- BIELEKOVÁ Katarína: Kompozičná stavba homílie. *Studia Philologica. Annus XIII*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2008, s. 96 – 100.
- BIELEKOVÁ Katarína: Jazykové výrazové prostriedky homílie. *Jazyk a kultúra*, 2011a, roč. 2, č. 5. Online: http://www.ff.unipo.sk/jak/5_2011/bielekova.pdf
- BIELEKOVÁ Katarína: Koherencia v náboženskom texte (homília). *Jazyk a kultúra*, 2011b, roč. 2, č. 6. Online: http://www.ff.unipo.sk/jak/6_2011/bielekova.pdf
- BIELEKOVÁ Katarína: Prienik homíliou zo žánrovo-textového aspektu. *Acta Patristica*, 2011c, č. 3, s. 83 – 89.
- BIELEKOVÁ Katarína: Suprasegmentálne javy a ich vplyv na homiletický prejav. Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry. Prešov: FF PU 2012a, s. 266 – 271.
- BIELEKOVÁ Katarína: Vývoj homílie a jej súčasné žánrové zaradenie. *Epištoly o jazyku a jazykovede*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2012b, s. 199 – 203.
- BIELEKOVÁ Katarína: Syntaktické prostriedky textovej väzby homiletického prejavu. In: *Stylistika v kontextu histórie a súčasnosti: docentce E. Minářové*. Brno: Masarykova univerzita 2013, s. 163 – 168.
- BODNÁROVÁ Martina: K problematike typológie dialógu dospelých. Zborník zo 7. študentskej vedeckej konferencie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 786 – 807.
- CIGÁN Jakub: Konverzia, jej typológia a štruktúra. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2006. [Bakalárska práca. Vedúci práce: D. Václavík]
- FINDRA Ján: Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej sféry. *Slovenská reč*, 2006, roč. 71, č. 3, s. 129 – 135.
- GAVENDA Marián: Duchovná skúsenosť a možnosti jej komunikácie. *Otázky žurnalistiky*, 2014, č. 3 – 4, s. 71 – 84.
- HAVLÍK Martin: Kategorizační práce v kázáních. Praha: FF UK 2004. [Nepublikovaná diplomová práca]
- HAVLÍK Martin: Kategorizační práce v kázáních. *Oratio et Ratio*. Eds. S. Čmejrková – I. Svobodová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005a, s. 99 – 113.
- HAVLÍK Martin: Ke stylu kázání. *Jazykovědné aktuality*, XLII, 2005b, s. 18 – 31.
- HAVLÍK Martin: Diskurzní praktiky křesťanských kazatelů při konstituování standardního relačního páru „my“ – „oni“. *Slovo a slovesnost*, 2009, roč. 70, č. 2, s. 83 – 99.
- CHAN Francis: *Bláznivá láska*. Stará Lubovňa: Kumran 2008.
- KALLMEYER Werner – SCHÜTZE Fritz: *Zur Konstitution von Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung. Gesprächsanalysen*. Ed. D. Wegner. Hamburg: Helmut Buske 1977, s. 159 – 274.
- KRALČÁK Ľubomír: *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitara: FF UKF 2009.
- KVÍTKOVÁ Naděžda: Jazyk, jeho užívání a funkce při bohoslužbě. Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše. S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová (eds.). Praha: Karolinum 2010, s. 375 – 378.

- LABOV William – WALETZKY Joshua: Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History*, 1967, Vol. 7, pp. 3 – 38.
- LIBA Peter: Žalm ako živý žáner. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Roč. LII. Philologica. Ed. O. Kovačičová. Bratislava: Univerzita Komenského 2001, s. 71 – 81.
- MCCAULEY Angela & Brendon: ...a stále živá! Martin: Alfa Print 2011. 114 s.
- MINÁŘOVÁ Eva: Nástin typologie textů církevní komunikace. *Komunikace – styl – text*. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2006, s. 155 – 160.
- MLACEK Jozef: K štylistike náboženskej komunikačnej sféry a k jazyku súčasnej duchovnej piesne. *Studia Academica Slovaca. Prednášky XXXIV. Letného seminára slovenského jazyka a literatúry*. 27. Bratislava: Stimul 1998, s. 102 – 117.
- MLACEK Jozef: Štylistické otázky náboženskej komunikácie. *Ružomberok: Verbum* 2012, 177 s.
- MISTRÍK, Jozef: Náboženský štýl. *Studia Academica Slovaca*. 20. Bratislava: Alfa 1991, s. 163 – 175.
- MOLINA ROA Nelson Andrés: Análisis narratológico del testimonio, género discursivo evangélico cristiano. *Forma y Función*, 2009, vol. 22, n.º, Bogotá, Colombia.
- NOWAK Małgorzata Danuta.: Świadectwo religijne. *Gatunek – język – styl*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL 2005.
- OČENÁŠ Ivan: Jazykovo-komunikačné regulátory homiletických textov v konfesionálnej tlači. In: Odaľoš, P. – Patráš, V. – Očenáš, I. – Stejskalová, M.: *Jazyk v komunikácii vybraných spoločenských prostredí*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1999, s. 89 – 92.
- PANČÁKOVÁ Katarína: Žánre náboženského štýlu. *Homília. Slovenská reč*, 2006, roč. 71, č.3, s.136 – 138.
- PANČÁKOVÁ Katarína: Náboženská komunikácia versus náboženský štýl. *Varia XV*, Bratislava: slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2008, s. 412 – 416.
- PAULINY Eugen: O jazyku prejavov náboženských. *Kultúra*, 1942, roč. 14, s. 270 – 276.
- PAVLOVIČ Jozef: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta 2011.
- RUŠČÁK František: Zvest' o Kristovom narodení ako žáner a text. Text a kontext. Zborník z medzinárodnej konferencie v Prešove 18. – 19. novembra 1993. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 140 – 144.
- RUŠČÁK František: Biblický text ako archetypálna dimenzia náboženskej komunikácie. Text a kontext v náboženskej komunikácii, zborník Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. *Studia Philologica* 8. Prešov: 2001, s. 6 – 9.
- RUŠČÁK, František: Štylistika epistolárnych textov. Prešov: Náuka 2002. 97 s.
- SLANČOVÁ Daniela – SOKOLOVÁ Miloslava: Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. *Sociolinguistica Slovaca*. 1. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: VEDA 1995, s. 132 – 143.
- SLANČOVÁ Daniela – SOKOLOVÁ Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. *Vidy jazyka a jazykovedy*. Na počesť M. Sokolovej. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2011, s. 341 – 357.
- SNOW A. David – MACHALEK Richard: The Convert as Social Type. In: Collins, R. (ed.): *Sociological Theory*. San Francisco: Jossey-Bass 1983, s. 259 – 289.
- ZONČOVÁ Marcela: Svědectví jako specifický slohový útvar v církevním prostředí. *Bohemistika*, 2004, č. 4, s. 297 – 300. Online: http://www.bohemistika.pl/artykuly/2004/ART_Zoncova.pdf [cit. 19-01-2015]
- ZVALENÁ Eleonóra: Žánrová charakteristika starozákonného žalmu. *Studia Slovaca*. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela 2006, s. 69 – 75.
- ZVALENÁ Eleonóra: Žánrová charakteristika podobenstva. *Studia Philologica*. Annus XIII. Prešov: Prešovská univerzita 2008, s. 101 – 104.
- ZVALENÁ Eleonóra: Žánrové parametre evanjelia. *Varia XVI*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2009a, s. 551 – 558.

- ZVALENÁ, Eleonóra: Žánrové dimenzie biblickej epištoly. Prešov: Prešovská univerzita, FHPV 2009b.
- ZVALENÁ, Eleonóra: Diachrónne a synchrónne aspekty vymedzenia pojmu náboženský a biblický žáner. Jazyk a kultúra, 2011, roč. 2, č. 8, nepaginované.
- ZVALENÁ, Eleonóra: O náboženskom žánri. Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2012, s. 192 – 198.

ČO JE NOVÉ V *Akadémii/akadémii*? K ZÁSTUPNOSTI SKRÁTENÝCH NÁZVOV A ICH ORTOGRAFII*

Iveta Valentová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: ivetav@juls.savba.sk

VALENTOVÁ, I.: What is new in the Academy/academy? On the Substitution of Shortened Names and their Orthography. *Slovak Speech*, 2015, 80, no. 3-4, p. 210-218.

Abstract: The article deals with problems of the orthography of capital and small letters in the shortened forms of multi-word proper names (substitute names). The author sketches the relationship between proprial and appellative spheres of language and the characteristics of chrematonyms and ambimodal names. She shows how the problems of the orthography of capital or small letters in some kinds of chrematonyms and toponyms, mainly in the names of institutions and their shortened forms, is solved in Slovak and Czech spelling rules and by individual Slovak linguists dealing with orthography. She proposes to keep the user the option of a more subjective approach in understanding the shortened names as proper names (official or unofficial) or, as the case may be, only as designations of the kind of the object, which can be then written with a small letter in the first word. As the result of a more thorough study of understanding and using shortened forms of multi-word names in communication, clearer principles of their assessment could be formulated and/or a regularly updated digital database of the shortened forms of names could be compiled; next editions of *Pravidlá slovenského pravopisu (The Rules of Slovak Orthography)* would refer to this database.

Key words: ambimodal name, appellative, chrematonym, orthography of capital and small letters, proper name, shortened name, substitute name

To, že sa vlastné mená píšu s veľkými začiatočnými písmenami, pretože na rozdiel od apelatív pomenúvajú jednotlivé individuálne objekty, je poučka, ktorú pozná každý už od základnej školy. Niekedy hranica medzi apelatívnu a propriálnou sférou jazyka môže byť labilná, čo potom spôsobuje, že napr. v rôznych onomastických teóriách a jazykoch to, čo sa v iných teóriách a jazykoch chápe ako druh vlastného mena, môže sa chápať ako apelatívum a tomuto ponímaniu sa prispôbuje aj ortografia. Typickým príkladom sú etnonymá (mená národov) a obyvateľské mená, ktoré sa v rôznych jazykoch vplyvom jednotlivých onomastických škôl chápu alebo nechápu ako vlastné mená a podľa toho sa aj píšu s veľkým alebo s malým

* Príspevok vznikol v rámci projektu *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov* (grant VEGA č. 2/0002/14).

začiatočným písmenom, napr. slovenská, česká, nemecká, poľská, anglická škola ich zaraďuje medzi vlastné mená, v španielskej, švédskej, maďarskej, bulharskej a bývalej sovietskej škole (ruskej, bieloruskej, ukrajinskej) sa radia k apelatívam (porov. napr. Krško, 2015, s. 83; Semjanová, 1980, s. 250). Podľa niektorých teórií sú etnonymá vlastné mená v pluráli aj v singulári, podľa iných teórií iba v pluráli, v singulári sú apelatíva.¹

V našom príspevku sa zameriame na inú skupinu vlastných mien, ktorou sú chrématonymá. Podľa slovanskej onomastickej terminológie (Svoboda et al., 1973, s. 70; *Osnoven sistem...*, 1983, s. 118) chrématonymá sú „vlastné mená ľudského výtvoru, ktorý nie je pevne fixovaný v krajine: a) vlastné meno spoločenského javu (sviatok atď.), b) vlastné meno spoločenskej inštitúcie, c) vlastné meno predmetu a výrobku: aa) jednotlivého (umelecké dielo, zvon, loď atď.), bb) sériového (auto, motocykel, písací stroj, kozmetický prostriedok atď.)“. Vlastné mená spoločenských inštitúcií, tzv. *inštitucionymá* alebo *ergonymá*, je možné ešte členiť podľa druhu inštitúcie, napr. vojenská, politická, školská ap. (Majtán, 1989, s. 11 – 12). V praxi sa ujali aj niektoré iné termíny alebo definície. Napr. po páde minulého režimu s rozvojom súkromného vlastníctva a vznikom rozličných nových firiem a ich názvov sa začala v 90. rokoch na Slovensku a aj v iných postsocialistických krajinách rozvíjať *logonomastika*, náuka o *logonymách* – vlastných menách firiem, podnikov, organizácií, výrobných a obchodných spoločností, ktoré sú ustálené administratívno-právnym územím a vzťahujú sa na jednotlivý objekt (Imrichová, 2000, s. 105). Prvýkrát v našej jazykovede logonomastiku ako samostatnú disciplínu vymedzil J. Horecký (1994, s. 76). Hoci M. Imrichová (2002, s. 270) uviedla, že logonymá sa dovtedy spracúvali ako súčasť inštitucioným, mohlo by ísť skôr o synonymné termíny, keďže termíny *inštitucionymum* a *ergonymum* sa v slovenskej onomastike zatiaľ veľmi nezaužívali.

Značná časť chrématonymie sa zaraďuje medzi tzv. *ambimodálne (obojznačné) mená*, ktoré sa skladajú z apelatívnych komponentov a patria medzi ne hlavne pomenovania spoločenských inštitúcií, organizácií, podnikov, zariadení, ústavov, škôl, akcií, pretekov, dôležitých historických udalostí, štátnych a diplomatických aktov a zmlúv, významných dní atď. (Dokulil, 1977; Blanár, 1996, s. 43). V slovenskej onomastike by možno bolo vhodnejšie hovoriť o *ambimodálnych menách* a *ambimodálnych názvoch*² tak, ako ich predtým rozlišoval aj M. Dokulil. V. Blanár (1996, s. 30) ich nazval *ambivalentné názvy*. Ambimodálne vlastné mená sú motivované

¹ Pozri List of Key Onomastic Terms, List in English (pdf súbor, s. 2)^[1]. K problematike etnoným sa vyjadrovali aj iní zahraniční lingvisti, napr. Berger, 1969; Coseriu, 1989; Dalberg, 1997; Hansack, 2004.

² V slovenskej onomastike sa vlastné mená delia na *mená* a *názvy*, pričom *meno* sa používa vo význame „vlastné meno živého objektu (v onomastickom význame)“, napr. meno človeka, zvieratá, a *názov* ako „vlastné meno neživého objektu“, napr. názov vrchu, rieky, obce ap.

lexikálnym významom jednotlivých apelatívnych zložiek, z ktorých je postavená ich slovotvorná štruktúra, a súčasne plnia základnú funkciu vlastných mien – identifikujú jednotlivé objekty daného druhu, triedy. Na rozdiel napr. od väčšiny antroponým alebo toponým jednotlivé apelatívne komponenty zväčša nestrácajú svoj lexikálny význam, ktorým poukazujú na podstatné znaky pomenúvaného objektu. *Všeobecná zdravotná poisťovňa* poisťuje, poskytuje zdravotné poisťky, *Gymnázium Bilíkova* je gymnázium na Bilíkovej ulici ap., ale nositeľ priezviska *Kováč* nie je kováčom, *Bahnov jarok* označuje pasienok, na ktorom už nemusí byť jarok a ani už nemusí mať majiteľa s priezviskom *Bahno* (porov. Valentová, 2014, s. 41).

Napr. v angličtine alebo v poľštine sa všetky plnovýznamové apelatívne zložky názvov píšu s veľkým začiatočným písmenom. Podľa slovenského pravopisu sa s veľkým písmenom píše iba začiatočné apelatívum (*Slovenská sporiteľňa*, *Slovenská akadémia vied*). Samozrejme, ak je súčasťou názvu ďalšie proprium, ponecháva si veľké písmeno na ktoromkoľvek mieste názvu (*Gymnázium Jána Hollého*, *Okresný súd Bratislava I*, *Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky*, *Snem Slovenskej akadémie vied*), čo platí aj pri iných druhoch vlastných mien (porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*, ďalej PSP, s. 53).

Čo všetko sa zahŕňa medzi inštitúcie, je vecou konsenzu a hlavne kvôli pravopisu veľkých písmen zoznam rôznych druhov inštitúcií uvádzajú aj PSP. Na stranách 64 – 70 možno nájsť zoznam druhov chrématoným, ktoré sa zaraďujú k vlastným menám. Problematické býva napríklad písanie názvov komisií, ktoré sa pokladajú za vlastné mená a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom (*Slovenská onomastická komisia*, *Akreditačná komisia*, *poradný orgán vlády Slovenskej republiky*), aj keď PSP (s. 66) uvádzajú, že ide iba o „názvy najvyšších a jedinečných komisií“. Poznámka na s. 67 upozorňuje, že „pomenovania oddelení, odborov, sekcií, rád, komisií a iných podobných organizačných alebo pomocných jednotiek inštitúcií, ústavov, úradov, podnikov atď. ani pomenovania kabinetov škôl sa nepokladajú za vlastné mená, a preto sa píšu malým začiatočným písmenom, napr. *civilnosprávny úsek odboru všeobecnej vnútornej správy Ministerstva vnútra SR*, *oddelenie jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV*, *oddelenie dopravy Magistrátu hlavného mesta SR Bratislavy*, *fyzikálny kabinet Gymnázia v Martine*, *komisia Predsedníctva SAV pri zahraničných styky*, *útvar noriem Národného centra pre informatiku*“. Možno by bolo v poznámke vhodné uviesť, že napr. v adresách alebo ako názvy na dverách ap. sa môžu z estetických dôvodov písať aj s veľkým písmenom.

Väčší problém však nastáva pri písaní veľkých písmen v tzv. skrátených názvoch. Kameňom úrazu nie sú ani tak skrátené názvy štátov ako napr. *Slovenská republika* – *Slovensko*, *Spojené štáty americké* – *Spojené štáty*. Menej problematické je aj písanie veľkého písmena, ak sa názov skráti tak, že sa osamostatní prvá časť názvu (*Pekná ulica* – *Pekná*, *Predaná nevesta* – *Predaná*, *Matica slovenská* – *Mati-*

ca), alebo sa osamostatní vlastné meno, ktoré je súčasťou názvu (*Ulica Schneidera Trnavského – Schneidera Trnavského*). V PSP v kapitole o veľkých písmenách na s. 51 v časti o kratších podobách vlastných mien je uvedené, že tieto podoby „vznikajú najčastejšie vynechávaním istých slov a osamostatnením slov alebo spojením slov“, ale v 4. bode je špecifikované, že sa osamostatňuje „v istých ustálených a nepočetných prípadoch určené podstatné meno, ktoré je vnútri alebo na konci názvu, napr. *Slovenská akadémia vied – Akadémia, Bratislavský hrad – Hrad, Slovenské pohľady – Pohľady, Slovenské národné povstanie – Povstanie, Bratislavská lýra – Lýra*“.

Podobnú charakteristiku nájdeme aj v *Praktickej pravopisnej príručke* (Ripka – Imrichová – Skladaná, 2008, s. 24) s tým rozdielom, že kratšia podoba je kvalifikovaná ako neoficiálna s upozornením: „Neoficiálne kratšie podoby vlastných mien používame vtedy, keď sa z kontextu dá určiť, ktoré úplné vlastné meno zastupujú. Sú spravidla hovorového charakteru a nepoužívajú sa v oficiálnych dokumentoch (napr. v texte dokladov, úradných dokumentov, vysvedčení, a najmä v adresách), napr. Slovenská národná knižnica – Národná knižnica.“³

Otázkou ostáva, ktoré viacslovné názvy sú ustálené a možno ich zaradiť k týmto prípadom skrátených vlastných mien. Najproblematickejšie sa javia práve názvy inštitúcií. Pre zamestnancov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a nielen pre nich môže byť názov tejto inštitúcie ustálený natoľko, že skrátený názov *Ústav* alebo *Jazykovedný ústav* by sa mohol písať s veľkým začiatočným písmenom, pretože je to okrem iného aj jedinečný typ ústavu – pracoviska určeného na vedecký výskum slovenského jazyka na Slovensku. Na druhej strane napr. tvorcovia organizačného poriadku *Slovenskej akadémie vied* asi názov tejto inštitúcie nepokladali za zaužívaný a jeho skrátenú podobu píše s malým začiatočným písmenom: „Slovenská akadémia vied (ďalej len akadémia) je samosprávna vedecká inštitúcia Slovenskej republiky, ktorej činnosť je zameraná na rozvoj vedy, vzdelanosti, kultúry a ekonomiky.“ „Prílohu organizačného poriadku akadémie tvorí organizačná schéma akadémie.“^[2] Podobných nezrovnalostí v pravopise by sme určite našli aj pri iných názvoch na internete, v Slovenskom národnom korpuse, ale aj v ďalších úradných oficiálnych alebo neoficiálnych dokumentoch.

M. Považaj (2009, s. 177 – 178) vysvetlil, že „podľa PSP (s. 52) vo väčšine prípadov namiesto viacslovných názvov nepoužívame skrátené podoby (ktoré sa takisto chápu ako vlastné mená a podľa toho sa píše s veľkým začiatočným písmenom), ale druhové pomenovanie, ktoré je súčasťou takýchto viacslovných názvov. Takéto druhové pomenovania sa píše s malým začiatočným písmenom, napr. *Slovenské národné múzeum – múzeum, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny*

³ Samozrejme sa to netýka zaužívaných kratších podôb geografických názvov, ktoré majú oficiálnu kratšiu podobu a tieto podoby bývajú aj oficiálne štandardizované Návoslovnou komisiou Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (porov. tamže, s. 25).

Slovenskej republiky – *ministerstvo*, prípadne druhové pomenovanie s bližším určením, napr. *Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky* – *ministerstvo kultúry*. V tejto súvislosti treba dodať, že skrátené podoby názvov typu *ministerstvo*, *ministerstvo kultúry* sa dôsledne uplatňujú v slovenskej legislatívnej praxi, ktorej zásady sú obsiahnuté aj v Legislatívnych pravidlách vlády a Legislatívnych pravidlách Národnej rady Slovenskej republiky. V zákonoch a vyhláškach sa to rieši tak, že pri prvom použití názvu sa v zátvorkách uvedie napríklad poznámka *d'alej len ministerstvo*. Aj v zákone o Slovenskej akadémii vied sa uplatňuje táto legislatívna prax a skrátená podoba *akadémia* sa dôsledne uvádza s malým začiatočným písmenom, hoci – ako sme už uviedli – v PSP sa skrátený názov *Akadémia* píše s veľkým začiatočným písmenom.“ Podľa takéhoto chápania by sa dali skrátené podoby ambimodálnych názvov chápať dvojako – raz ako skrátený názov, ktorý je vlastným menom a píše sa s veľkým začiatočným písmenom (*Akadémia*, *Ústav*), inokedy ako druhové pomenovanie typu *ústav Jazykovedný ústav Ľ. Štúra* (podobne ako pri iných typoch vlastných mien, napr. *mesto Bratislava*, *riečka Nitra* ap.), ktorý sa píše s malým začiatočným písmenom i vtedy, ak označuje, resp. myslí sa tým konkrétny ústav, ministerstvo, konkrétna akadémia ap. aj bez uvedenia celého názvu. Lenže, ak sa týmto skráteným názvom myslí konkrétny jedinečný objekt bez ohľadu na to, že je skrátený len na samotné druhové označenie, ktoré tvorí jeho komponent alebo napr. je skrátený na daný druhový komponent aj so zhodným atribútom, ostávajú mu stále príznaky vlastného mena, neapelativizuje sa, nemyslí sa ním akákoľvek akadémia, ale Slovenská akadémia vied ap. Nebolo by potom vhodnejšie aj v podobných zákonoch a vyhláškach uviesť *d'alej len Akadémia* alebo *d'alej len Ministerstvo*?

Túto oblasť v písaní veľkých písmen označila za problémovú aj S. Mislovičová (2009, s. 189), ktorá navrhla, aby sa pri písaní skrátených, tzv. zástupných názvov v texte ponechala istá voľnosť. „Problém je aj pri predkladaní textov dokumentov v rámci EÚ. Ktorý dokument je taký dôležitý, že jeho významnosť „dovoľuje“ písať ho s veľkým začiatočným písmenom aj v skrátenej podobe? To bežný ani profesionálny používateľ jazyka nemusí vedieť. Pri názvoch dokumentov, ktoré často presahujú aj dva riadky (napr. dokumenty EÚ také často sú), môže byť „zrada“ v tom, že používateľ nemusí zistiť, či je názov kompletný, či sa v ňom vynechali dve či tri slová“ (tamže).

Aj keď, ako uviedol M. Považaj (2009, s. 178), v legislatívnej praxi sa dôsledne uplatňuje písanie zástupných názvov s malým začiatočným písmenom (lepšie povedané to už potom nie je úplne chápané ako zástupný názov, ale ako druhové označenie konkrétneho objektu, denotátu), podľa S. Mislovičovej (2009, s. 190) v jazykovej praxi majú problémy s pravopisom skrátených názvov práve napr. bankári a právnici, konkrétne napr. slovo *Zmluva* (ako zástupné za dlhší kompletný názov *zmluvy*) v texte dokumentu píšu s veľkým začiatočným písmenom, pretože predpo-

kladajú situáciu, že len jedna konkrétna zmluva sa píše s veľkým začiatočným písmenom, ostatné typy zmlúv sa uvádzajú s malým začiatočným písmenom. „Naše odporúčania písať tento typ skráteného názvu s malým začiatočným písmenom väčšinou nerešpektujú, tvrdia, že pre prehľadnosť a jednoznačnosť musia uprednostniť „nesprávny“ pravopis. Jazykovedci v týchto prípadoch argumentujú tradíciou a obávajú, že sa priveľmi rozrastie používanie veľkých písmen v situáciách, v ktorých sa to nepripúšťalo. Faktom však je, že sami jazykovedci pootvorili dvierka“ (tamže).

Na nejasnosti v jazykovej praxi pri písaní kratších, resp. skrátených podôb vlastných mien upozornila aj K. Kálmánová (2009, s. 201 – 202). Podľa K. Kálmánovej sa v posledných rokoch ku skráteným názvom, tvoriacich sa osamostatnením určeného podstatného mena, ktoré je vnútri alebo na konci plného názvu, pridali aj názvy *Európska únia* – *Únia*, *Európska komisia* – *Komisia*, *Európsky parlament* – *Parlament*, čo vedie používateľov slovenčiny k analogickému písaniu ďalších skrátených názvov, ako *Európske spoločenstvo* – *Spoločenstvo*, *Európska aliancia* – *Aliancia* a podobne. „Keďže zatiaľ neboli sformulované kritériá, kedy možno takýto skrátený názov považovať za vlastné meno a kedy nie, ťažko sa nám v poradni⁴ vysvetľuje, prečo sa *Únia* píše s veľkým začiatočným písmenom a *aliancia* s malým. Rozšírená je aj tendencia písať s veľkými písmenami skrátené názvy s prvou časťou *euro*- ako *euroústava*, *europarlament* či dokonca *europoslanc* alebo *europas*“ (tamže).

Pozrime sa, ako tento problém vyriešili českí ortografi v *Internetovej jazykovej príručke*^[3], ktorí skrátené podoby názvov nazývajú aj *zástupné názvy* v prípade, že naďalej plnia funkciu vlastného mena: „U víceslovných vlastných názvů, které se v textu vyskytují opakovaně, není nutné používat název celý, ale je možno používat i název zkrácený. Ten lze považovat za neoficiální a psát ho s malým písmenem, např. Dále *magistrát* (← *Magistrát města Benešov*) *projednal...*; *Ve zprávě ministerstvo* (← *Ministerstvo spravedlnosti*) *vedlo...*; *Na zastupitelstvo* (← *Zastupitelstvo obce Veleň*) *se obrátil...*; *Ve spisech obecního úřadu* (← *Obecní úřad Černovice*)... Lze ho však chápat jako zástupný, tj. plnící i nadále funkci vlastního jména, a psát ho proto s velkým písmenem: *Dále Magistrát projednal...*; *Ve zprávě Ministerstvo uvedlo...*; *Na Zastupitelstvo se obrátil...*; *Ve spisech Obecního úřadu*... Užití velké písmeno je běžnější.

Nejčastěji se tímto způsobem zkracují názvy organizací/institucí, dále dokumenty, pokud jsou chápány jako vlastní jména (viz Velká písmena – dokumenty, umělecká a odborná díla), např. v *Ústavě* (← *Ústava ČR*), v *Listině* (← *Listina základních práv a svobod*), publikace, např. v *Lexikonu* (← *Lexikon obcí*), akce, např. *na Festivalu* (← *Mezinárodní filmový festival v Karlových Varech*).

⁴ V (telefonickéj a internetovej) jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.

Není neobvyklé, že se oficiální název nahrazuje spojením přivlastňovacího nebo ukazovacího zájmena a podstatného jména tvořícího základ oficiálního názvu. V tomto případě již nelze mluvit o (zástupném) vlastním jménu, a proto by se mělo volit písmeno malé: *o našem magistrátu, v našem zastupitelstvu, zástupci tohoto obecního úřadu.*“

Štvrté vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 2013 je nezmenené, nerieši problémy, ktoré priniesla prax od r. 2000. Onomasticko-ortografický problém, ktorý sme naznačili, by bolo vhodné vyriešiť aktualizáciou pravopisu, pretože predpokladáme, že v súčasnosti preferovaná ekonomickosť vyjadrovania nielen v bežnej komunikácii, ale aj v neoficiálnych textoch a v oficiálnych dokumentoch si ešte častejšie bude vyžadovať používanie skrátených, resp. zástupných názvov. Možno sa inšpirovať aj českou pravopisnou príručkou a jej riešením tohto problému.

Iným riešením by bolo do ďalšieho vydania slovenskej pravopisnej príručky uviesť všetky ustálené názvy (aspoň názvy inštitúcií) a ich skrátené podoby, ak naozaj ide o „nepočetné prípady“, a jasne uviesť, či skrátená podoba názvu je klasifikovaná ako oficiálna alebo neoficiálna podoba názvu. To by si však vyžadovalo častejšiu aktualizáciu pravidiel v tejto oblasti, keďže chrématonymia sa vyvíja oveľa dynamickejšie v súvislosti s rozličnými politickými a spoločensko-ekonomickými zmenami. Utvorenie dlhodobo platného zoznamu oficiálnych skráteným podôb názvov chrématonymických objektov by preto bolo problematické. Mohla by sa však vytvoriť elektronická databáza, ktorá by sa priebežne aktualizovala, dopĺňala novými názvami, a pravopisné pravidlá by na ňu odkazovali.

Ďalšou možnosťou je vypracovanie jednoznačnejších zásad s príkladmi, ktoré by po užívateľovi pomohli ľahšie stanoviť hranicu propriálnosti pri skrátených typoch názvov, čo by si vyžadovalo dôkladnejší výskum v oblasti ich chápania a používania v komunikácii pri zohľadnení výskytov v Slovenskom národnom korpuse.

Napriek tomu, že používateľ jazyka potrebuje skôr jasné pravidlá a usmernenia v pravopisných otázkach, prikláňame sa zatiaľ k riešeniu českých ortografov a S. Mislovičovej a navrhujeme nechať používateľom možnosť subjektívnejšieho prístupu pri chápaní skrátených názvov ako vlastných mien (zástupných názvov) alebo ako neoficiálnych pomenovaní či iba označení druhu objektu, ktoré je potom možné písať s malým začiatočným písmenom. Zjednodušilo by sa tak aj formulovanie odpovedí na tento typ otázok v jazykovej poradni. Aj keď sa takýto prístup k problému môže zdať alibistický, dočasne môže rýchlo a jednoducho vyriešiť problém, pričom vznikne priestor a čas na zvažovanie ostatných dvoch možností, ktoré vyžadujú dlhodobejší výskum. Písanie veľkých písmen vo vlastných menách je vecou konsenzu, na ktorom by sa mali podieľať ortografi, ale aj onomastici a záverečný verdikt by mal akceptovať úzus a poznatky výsledkov výskumov v oblasti onomastiky a teoretických východísk onomastickej školy danej krajiny.

LITERATÚRA

- BERGER, Dieter: Sind Völkernamen und andere pluralische Personennamen Appellativa? In: 10. Internationaler Kongreß für Namenforschung (Wien 8. – 13. IX. 1969). Abhandlungen. Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significantes pertinentes. Volume I. Ed. H. H. Hornung, Wien: Verlag der Wiener Medizinischen Akademie 1969, s. 73 – 81.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava: Veda 1996.
- COSERIU, Eugenio: Der Plural bei den Eigennamen. In: Reader zur Namenkunde I. Namentheorie. Eds. F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1989, s. 225 – 240.
- DALBERG, Vibeke: Zum fragwürdigen proprialen Status der Ethnonyms. In: Wort und Name im deutsch-slawischen Sprachkontakt. Ernst Eichler von seinen Schülern und Freunden. Eds. K. Hengst – D. Krüger – H. Walther – I. Bily. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Köln 1997, s. 33 – 47.
- DOKULIL, Miloš: Status tzv. vlastních názvů. In: Slovo a slovesnost, 1977, roč. 38, č. 4, s. 311 – 319.
- DOKULIL, Miloš: K problematice názvů společenských institucí a organizací. In: Chrémtonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře “Onomastika a škola” (Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988). Eds. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV 1989, s. 44 – 45.
- HANSACK, Ernst: Das Wesen des Namens. In: Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Eds. A. Brendler – S. Brendler. Hamburg: Baar-Verlag 2004, s. 51 – 65.
- HORECKÝ, Ján: Logonomastika ako onomastická disciplína. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 19. – 20. máj 1994). Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Fakulta humanitných vied Vysoké školy pedagogickej v Nitre 1994, s. 78 – 79.
- IMRICHOVÁ, Mária: Informačná hodnota logoným. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000). Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a pedagogická fakulta UMB 2000, s. 105 – 110.
- IMRICHOVÁ, Mária: Logonymá v systéme vlastných mien. In: Vlastné meno v komunikácii. Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie (Bratislava 6. – 7. september 2002). Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda 2003, s. 269 – 273.
- KÁLMÁNOVÁ, Katarína: Problematika písania veľkých písmen z pohľadu jazykovej poradne. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 197 – 202.
- KRŠKO, Jaromír: Soták – apelatívum, či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 29. apríla 1914). Zborník referátov. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2015, s. 83 – 87.
- MAJTÁN, Milan: Klasifikácia chrémtonymie. In: Chrémtonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře “Onomastika a škola” (Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988). Eds. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV 1989, s. 7 – 13.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Veda 2013.
- MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Pravidlá slovenského pravopisu z hľadiska ich používateľa. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 185 – 190.
- Основен систем и терминология на словенската ономастика. (Основен систем и терминология на словенската ономастика). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 1983.
- POVAŽAJ, Matej: Problémové miesta pri uplatňovaní platných pravopisných pravidiel pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 175 – 184.
- RIPKA, Ivor – IMRICHOVÁ, Mária – SKLADANÁ, Jana: Praktická pravopisná príručka. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo 2008.

SEMĽANOVÁ, Miloslava: O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum – proprium. In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20. – 24. novembra 1976). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1980, s. 249 – 253.

Svoboda J. et al.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1.

VALENTOVÁ, Iveta: Apelatívny člen, apelatívny komponent propria a informácia o propriu v podobe apelatíva. In: Vlastní jména v textech a kontextech. Eds. E. Minařová – D. Sochorová – J. Zítková. Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 40 – 46.

Internetové zdroje:

[1] <http://www.icosweb.net/index.php/terminology.html>, [cit. 10. 8. 2015]

[2] Organizačný poriadok Slovenskej akadémie vied. Online: <http://www.sav.sk/?lang=sk&doc=docs-main>, [cit. 10. 8. 2015]

[3] <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=195>, [cit. 10. 8. 2015]

TEÓRIA LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE V NEÚRADNEJ ANTROPONYMII (NA PRÍKLADE OBCE FINTICE)

Miroslava Gavurová

*Inštitút tlmočníctva a prekladateľstva, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail:mgskola@gmail.com*

GAVUROVÁ, M.: Theory of Lexical Motivation in Unofficial Personal Names (Case Study of Village Fintice). *Slovak Speech*, 2015, 80, no. 3-4, p. 219-236.

Abstract: The paper analyses the unofficial personal names (UPN) in a village Fintice, Slovakia. It classifies the corpus of more than 200 UPN into five categories according to the type of motivational stimulus (connotation, exterior, interior, allusion, situational). This is an analogous classification to nicknames (Patráš, 1996) which are unofficial antropolexemes too. However, the author assumes that some of the analysed UPN have features of nicknames, while the others of live personal names. The paper also focuses on the presence and cooperation of motivation types within the scope of the analysed UPN that prove to be very productive in everyday spoken communication.

Key words: motivation, motivational cooperation, nickname, live unofficial name

1. ÚVOD

Predmetom našej analýzy sú **neúradné antroponymá** (ďalej aj **NA**) v obci Fintice. V snahe o istú komplementaritu výskumu – väčšia časť NA pochádza z písomného terénneho výskumu medzi autochtónnymi respondentmi v obci;¹ čiastočne doplnená a overená však bola ešte excerpciou pri výskyte NA v miestnej skupine na sociálnej sieti.

V komunikačnom prostredí relatívne uzavretej society obce sa predpokladá existencia **živých mien** (**ŽM**), ktoré sú – podobne ako **prezývky** (**P**) v školskom prostredí – typom neúradných antroponým. I. Valentová pod pojmom živé mená (v užšom zmysle) chápe „*dnešnú neúradnú pomenovaciú sústavu na dedinách*“ (Valentová, 2012, s. 116).

Považujeme za pozoruhodné, že v obci Fintice, ktorá má v súčasnosti niečo vyše 1900 obyvateľov, sa podarilo vyzbierať viac ako 200 NA, pričom ich počet nie je (z viacerých dôvodov) konečný. Hneď na úvod nášho uvažovania preto musíme poznamenať, že sa nám na našej vzorke nepotvrdilo pozorovanie I. Valentovej, ktorá pri výskume neúradných antroponým na hornonitrianskom vidieku konštatuje, že „*sa celkovo používanie živých mien začína pociťovať ako nevhodné, neslušné, nespišované a teda príznakové*“ (Valentová, 2012, s. 118), a to napr. aj pod vplyvom vyššej vzdelanostnej úrovne komunikantov.

¹ Za pomoc a spoluprácu pri zbere analyzovaného lexikálneho materiálu na tomto mieste ďakujeme manželom Helene a Jozefovi Ferencovcom, Marcela a Antonovi Dziakovcom, a Gabrielovi Trusovi.

Pozornosť venovaná neúradným osobným menám, ktoré sa na dedine používali na odlišenie nositeľov toho istého úradného priezviska, má v slovenskej onomastike už dlhú tradíciu (k prehľadu onomastického výskumu živých mien porov. Valentová, 2009, s. 12 – 20) a na túto tému vzniklo viacero prác i terminologických koncepcií (za všetkých porov. napr. Blanár, 1996; Blanár – J. Matejčík, 1978, 1983; Valentová, 2009, 2010, 2011, 2012 a i.). Osobitne živými menami v Šariši, z ktorého pochádza aj nami analyzovaný antroponymický materiál, sa zaoberal vo viacerých štúdiách Izidor Kotulič (1964, 1973, 1976). Keďže však v Kotuličovom prípade ide o starší výskum v skúmanom regióne, pokúsime sa uchopiť neúradnú pomenovaciu sústavu na dedine v tomto regióne novším terminologickým aparátom.

Hoci najnovšie onomastické výskumy pri vymedzení mikrosociety berú do úvahy nielen tradičný topologický či komunikačný aspekt, ale uvažujú aj o referenčnom vymedzení mikrosociety (porov. Wacharczyková, 2015, tam aj odkazy na ďalšiu literatúru), treba hneď na úvod poznamenať, že v prípade skúmanej antroponymickej vzorky ide o sekundárnu afiliáciu k virtuálnej skupine. Inými slovami, neúradné antroponymá, ktoré sa objavili v našej toponymicky ohraničenej skupine na sociálnej sieti, nevznikli pre potreby identifikácie v rámci tejto skupiny, ale dostali sa tam ako reflex ich reálneho používania mimo virtuálneho sveta. Ide súčasne o jeden z dôkazov ich funkčnosti a perspektívnosti v oboch modoch fungovania mikrosociety obce.

Vo svojich úvahách o neúradných antroponymách vychádzame z predpokladu M. Ološtiaka (2000, s. 15), podľa ktorého sa antroponymické pomenovanie „*nevytvára náhodne, na jeho vznik musia byť splnené základné sociokomunikačné podmienky*“:

a) Pomenúvaná osoba je členom istej mikrosociety (v našom prípade ide o dedinský kolektív), ktorá sa vydeľuje voči okoliu istými znakmi (interakcia, lokálna príslušnosť).

b) Rečová komunikácia prebieha v ústnej a neformálnej podobe, pričom z neformálnosti vyplýva tendencia neformálne identifikovať a spoločensky ohodnotiť členov mikrosociety (ibid.).

2. PARALELY A DIFFERENCIE MEDZI PREZÝVKAMI A ŽIVÝMI MENAMI

Keďže neúradné antropolexémy sa často stotožňujú s termínom *prezývka* (P), bude azda užitočné zosumarizovať zásadné rozdiely medzi prezývkami a živými menami. I. Valentová (2012, s. 116 – 119) ich pomenúva niekoľko:

a) Kým P sú charakteristické pre malé sociálne skupiny, vekovo, záujmovo, profesijne alebo inak sociálne ohraničené, **ŽM vznikajú v omnoho početnejších dedinských kolektívoch.**

b) Vznik P je motivovaný najmä psychosociálnymi faktormi a potrebou individualizácie; **ŽM má primárne funkciu identifikácie a diferenciácie**, ktorú už nedokázalo spĺňať úradné meno. Tento predpoklad sa potvrdzuje aj pri väčšine skúmaných NA, ktoré slúžia na diferenciáciu ich nositeľov, keďže v obci Fintice sú frekventované viaceré priezviská (*Greš, Lapoš, Lejko, Kušnír; Kočíš* atď.).

c) Podobne však ako prezývky aj **ŽM** bývajú často **motivované úradnými menami** nositeľov. Rodné meno a priezvisko (úradné mená) sú – ako ukážeme ďalej – veľmi častými funkčnými členmi živých mien.² Okrem toho sú pri **ŽM** frekventované pomenovacie modely, pomocou ktorých sa vyjadruje **príbuzenský vzťah**, čo je pri P zväčša irelevantné.

d) V porovnaní s prezývkami majú **ŽM oveľa dlhšiu životnosť**. Dokladom tejto premisy je existencia živých rodinných mien, ktoré sa objavili v našom korpuse neúradných antroponým.

e) Podľa I. Valentovej majú **ŽM oslabenú expresívnosť** – aj keď geneticky môže byť expresivita prítomná, v bežnej komunikácii fungujú **ŽM** neutrálne. „*Funkčný člen živého mena síce môže vzniknúť ako expresívna prezývka*“, ale „*na motiváciu sa po čase zabudne, respektíve sa pri bežnej komunikácii neuvedomuje*“ (op. cit., s. 118). Treba priznať, že aj to bol jeden z dôvodov ťažkostí pri zaraďovaní analyzovaných neúradných antroponém do klasifikačnej a typologickej sústavy V. Patráša (1996; porov. ďalej), keďže ich motivačný stimul sa nám nepodarilo nájsť. Súčasne však aj na skúmanú vzorku NA možno analogicky uplatniť konštatovanie o prezývkach, ktoré „*nestrácajú aktuálny (apelatívny) význam, t. j. živo sa pociťuje súvislosť s apelatívnou lexikou. Prezývky v mnohých prípadoch práve cez svoj aktuálny význam poukazujú na motivačný podnet, na základe ktorého sa utvorili*“ (Ološtiak, 2007, s. 165).

f) Ďalším z rozdielov medzi P a **ŽM** je motivovanosť **ŽM povelaním** jeho nositeľov, ktorá sa pri prezývkach nevyskytuje. Naopak, spoločnými motivačnými stimulmi P a **ŽM** sú **psychické** (v našom korpuse sú to interiérové NA) a **fyzické vlastnosti** (exteriérové NA).

g) Podľa I. Valentovej sa **ŽM** (na rozdiel od prezývok) **na priame oslovenie nepoužívajú**. Pri výskume NA v obci Fintice sa ukázalo, že v písomnej komunikácii na sociálnych sieťach sa viaceré NA používajú aj na priame oslovenie, čo by opäť implikovalo skôr ich status prezývky. Niektoré NA sú dokonca také frekventované a ustálené, že dochádza k zámene s priezviskom nositeľa **ŽM**.

h) **ŽM** sa od prezývok líšia aj tým, že **ich nositelia s nimi nemusia súhlasiť a nemusia o nich ani vedieť**. Keďže niektoré analyzované NA sa používajú aj na priame oslovenie ich nositeľov, opäť by to svedčilo o tom, že ide skôr o prezývky – alebo že sa tento predpoklad o **ŽM** v skúmanej vzorke nepotvrdzuje.

² Podľa výskumov I. Valentovej v hornonitrianskej oblasti v r. 1994 – 1995 sa úradné mená uplatňovali v živom pomenúvaní čoraz častejšie (Valentová, 2009, s. 240).

i) Rozdiely medzi prezývkami a ŽM autorka pozoruje aj v ich **formálnej skladbe**. Kým P bývajú jednočlenné dvojslabičné substantíva a inklinujú skôr k slangu, ŽM môžu byť aj dvojčlenné lexémy a sú veľmi často **teritoriálne motivované**. Výraznú prítomnosť teritoriálnej motivácie eklatantne potvrdzuje aj korpus analyzovaných ŽM (porov. ďalej).

Aj napriek viacerým rozdielom medzi P a ŽM vychádzame pri našej analýze o. i. z premís, ktoré platia pre prezývky (Ološtiak, 2007, s. 165) a ktoré možno podľa nášho názoru – aspoň čiastočne – aplikovať aj na sústavu analyzovaných NA. Ako ukážeme, niektoré analyzované NA majú znaky ŽM, iné zasa znaky P, takže nie vždy možno jednoznačne tvrdiť, že ide o P alebo o ŽM.

Z uvedených dôvodov, nie alibisticky, sme sa rozhodli označovať skúmané jednotky hyperonymom **neúradné antroponymá**. Dôležitým ukazovateľom by pri konkrétnom neúradnom antroponyme mohol byť charakter a veľkosť komunity, ktorá ho používa, na osi: celý dedinský kolektív – menšia, vekom či záujmami ohraničená sociálna skupina ap. Ani to však nie je jednoznačné kritérium, keďže okrajovo „sa stáva, že napr. školská prezývka prejde do živého pomenúvania v dedinách (zvyčajne v triede slobodných), stane sa **funkčným členom** živého osobného mena a je známa v celom dedinskom kolektíve alebo jeho časti... ale pri komunikácii ju použije napr. iba menšia skupina, ktorá sa vyznačuje iba istým vekom alebo podobnými záujmami“ (Valentová, 2012, s. 115; zvyč. M. G.).³

Ako z uvedeného citátu vidno, pri živých menách sa uvažuje o existencii funkčného člena, ktorým môže byť **rodné (krstné) meno, priezvisko, individuálna charakteristika, živé rodinné meno, meno domu a apelatívny člen** (Blanár, 1978, s. 28 – 32). Tieto funkčné členy možno identifikovať aj na analyzovaných neúradných antroponymách, pričom práve funkčný člen individuálna charakteristika sa obsahovo „najviac približuje termínu prezývka...“ (Valentová, 2012, s. 282).

3. KLASIFIKÁCIA NEÚRADNÝCH ANTROPONÝM

Na skúmaný korpus možno takisto uplatniť predpoklad, že „*najdôležitejšiu úlohu v procese nominácie prezývok zohráva motivácia*“ (Ološtiak, 2007, s. 165). A hoci sa konštatuje, že neúradné antroponymá sú „*na rozdiel od úradných priezvisk relatívne mladé antroponymá, takže získať ich onymickú motiváciu je oveľa dostupnejšie heuristickým terénnym výskumom*“ (Valentová, 2008, s. 70), pri niektorých analyzovaných NA je ich motivačný stimul ťažšie vystopovateľný, resp. nie je známy. V našich úvahách sme sa preto sústredili najmä na tie NA, pri ktorých je pravdepodobnosť uvádzanej/zistenej motivácie vyššia. Predtým než pristúpime k samotnej analýze, chceme poznamenať, že v skúmanej vzorke výrazne dominujú mužské NA nad

³ Takýto proces možno identifikovať napr. pri NA *Botas*, ktoré podľa našich informácií vzniklo ako školská prezývka.

ženskými NA, ktoré sú len sporadické (*Maňa Koňova, Maňa Čarna, Maňa Šlopčeho, Lili, Maľučka, Okata, Mera, Ena, Monolos, Bumbalka*), pričom o dôvodoch tohto stavu možno len špekulovať. Okrem toho ešte pripomíname, že uvádzané neúradné antroponymá prepisujeme v snahe o jednotnosť podľa zásad transkripcie šarišského nárečia, keďže majú výrazné teritoriálne ukotvenie, etymologické alebo fonetické.

Pri klasifikácii NA vychádzame z Patrášovej typológie prezývok (1996), ktorá stavia na priezračnosti motivácie. Táto klasifikácia sa vo viacerých momentoch kryje so sprievodnými motivantmi funkčného člena individuálnej charakteristiky, ktorý sa pri ŽM vyčleňuje. Ako sprievodné motivanty sa totiž rozlišujú „*telesné alebo duševné vlastnosti; trvalé alebo dočasné zamestnanie, stav, záľuba, záujmy; pôvod a bydlisko; bývalý alebo terajší majiteľ, obyvateľ (ktorý nie je totožný s nositeľom mena), sused, zamestnávateľ; obľúbené zviera; iná motivácia, dvojznačná a nejasná motivácia*“ (Blanár – Matejčík, 1978, s. 51; porov. aj Valentová, 2009, s. 42).

V sústave NA možno na základe analógie s Patrášovou klasifikáciou identifikovať nasledujúce typy NA, ktoré sa v istých momentoch prekrývajú s funkčnými členmi ŽM:

3.1. Konotačné NA. Pri konotačných NA je funkčným členom NA zvyčajne rodné meno alebo priezvisko ich nositeľa:

3.1.1 Rodné meno nositeľa NA. Obyčajne je funkčným členom živého mena hypokoristická podoba rodného mena (Blanár – Matejčík, 1978, s. 28): *Jozefko*⁴ (← *Jozef*), *Od'o* (← *Ondrej*), *Tomadži* (← *Tomáš*). Funkčný člen živého mena rodné meno má však samostatne dostatočnú identifikačnú hodnotu najmä vtedy, ak je to (pre danú oblasť) netypické rodné meno (Valentová, 2009, s. 46), napr.: *Štanci* (← *Konštantín*) alebo ide o skomolenú *Ako* (← *Lacko*) či cudzojazyčnú podobu/výslovnosť rodného mena: *Južo* (← *Jozef*), *Ena* (← anglická výslovnosť rodného mena *Anna*), *Mera* (← skomolená výslovnosť anglického rodného mena *Mária*), *Džaňik* (anglická výslovnosť hypokoristika *Jaňik*).

Ak má nositeľ ŽM frekventované rodné meno, pridáva sa k nemu ešte dištinkatívna individuálna charakteristika (*Janko Balamuta; Maňa Čarna, Maňa Koňova, Maňa Šlopčeho*), čo do istej miery pripomína stav pred vznikom dnešnej sústavy priezvisk. Na citovaných príkladoch NA vidno, že rodné meno ako funkčný člen živého osobného mena „*máva hypokoristickú podobu, ktorá je niekedy príznačná pre danú rodinu, obec, areál*“ (Blanár – Matejčík, 1978, s. 28), porov. *Janko, Maňa*. Individuálna charakteristika však môže byť pridaná aj k netypickým rodným menám, napr. *Elek Ribi na hrachu*.

⁴ Všetky uvádzané príklady pochádzajú z antroponymického materiálu vyzbieraného v obci Fintice.

⁵ Autorom NA je mama jeho nositeľa, ktorá pôvodom nebola Slovenka.

3.1.2. Priezvisko nositeľa NA. Ako konštatuje V. Blanár (ibid.), priezvisko ako funkčný člen živého osobného mena „*nie je takým stálym a nemenným členom... V užšom spoločenskom úze sa môže formálne obmieňať*“, čo potvrdzujú aj konkrétne príklady zo skúmanej vzorky z Fintíc: *Grešik* (← *Greš*), *Golsa* (← *Trusa*), *Kat'oti* (← *Kašovský*), *Kiwi/Kivi* (← *Kivader*)⁶, *Tali* (← *Talian*), *Taričo* (← *Tarasovič*).

3.1.3. Tretí podtyp konotačných NA tvoria také antroponymá, ktoré vznikli z iných rodných mien, nie nevyhnutne z rodného mena nositeľa NA. V týchto prípadoch však podľa nášho názoru nejde o **aluzívne** NA (porov. v tejto typológii kategóriu 3.4.), ktoré sú takisto motivované inou antropolexiou na základe „*viditeľnej podobnosti (nielen fyzickej)*...“ s motivantom. Príkladov na takéto „netypické“ konotačné NA, motivované antroponymom (nie však vlastným rodným menom ani nie na podklade „*viditeľnej podobnosti*“ s motivantom), je v analyzovanom korpuse NA v obci Fintice viacero: *Mirko* (podľa rodného mena nadriadeného), *Kiňik* (podľa rodného mena kolegu), *Bodaš* (po rodnom priezvisku babky *Bodašskej*), *Ďula/Do Ďuli/Ďulaňa* (podľa rodného mena deda *Júliusa* – tu možno uvažovať aj o dedičnom NA, keďže pôvodne mohol byť nositeľom NA aj dedo Július). Nejde tu teda ani o meno dané pri „utajenom“ krste či náhradu netypického rodného mena (Valentová, 2009, s. 53); porov. napr. *František Gogol* → *Mirko*.

3.2. Exteriérové NA – motivačným stimulom ich vzniku sú **fyzické vlastnosti** ich nositeľa: *Maľučka*, *Bumbalka*, *Sova*, *Fuči* (pri chôdzi fučal), *Diki* (z nem. *dick* – *tučný*). Na pomenovanie totožnej vonkajšej vlastnosti viacerých nositeľov NA sa musia použiť v záujme diferenciácie rozličné NA, napr. vysoká postava (*Dluhi*, *Maxi*, *Gigan*, *Smuha*, *Golem*); chudá postava (*Cverna*, *Slamka*, *Smuha*, *Ščipak*); nízka postava (*Džopko*, *Džučko*, *Cvočko*, *Hraško*); čierna pleť/čierne vlasy (*Ciganeč*, *Bleki*, *Maňa Čarna*).

3.3. Interiérové NA – motivačným stimulom sú **psychické vlastnosti** ich nositeľa: *Smutni*, *Pašaš* (pán, frajer), *Pimpa* (pyšná, namyslená), *Levi* (prísny ako lev), *Kuvičkar* (všetko vykuvikal), *Divá Bára* (pojašená), *Janko Balamuta* (*balamuta* – „popletený“⁷), *Gočko* (rómsk. *godži* – rozum, *godžaver* – múdry).

3.4. Aluzívne NA – „*motivantom je viditeľná podobnosť (v širšom zmysle slova, t. j. nielen fyzická)*“ nositeľa NA s filmovou, rozprávkovou bytosťou (Ološtiak, 2007, s. 166, zvýraznila M. G.⁸) či známou osobnosťou: *Sandokan* (podľa obdivovanej filmovej postavy), *Blochín* (podľa mena hokejistu; nositeľ NA bol úspešný v hokeji), *Pele¹*, *Pele²*, *Pele³* (podľa mena futbalistu, nositeľa NA boli úspešnými futbalistami), *Cijašik* (podľa rozprávkovej postavy), *Bindas* (podľa herca), *Fedor*

⁶ Vzhľadom na skutočnosť, že NA sa vyskytujú najmä v ústnej forme komunikácie, je ťažké určiť, či ide o homonymiu (*Kiwi*) alebo homofóniu (*Kivi*) s apelatívom *kiwi*.

⁷ *balamuta* – neprijemnosť, trápenie (Buřta, 2004, s. 16)

⁸ Ak nie je uvedené inak, časti citátov boldom zvýraznila autorka.

(podľa postavy, ktorú hral v jasličkovej hre). Motivačným stimulom však môže byť aj obľúbená osobnosť, či „*podobná sféra činnosti, ambície v podobnej sfére činnosti*“ (Ološtiak, 2000, s. 21), napr. *Guna* (po priezvisku majstra, u ktorého sa nositeľ NA vyučil svojmu povolaniu), *Zamava* (podľa maliara Zamavu, ktorý v obci maľoval; nositeľ NA sa chválil, že vie vymaľovať ako spomínaný maliar).

3.5. Situačné SA – motivantom je **výrazná udalosť, záľuby, sklony** nositeľa NA. Tak ako v motivácii situačných prezývok je „*najväčšia variabilita spomedzi všetkých skupín, zastrešujúcim OP⁹ by mohol byť výrazný motivačný situačný podnet, napr. často používaný slovný výraz*“ (Ološtiak 2000, s. 21), rovnaké hodnotenie platí aj pri situačných NA.

V analyzovanom antroponymickom korpuse NA tak možno identifikovať osobitnú skupinu situačných NA, ktorá vznikla na podklade **idioletu**: *Dundi* (často hovoril „*No co, Dundi?*“), *Depak* (← „*Kdepak?*“), *Zajac* (často hovoril „*No počkaj, zajac!*“), *Šalata* (nositeľ NA mal obľúbenú pesničku *Šalata, šalata*), *Biro* (nositeľ NA vyhlasoval: „*Ja som v bire.*“¹⁰), *Gagač* (hovoril, že je „*gagač*“ – *gazda*). Iné NA vznikli len na podklade jednorazovej výpovede, napr.: *Barička*¹¹ (na otázku, čo bude robiť v kameňolome, dostal nositeľ NA od nadriadeného ironickú odpoveď: „*Orezávať baričky.*“).

Do kategórie situačných ďalej patria aj také NA, ktoré vznikli zo **zooným**, hoci motivačný stimul nemusí byť vždy jasný, napr.: *Bandi*, *Chandi* (obe podľa zoonyma pre barana), *Estor* (podľa zoonyma pre koňa, nositeľ sa odmalička hral na koňa).

Ostatné situačné NA v analyzovanej vzorke dokumentujú už spomínanú vysokú motivačnú variabilitu: *Brila*¹² (pracoval v kameňolome), *Penalík* (nosil pri sebe *penalík*, t. j. *nožik-rybku*), *Polka* (podľa pôvodu nositeľky NA), *Minor* (podľa jeho obľúbenej značky auta *Jawa Minor*), *Galoši* (chodil stále v galošiach), *Bomboš* (mal silné futbalové strely – ako bomby), *Major* (nositeľ NA mal túto hodnotu počas vojenskej služby). Pomerne frekventované sú situačné NA, ktoré vznikli na podklade **profesie**¹³: *Hrobar*, *Hebama* (pôrodná babica), *Kačmar* (krčmár), *Kantor/Do Kantora*; *Zvoňar/Do Koscelníka*; *Piroškar* (predával pirôžky), *Bañar*, *Pekar*, *Lovas* (mal na starosti kone), *Čorgazdovo*¹⁴ (*čorgazda* – hlavný gazda sedliakov, ktorý mal na starosti kontrolu príjmu).

Keďže motivácia niektorých NA je nejasná, viaceré z nich typologicky varirujú: *Belo/Bela*, *Berti* (obe buď konotačné alebo aluzívne NA), *Bleki* (konotačné, mo-

⁹ OP – onymický príznak

¹⁰ *byro* – vedúci orgán, najmä v politickej strane; výbor

¹¹ *baričky* – bahniatka

¹² *brila* – plochý kameň, žabica (Buffa, 2004, s. 31)

¹³ Podobnú situáciu konštatuje aj I. Valentová pri živých menách v hornonitrianskej oblasti (Valentová, 2011, s. 72).

¹⁴ Tu ide o živé rodinné meno, porov. ďalej.

tivované prezývkou matky, alebo exteriérové NA – podľa tmavšej pleti nositeľa NA). Vystopovanie motivačného stimulu NA nie je vždy jednoduché a niektoré rekonštrukcie motivačného modelu môžu byť len tradovanými legendami, tzv. ľudovou etymológiou: *Puža* (nositeľ NA údajne ako dieťa kričal, keď mačka zjedla loj: „**Puža papala luj**“), *Pšikalada* (podľa otca, ktorý vraj pri požiari kričal: „**Zuzko, pšika, lada von!**“); ***Elek Ribí na hrachu*** (nositeľ NA bol veselej povahy a raz údajne povedal, že videl ryby pásť sa na hrachu).

Predpoklad, že autorom prezývky nebýva jej nositeľ (Ološtiak, 2000, s. 16), možno uplatniť aj na analyzované NA. Predsa sa však v našom korpuse objavilo niekoľko NA, ktoré (podľa údajov od informátorov) vznikli **autonomináčnym** procesom: *Janci*, *Slečna Lili*, *Vatíka*, *Divá Bára*, *Sandokan*.

4. NEÚRADNÉ ANTROPONYMÁ S PRÍZNAKOM DEDIČNOSTI

V skúmanej vzorke sa takisto potvrdzuje, že „špecifickým príznakom antropolexém je príbuzenská motivácia, keď ide o prenesenie, zdedenie funkčného člena príbuznej osoby, na ktorú sa motivant vzťahuje, alebo sa osoba pomenúva pomocou živého mena rodinného príslušníka“ (Valentová, 2011, s. 69). V našom materiáli sa takto z otca na syna dedia viaceré NA, napr.: *Botas*, *Skubaň*, *Pichi*, *Gočko*. Príbuzenský vzťah sa však nemusí stvárnovať nevyhnutne len pomocou identických NA, ale aj ich modifikátorov: *Mali Major* (mladší brat nositeľa *ŽM Major*), pri feminatívnych tvaroch: *Šlopči* → *Maňa Šlopčeho*, *Dzirka* → *Dzirkaňa*, *Ďula* → *Ďulaňa* a živých rodinných menách *Amala* → *Amalovo*; *Čorgazda* → *Čorgazdovo*. Prostredníctvom týchto modelov sa realizuje fakt, že „mnohé individuálne prezývky prechádzajú na iných členov pokrvného príbuzenstva, obyčajne z otca na manželku, na deti, alebo aj na rodinu ako celok, prípadne dom“ (Blanár – Matejčík, 1978, s. 22). Práve živé rodinné mená *Amalovo* a *Čorgazdovo* dokumentujú „zmenu onymickej platnosti /designácie/ osobného mena“, (op. cit., s. 23), keď sa na ne prehodnocuje hypokoristikum rodného mena (*Amala*) či živé osobné meno (*Čorgazda*).

Pri NA *Mali Major* sa ako funkčný člen navyše uplatňuje **apelatívny člen**, ktorý vyjadruje „vekové a generačné zaradenie“ (Blanár – Matejčík, 1978, s. 31). Apelatívny člen sa v skúmanej vzorke vyskytuje len sporadicky, porov. aj *Ujco Do bidi*, kde má funkciu „oslovenie staršej osoby, titul“ (ibid.). O apelatívnom člene by za istých okolností bolo možné uvažovať aj pri NA *Stari šivi/stari Šivi*, kde by takisto mohol pomenúvať vekové zaradenie nositeľa; skôr sa však prikláňame k názoru, že ide o funkčný člen individuálna charakteristika, keďže NA **Šivi* sa v skúmanej vzorke neobjavuje.

Treba ešte zdôrazniť, že produktívnosť neúradných antropolexém v obci Fintice potvrdzujú už spomínané živé rodinné mená (*Amalovo*, *Sadkovo*, *Čorgazdovo*). Aj pri nich sa ukazuje, že živé rodinné meno „pomenúva rodinu ako celok“ (Valen-

tová, 2009, s. 100) a „v podstate nahrádza priezvisko, lebo slúži aj na rozlíšenie viacerých rodín s rovnakými priezviskami“ (ibid.). Skúmaný súbor neúradných antroponým v obci Fintice takpovediac rámcuje **živé skupinové antroponymum**¹⁵ *Čomovare*, ktoré sa používa na označenie obyvateľov obce Fintice a sú v ňom prítomné historické referencie (maď. *csomó* – *kopec*, *hrbol*, *hromada*; *vár* – *hrad*).¹⁶

5. MOTIVAČNÁ KOOPERÁCIA – PRIENIKY JEDNOTLIVÝCH TYPOV LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE PRI NEÚRADNÝCH ANTROPONYMÁCH

Tak ako sme sa snažili identifikovať styčné plochy i diferencie medzi prezývkami a ŽM pri ich typologickej klasifikácii, pokúsime sa rovnako zistiť, či je koncepcia lexikálnej motivácie, uplatnená na prezývky (Ološtiak, 2007), nosná aj pri skúmaných NA a v akej konfigurácii sa pri nich jednotlivé typy lexikálnej motivácie vyskytujú.

5.1. Paradigmatická motivácia. Každý lexém v slovnej zásobe jazyka je vlastná paradigmatická motivácia, ktorá je prítomná aj pri NA. V intenciách paradigmatického ukotvenia prezývok (Ološtiak, 2007, s. 168) možno analyzované propriá zaradiť do paradigmy: **propriá – antroponymá – neúradné antroponymá (živé mená/prezývky)**.

Paradigmatická motivácia sa však takisto týka paradigmatických vzťahov medzi lexémami – homonymie, synonymie, antonymie a, samozrejme, i vzťahov v rámci lexikálneho poľa NA. Nazdávame sa, že v skúmanom lexikálnom materiáli možno rozlišovať medzi externými a internými paradigmatickými vzťahmi, to znamená vzťahmi NA k lexémam mimo ich lexikálneho poľa (externé) a vnútri tohto poľa (interné).

5.1.1. Z interných paradigmatických vzťahov sa vyskytuje:

a) **interná synonymia**, keď sa na pomenovanie toho istého nositeľa používajú viaceré NA, napr. *Bači/Slobodni umelec*; *Karatista/Stari šivi*, *Puža/Hrobar*; *Zvoňar/Do Koscelníka*, *Gagač/Bañar*. Ako vidno, nemusí ísť len o (hláskové) alternácie typu *Belo/Bela*. Tým sa nám aj na skúmanej vzorke NA potvrdzuje konštatovanie, že „podstatný rozdiel medzi živým a úradným pomenovaním spočíva v tom, že pri neúradnom pomenovaní jedna osoba máva niekoľko živých mien (môžu, ale nemusia sa používať v odlišných situáciách)“ (Blanár – Matejčík, 1978, s. 21 – 22).

Motivácia synonymných NA jedného nositeľa môže byť pritom rôzna, takže ich možno zaradiť do odlišných kategórií: *Mado* (?) / *Maťas* (konotačné); *Do Koľesa-*

¹⁵ K živým skupinovým antroponymám porov. Valentová (2010, s. 282).

¹⁶ Živé skupinové antroponymá sa používajú aj na označenia obyvateľov okolitých obcí: *Fľakare* (obyv. obce *Nižná Šebastová*), *Torbare* (obyv. obce *Výšná Šebastová*), *Kožare* (obyv. obce *Záhradné*). Bližšie k podobným prezývkovým obyvateľským menám porov. Krško (2002; 2015, tam aj prehľad ďalšej literatúry).

ra (situačné, podľa profesie)/*Do Itana* (?)/*Do Eleka* (konotačná); *Francko* (?)/*Hej rup* (situačné NA podľa filmu *Hej, rup*; nositeľ NA bol verejným hlásateľom oznámov v obci a programu v kine).

b) Podľa V. Blanára sa **polysémia** vyskytuje „*pri dedičných funkčných členoch: priezvisko (P), živé rodinné meno (RM), meno domu (MD), ktoré sa preniesli z otca na deti, a pri rodných menách podľa niektorej (obyčajne) príbuznej osoby*“ (Blanár, 1996, s. 139). V našom prípade by podľa Blanárovej koncepcie boli polysémické dedičné živé osobné mená (*Gočko, Pichi, Botas...*), živé rodinné mená (*Sadkovo, Čorgazdovo, Amalovo*) a čiastočne aj mená domu (*Do Koscelníka; Do Koľesara/Do Itana/Do Eleka...*).

Ak príznak dedičnosti chýba, uvažuje sa o homonymii, pričom za homonymné sa považujú tri rôzne kategórie rovnozvučných proprií s príslušnosťou do odlišnej alebo tej istej onymickej sústavy (porov. bližšie Blanár, 1996, s. 140). V našom materiálovom korpuse sa však vyskytli také neúradné antroponymá, ktoré nie sú dedičné a používajú sa pre viac než jedného nositeľa: *Gigan*¹, *Gigan*² (obaja nositelia NA vysokí vzrastom); *Pele*¹, *Pele*², *Pele*³ (všetci nositelia NA úspešní vo futbale). V Blanárovom ponímaní by teda nešlo o polysémiu, lebo chýba príznak dedičnosti, ale nejde ani o jeden z troch typov prípadov, akými exemplifikuje homonymiu; aj napriek tomu by sme uvádzané neúradné antroponymá považovali za ďalší, osobitný prípad homonymie.

5.1.2. Z externých paradigmatických vzťahov sa v skúmanom materiáli objavuje jednak **externá homofónia** medzi antroponymom a (motivujúcim) apelatívom (*dzirka – Dzirka, švider – Švider*), jednak **externá synonymia**. Na jej označenie sa používajú aj termíny **onymická synonymia**, resp. **polyonymia** (Blanár, 1996, s. 142), ktorými sa pomenúva vzťah medzi úradným a neúradným pomenovaním nositeľa NA (napr. *Jozef Šimko – Gočko*). Okrem toho V. Blanár uvádza také príklady synonymie, keď motivačným stimulom pre živé meno bol lexikálny význam priezviska (ibid.); v našej antroponymickej vzorke sme tento vzťah pozorovali medzi úradným menom (priezviskom) *Ladislav Pipka* a živým menom toho istého nositeľa *Detva* (značka cigariet).

Veľmi častým paradigmatickým vzťahom je ešte **externá paronymia**, teda paronymia medzi neúradným menom a onymicky nemotivovanou lexémou (napr. *Tutušta – kukučka*), pričom ňou nemusí byť ani motivujúca lexéma (*Saso – šašo*).

5.2. Onymická motivácia. Pri sekundárnych antropolexémach je dominantná **onymická** motivácia, ktorá vyplýva z ich propriálneho charakteru. M. Ološtiak (2007, s. 167) uvádza, že onymická motivácia môže byť získaná v procese onymizácie v smere apelatívum → proprium (v našom korpuse napr. *barička* → *Barička*, *zajac* → *Zajac*) alebo prehodnotená na osi proprium → proprium (v našom korpuse napr. *Sandokan* → *Sandokan*, *Talian* → *Tali*). Treba pripomenúť, že proprializácia

či onymizácia sa netýka len zmeny apelatívnych substantív na propriá, ale aj iných slovných druhov, napr. adjektív na propriá (*maľučka* → *Maľučka*) či slovíes na propriá (*fučať* → *Fuči*), prípadne proprializácie/onymizácie aj iných slovných druhov (*bugy-bugy* → *Bugy*) či viacslovných konštrukcií na NA (**pšika, lada* → *Pšikalada*; *do bidi* → *Ujco Do bidi, kdepak* → *Depak*).

Predpokladáme však, že popri týchto dvoch spomínaných možnostiach (*apelatívum* → *proprium*, *proprium* → *proprium*) jestvuje ešte tretia, pomerne frekventovaná možnosť, keď NA vzniká ako absolútne nový prvok v lexike a nejestvuje jeho apelatívny či propriálny pendant, napr. *Žibo, Tunga*. Takýto proces by fungoval najmä pri tých NA, ktoré svojou fonematickou štruktúrou nepripomínajú žiadnu (v slovenčine) doposiaľ jestvujúcu lexému. Je rovnako otázne, či pri NA, ktoré vznikli skomolenou výslovnosťou apelatív (*kukučka* → *Tutušta*) či proprií (*Kašovský* → *Kaťoři*), ide o získanie či prehodnotenie onymickej motivácie alebo o vytváranie úplne novej propriálnej lexémy.

5.3. Fónická motivácia. V súlade s chápaním M. Ološtiaka predpokladáme, že „fónická štruktúra vždy signalizuje aj nejakú inú motiváciu (*expresívnu alebo konšpektovú*)“¹⁷ (Ološtiak, 2007, s. 168). Uvedené konštatovanie platí aj pre analyzované NA, ktoré sú takisto **interlingválne**, teda kontaktovo motivované (*Džanik, Ena, Mera, Barošeri*) alebo majú výrazne **expresívnu** zvukovú štruktúru (*Puža*). K citovanej Ološtiakovej konštatácii už len dodávame, že zvuková štruktúra naznačuje aj prítomnosť **teritoriálnej motivácie**, čo plne potvrdzuje početná skupina v analyzovanom korpuse NA (*Dzigi, Dzirka, Bogar*; porov. ďalej teritoriálnu motiváciu).

Medzi skúmanými NA sú frekventované fónicky motivované NA, ktoré vznikli na podklade **nesprávnej výslovnosti**, a to:

a) proprií/osobných mien (v tom prípade ide o konotačné NA): *Ako* (← *Lacko*), *Kaťoři* (← *Kašovský*);

b) apelatívnych lexém (tu ide o situačné NA): *Jovak* (← *vojak*), *Šlopči* (← *chlopci*), *Šamorka* (← *Salvatorka*), *Tašti* (← *kačky*), *Tutušta* (← *kukučka*), *Ťaři* (← *tati*), *Zucker* (s výslovnosťou [Zucker]), *Kol'ibarik* (← *kolibrik*).

Fónická motivácia je ďalej prítomná aj pri špecifickej skupine situačných NA, ktoré onomatopoicky napodobňujú **idiolektové konštrukcie** nositeľov týchto NA: *Depak* (← (*K*)*depak?*), *Murcko* (← „*No co, Murcku?*“) či spôsob rozprávania nositeľa NA: *Did'loš* (nevedel čisto rozprávať), *Kvičak* (z verba *kvičec*), *Murko* (z verba *zmurčec*). O onomatopoiu ide aj v ďalších prípadoch: *Fuči* (z verba *fučec*), *Džišo* (rád pil *gin*), *Rumun* (mal rád *rum*). Fónická motivácia stála pravdepodobne aj za vznikom NA *Feky* a *Meky*, ktoré vytvárajú rýmovú dvojicu.

5.4. Slovotvorná motivácia. Niektoré NA ostávajú oproti východiskovým motivujúcim lexémam slovotvorne nezmenené (*mačička* → *Mačička*), na vzniku iných

¹⁷ Kontaktná motivácia je staršie terminologické označenie interlingválnej motivácie.

sa podieľa aj **slovotvorná motivácia**: *Bomboš* (← *bomba*, silná futbalová strela); *Didľoš* (← *didľac*, nečisto rozprávať), *Kvičak* (← *kvičec*), *Kuvičkar* (← *(vy)kuvikac*), *Murcko* (← *zmurčec*), *Piroškar* (← *piroški*), *Sadkovo* (← *Sadek*), *Skubaň* (← *skubac*), *Šamčo* (← *šamčec*), *Jozefko* (← *Jozef*), *Grešik* (← *Greš*). Slovotvorná motivácia sa zúčastňuje aj na tvorbe **feminatív** z NA: *Šlopči* → *Maňa Šlopčeho*, *Dzirka* → *Dzirkaňa*, *Ďula* → *Ďulaňa*; a na tvorbe živých **rodinných** mien z NA: *Amala* → *Amalovo*; **Čorgazda* → *Čorgazdovo*. Na vyjadrení iných príbuzenských vzťahov sa namiesto slovotvornej motivácie okrajovo podieľa aj syntaktická motivácia (*Major* → *Mali Major*; nositelia NA boli bratia).

Za najproduktívnejší postup tvorby konotačných prezývok sa považuje **abreviácia** (Ološtiak, 2007, s. 168). V analyzovanom korpuse takýmto spôsobom vznikli NA: *Tal'i* (← *Talian*), *Bodaš* (← *Bodašská*) i hypokoristikoidy: *Štanci* (← *Konštantín*). Abreviácia sa často kombinuje aj s ďalšími postupmi (Patráš, 1996): abreviácia + substitúcia afixov (*Kivader* → *Kivi/Kiwi*, *štrcak* → *Štrici*); abreviácia + deformácia (*Kočiščin* → *Očo*, *Ondrej* → *Od'o*, *Tarasovič* → *Taričo*, *Tomáš* → *Tomadží*). Okrajovo sa pri tvorbe sekundárnych proprií uplatnili aj iné slovotvorné postupy, napr. blending (*gol* + *Trusa* → *Golsa*). Z postupov, ktoré spomína M. Ološtiak, sa vyskytuje aj **exotizácia**: *Jozef* → *Južo*, resp. špecificky **anglicizácia**: *Anna* → *Ena*, *Mária* → *Mera*, *Jaňik* → *Džaňik*.

Pri ostatných typoch prezývok sa za najčastejší pomenovací postup považuje tzv. **lexikálny výber**, pri ktorom podľa pomenovacích potrieb nastáva výber zo súboru apelatív, na čo sa potom navrstvujú ďalšie slovotvorné postupy (Ološtiak, 2000, s. 168–169). Lexikálny výber sa uplatňuje aj pri všetkých typoch NA: **konotačných** (*Kivader* → *Kiwi/Kivi*); **exteriérových** (*smuha* → *Smuha*); **interiérových** (*pašaš* → *Pašaš*), **aluzívnych** (*Koci* → *Koci*, nositeľ NA bol brankár, podobne ako nositeľ motivujúceho priezviska), **situačných** (*galoše* → *Galoši*; nositeľ NA po celý rok nosil len galoše). Lexikálny výber predpokladáme aj tam, kde nepoznáme konkrétny motivačný stimul vzniku NA (*koľečko* → *Koľečko*).

5.5 Sémantická motivácia. Tak ako prezývky okrem iného vznikajú aj na podklade synonymie, antonymie, asociatívneho vzťahu medzi slovami či prenášania významu (metaforického, metonymického, synekdochického) (Ološtiak, 2007, s. 169), uvedené procesy, dokumentujúce prítomnosť sémantickej motivácie, zachytávajúme aj pri skúmaných antroponymách NA.

Je celkom logické, že na podklade **metafory** (založenej na vonkajšej podobnosti) vznikajú najmä **exteriérové** NA: *Dluhi*, *Džopko*, *Džučko*, *Maľučka*, *Okata*, *Ciganek*, *Cverna*, *Cvočko* atď. Na podklade metonymie (vnútornej podobnosti) sa potom analogicky tvoria interiérové NA: *Smutni*, *Janko Balamuta* (popletený), *Divá Bára* (poplašená), *Pimpa* (namyslená), *Dzigi*, *Džudi*. Na podklade metonymie vznikajú aj aluzívne NA (*Blochin* → *Blochin*) a situačné NA (*Do Spolkara*; nositeľ NA

mal po 1. sv. vojne tzv. *Spolek* – krčmu a obchod), *Formula* (nositeľ NA sa odmala hral na pretekára Formuly), *Estor* (odmala sa hral na koňa s rovnakým menom), *Miňor* (podľa značky obľúbeného auta). Príkladom synekdochy totum pro parte je NA *Dzirka* (nositeľ NA mal údajne dierku na topánke).

Asociatívny vzťah medzi lexémami predpokladáme pri NA, ktoré mohli vzniknúť na podklade alúzie: *Maňa Čarna* (matka) → *Bleky* (syn); *Zajac/Zajače vajco* (syn) → *Zajacaňa* (matka); *Kivader* → *Kivi* (tu by sme mohli uvažovať aj o abreviácii v kombinácii so substitúciou sufixu); *Detva* (vzniklo na podklade alúzie s rodným priezviskom nositeľa NA *Pipka: pipka* (cigareta) → *Detva* (značka cigaret)).

5.6. Syntaktická motivácia. Tak ako pri prezývkach je syntaktická motivácia, charakteristická pre viacslovné konštrukcie (Ološtiak, 2007, s. 169), prítomná len sporadicky, v skúmanom materiáli je to podobne. V analyzovanej vzorke je len niekoľko viacslovných NA, pri ktorých „*bol potrebný väčší počet lexém ako nositeľov motivačných príznakov*“ (ibid.), napr. *Divá Bára*, *Ujco Do bidi*, *Mali Major*, *Elek Ribi na hrachu*. Z viacslovných NA sa vyskytujú ešte kombinácie rodného mena a živého mena s dištingtívnou funkciou: *Maňa Čarna*, *Maňa Šlopčeho*, *Maňa Koňova*.

Viacslovnosť sa prejavuje aj pri **menách domov**, pričom sa potvrdzuje pozorovanie o ŽM v hornonitrianskej oblasti: „*Meno domu ako samostatné živé meno, ktoré pomenúva dom, dvor i jeho obyvateľov má najfrekventovanejšiu prepozičnú formu s predložkou do*“ (Valentová, 2011, s. 73). Medzi analyzovanými neúradnými antroponymami v obci Fintice sú to konštrukcie: *Do Spolkara*, *Do Kanoňira*, *Do Kulaka*, *Do Ďuli*, *Do Koľesara/Do Itana/Do Eleka*, *Do Kantora*, *Do Koscelníka*, ktoré však ako kombinácia synsémantickej a autosémantickej lexémy nie sú syntakticky motivované. Prepozícia *do* tu má význam smerový (Blanár – Matejčík, 1978, s. 30), autosémantickou lexémou je buď rodné meno (*Ďula*, *Elek*), častejšie však funkčný člen individuálna charakteristika (*Kulak*, *Kanoňir*, *Kantor*, *Koscelník*). Ako vidno, autosémantické lexémy v týchto genitívnych prepozičných väzbách majú výlučne singulárové tvary, charakteristické pre východné Slovensko (Blanár, 1996, s. 94), na rozdiel od plurálových podôb typických pre stredné a západné Slovensko. Práve mená domu sa považujú za prechodnú vrstvu medzi anojkonymami a živými osobnými menami (op. cit., s. 110).

5.7. Expresívna motivácia. Nazdávame sa, že expresívna motivácia je viac či menej prítomná pri veľkej časti NA, a to aj vďaka charakteru ich motivačných stimulov. Navyše, na vzniku individuálnej charakteristiky, ktorá je ako funkčný člen ŽM blízka prezývke, sa zúčastňuje aj expresivita (Valentová, 2010, s. 282). Ako expresívna sa však nepociťuje len individuálna charakteristika, ale celé ŽM, pričom rozoznávame tak ako M. Ološtiak (2007, s. 170) **pejorativoidy** (*Kuvičkar*, *Kvičak*, *Murko*, *Pimpa*, *Didľoš*), **vulgaroidy** (*Dzignuti*, *Ujco Do bidi*), **deminutivoidy** (*Kek-*

sik, Džučko, Džopko, Cijašik, Cvočko, Ciganek). Pri niektorých NA je expresívnosť len adherentná (*Do Kulaka, Bogar, Rumun, Elek Ribi na hrachu*) alebo sa už nepociťuje (*Zajače vajco, Pašaš*).

5.8. Teritoriálna motivácia. Dominantná prítomnosť „lokalizačného príznaku“ (Blanár, 1996, s. 149) vyplýva per definitionem z podstaty systému živých mien fungujúcich v mikrosociete obce. Lokalizačná príznakovosť sa môže prejaviť jednak viazanosťou na lokálne propriá (toponymá, chrématonymá): *Sadek* → *Sadkovo*, *Spolek* → *Spolkar/Do Spolkara*; jednak jazykovo, nárečovo motivovanými neúradnými antropolexémami. Kým pri prezývkach sú dialektizmy „stále menej produktívnu motivačnou skupinou“ (Ološtiak, 2007, s. 117), na skúmaných NA v obci Fintice sa potvrdilo skôr konštatovanie, že „neúradná podoba mena... nemusí mať nárečovú podobu, hoci často vychádza z miestneho nárečového úzu“ (Blanár, 1996, s.166). Dominancia teritoriálnej motivovanosti skúmaných antropolexém vyplýva o. i. zo živosti dialektu v hovorenej komunikácii v obci; porov. napr. NA: *Barička* (*bahniatka*), *Brila* (*plochy kameň*), *Cverna* (*nitka*), *Maľučka*, *Midľar*, *Stari šivi*, *Pašaš* (*pán, frajer*), *Švider* (*vrták*), *Ščipak* (*ščipa – trieska*), *Kuľa* (*gul'a*).

Keďže niektoré dialektizmy majú svoj pôvod v iných jazykoch, sekundárne je cez teritoriálnu motiváciu prítomná aj interlingválna motivácia, a to v motivujúcich lexémach prevzatých z nemčiny: *Bigľajs* (*žehlička*) či z maďarčiny: *Bogar* (*komár*). Na teritoriálnu motivovanosť odkazuje aj fonematická štruktúra niektorých NA: *Dzigi*, *Džučko*, *Dzirka*, *Džopko*, *Švider*, *Ščipak* (prítomnosť konsonantov *dz*, *dž* a tzv. mäkkého *š*, typického pre šarišský dialekt).

5.9. Z pohľadu temporálnej motivácie sú v lexikálnom fonde príznakové archaizmy a historizmy na jednej strane časovej osi a neologizmy na strane druhej. Nazdávame sa, že pri NA sa kategória temporálnosti vzťahuje na fyzickú existenciu nositeľa NA, takže bez akejkoľvek vulgarizácie možno azda konštatovať, že NA sa úmrtím jeho nositeľa stáva historizmom. Výnimku tvoria len **dedičné NA**, ktoré prechádzajú na potomkov (napr. *Gočko*, *Pichi*), a živé rodinné mená (*Sadkovo*). Rovnako je temporálna motivácia prítomná pri staršom živom skupinovom antroponyme *Čomovare*. Archaické sú tie NA, ktoré majú isté historické referencie: *Hebama*, *Lovas*, *Zvoňar*; živé rodinné meno *Čorgazdovo* a mená domu: *Do Kantora*, *Do Kulaka*, *Do Spolkara*, *Do kanoňira*, *Do Koľesara*.

Ako temporálne príznakové možno vnímať aj tie NA, ktoré sú motivované diachrónne staršími antroponymami (*Blochín*, *Sandokan*, *Peľe*) alebo inými propriami: *Detva* (značka cigariet) → *Detva* (NA); či staršími apelatívami: *penal'ik* (nožík-rybka) → *Penal'ik*, kedysi frekventovanými, dnes skôr periférnymi.

Z pohľadu temporálnosti a historickej podmienenosti ešte zaujme, že aj členovia grófskej rodiny, ktorá mala svoje sídlo v obci, mali prezývky, konkrétne deti *Pavol Sennyey – Diki* (*tučný*), *Mária Johanna Sennyey – Pimpa* (*namyslená*). Napo-

kon, neúradné antroponymá sú silne temporálne podmienené už vo svojej podstate, keďže vznikli ako spôsob identifikácie osoby vtedy, keď úradná (dvojmenná) pomenovacia sústava nepostačovala.

5.10. Interlingválna motivácia. Ako sme už spomínali, medzi analyzovanými lexémami sú aktívne prítomné vplyvy viacerých jazykov, ktoré sa v historickom priereze objavujú v ústnej komunikácii v prostredí obce Fintice. Ide hlavne o **maďarčinu**: *Čorgazdovo* (z maďar. *csűr* – stodola, *čorgazda* – gazda v stodole, ktorý mal na starosti kontrolu príjmu), *Čomovare* (*csomo* – kopec, *var* – hrad), *Lovas* (maď. *lovasz* – „koniar“); neskôr **ruštinu**: *Genadi*, *Kaňikuli* (rus. *prázdniny*); **angličtinu**: *Ena* (z angl. výslovnosti rodného mena *Anna*), *Mera* (z angl. *Mária*). Okrajovo sa vyskytujú aj iné jazyky – **rómčina**: *Barošeri* (z róm. *baro šero* – veľká hlava, starosta), *Gočko*; **nemčina**: *Diki* (z nem. *tučný*), **poľština**: *Južo* (z pol. *Jozef*).

NA teda vznikajú, podobne ako prezývky (Ološtiak, 2007, s. 171), aj tzv. transláciou, pri ktorej sa využívajú varianty rodných mien v rôznych jazykoch (*Jozef* → *Južo*, *Mária* → *Mera*, *Anna* → *Ena*). Niekde však ide len o imitáciu interlingválnej motivovanosti NA (*Jaňik* → *Džaňik*).

5.11. Ako sme už spomínali pri slovotvornej motivácii, **abreviačná motivácia** je prítomná v rôznych formách skracovania, a to ako samostatného procesu vedúceho k vzniku skrátených slov: *Tali* (← *Talian*), *Mašľa* (zbieral huby masliaky – *mašľaky*); alebo v súčinnosti s deriváciou: derivačne skrátené slová *Dzigi* (← *dzig-nuti*), *Kivi* (← *Kivader*; tu sa zapája aj fonetická a sémantická motivácia – alúzia na lexému *kiwi*), *Taričo* (← *Tarasovič*), *Od'o* (← *Ondrej*). Osobitné postavenie má vo vzťahu k abreviačnej motivácii NA *Golsa*, o ktorom predpokladáme, že vzniklo tzv. blendingom (amalgamáciou, križením): *Trusa* + *gol* → *Golsa* (nositeľ NA často skóroval vo futbale).

6. ZÁVER

Bohatosť skúmaného materiálového korpusu dokumentuje, že relatívne uzavretá mikrosocieta obce Fintice si vytvorila a na identifikáciu a dištinkciu svojich členov aktívne používa produktívne výrazové prostriedky v podobe početnej skupiny neúradných antroponým. Ako azda ukázala ich viacvrstvová analýza, „pre neúradné mená je príznačná pragmaticko-sociálna mnohokódovosť. Sú to najbohatšie jazykové útvary... Pri identifikačnej funkcii sa spleťá individuálna a sociálna identita, sociálna a rodinná tradícia, úradnosť a intímnosť atď.“ (Blanár, 2008, s. 112).

Aj preto sme na vyzbieraný antroponymický materiál nazerali z viacerých hľadísk. Všimli sme si ambivalentný charakter neúradných antroponým, ktorý ich na základe niektorých parametrov radí k prezývkam, na základe iných zas k živým menám. Toto ich klasifikačné varírovanie nám súčasne dovoľovalo zaradiť skúmané NA do analogickej klasifikačnej sústavy, o akej sa uvažuje pri prezývkach, a ukázať, že

táto klasifikácia sa viacnásobne prekrýva so sprievodnými motivantmi funkčného člena individuálna charakteristika, ktorý sa vyčleňuje pri ŽM (porov. kap. 3).

Aplikácia koncepcie lexikálnej motivácie (Ološtiak, 2011) na vzorke skúmaných antropolexém súčasne ukazuje zásadný charakter motivačného princípu pri neúradných antroponymách, rôznorodosť ich motivačných stimulov i úzku vzájomnú prepojenosť jednotlivých typov lexikálnej motivácie pri tvorbe a fungovaní NA (porov. kap. 5). Predovšetkým však analyzovaný materiál sekundárnych neúradných pomenovaní možno považovať za frapantný doklad pretrvávajúcej potreby neúradného pomenovania i funkčnosti týchto antropolexém. Ide rovnako o dôkaz, že neoficiálne pomenovacie modely sú stále živé, aktívne a prispievajú k pestrosti a expresívnosti hovorenej komunikácie.

Z autopsie môžeme teda aj v súčasnosti potvrdiť platnosť staršieho pozorovania, že „*znalosť živých osobných mien (fixovanie spojenia medzi osobným menom a denotátom v spoločenskom vedomí daného kolektívu) tvorí súčasť miestnej sociálnej normy*“ (Blanár – Matejčík, 1978, s. 22). Len ťažko však možno odhadnúť, či nová demografická situácia potvrdí pokračovanie tejto konštatácie: „*Zaradenie nového obyvateľa do miestneho kolektívu sa prejavuje utvorením neúradných mien primeraných rozličným komunikačným situáciám*“ (ibid.).

Perspektívne preto bude zaujímavé pozorovať, do akej miery sa načrtnutá sústava neúradných antroponým v obci Fintice zmení pod vplyvom sociologických faktorov, ktoré okrem iného predstavujú aj zmeny v skladbe obyvateľstva. Do komunity obce totiž vstupujú noví obyvatelia, čo spôsobuje väčšiu variabilitu priezvisk, takže diferencujúca funkcia NA už možno nebude taká vyťažená. Okrem toho sa tak naruša predchádzajúca relatívna uzavretosť obce, ktorá znamenala, že jej členovia sa navzájom poznali. Novší pohľad na sústavu neúradných antroponým, ktorý by mal nevyhnutne sledovať onymizačné tendencie v mikrosociete obce, a to jednak v reálnom a jednak vo virtuálnom svete, môže s odstupom času priniesť ďalšie cenné poznatky sociolingvistického či, užšie, socioonomastického charakteru.

Naše uvažovanie však naznačilo, že pri výskume neúradnej antroponymie už treba rátať nielen s reálne vymedzenou komunikačnou situáciou, ale vďaka súčasným technológiám aj s virtuálnym svetom, v ktorom sa vytvára ďalší priestor pre vzájomnú interakciu členov mikrosociety obce s prirodzenou potrebou neformálneho pomenovania.

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Bratislava: Veda 1996.

BLANÁR, Vincent: Slovenská onomastika v medzinárodnom kontexte. Slavica Slovaca, 2008, 43, č. 2, s. 108 – 117.

- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1.1. Designácia osobného mena. Bratislava: SPN 1978.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1.2. Distribúcia obsahových modelov Martin: Osveta, 1983.
- BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004.
- KOTULIČ, Izidor: K charakteristike osobných mien v obci Sedlice v juhozápadnom Šariši. In: Philologica, 1964, roč. 16, s. 89 – 98.
- KOTULIČ, Izidor: O jednom type tvorenia živých mien. In: Zborník materiálov zo IV. Slovenskej onomastickej konferencie (9. – 10. novembra 1971 v Bratislave). Red.: J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973. s. 43 – 50.
- KOTULIČ, Izidor: K charakteristike živého pomenovania osôb na východnom Slovensku. In: Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ v Košiciach, roč. 12, zv. 3/1973. Bratislava: SPN 1976.
- KRŠKO, Jaromír: Niekoľko pohľadov na prezývkové vlastné meno. In: Varia IX. Zborník materiálov z IX. Kolokvia mladých jazykovedcov. Zost. M. Nábělková – M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2002, s. 129 – 135.
- KRŠKO, Jaromír: Soták – apelatívum či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov. In: Zborník z 19. onomastickej konferencie. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015, s. 83 – 87.
- OLOŠTIAK, Martin: Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok). In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 5 – 6, s. 270 – 278.
- OLOŠTIAK, Martin: O jazykovej motivácii prezývok. In: Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Ed. M. Ološtiak. Prešov 5. decembra 2000. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 165 – 172.
- PATRÁŠ, Vladimír: Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách. In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca 2. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996, s. 45 – 46.
- VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti. Bratislava: VEDA 2009.
- VALENTOVÁ, Iveta: Prímene, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka. Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 278 – 286.
- VALENTOVÁ, Iveta: Onymická motivácia funkčných členov živých mien v hornonitrianskej oblasti. In: Život medzi apelatívami a proprietami. Jazykovedné štúdie. 29. Red. I. Valentová. Bratislava: Veda 2011, s. 68 – 74.
- VALENTOVÁ, Iveta: Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou. In: Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012. s. 113 – 123. ISBN: 978-80-555-0594-7. Dostupné na http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/pdf_doc/16-valentova.pdf [cit. 6. 9. 2015]
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Socionymá – pomenovania spoločenských skupín (na príklade názvov občianskych združení a súťažných dvojíc). In: 19. onomastická konferencia. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015, s. 479 – 497.

Príloha – analyzovaný korpus neúradných mien v obci Fintice (2014)

A (4) – Ado, Ako, Amalovo, Aťoš

B (25) – Bači, Bandi, Baran, Barbuľak, Barička, Barošeri, Basko, Bela, Berti, Bigľajs, Bindas, Biro, Bleki, Blochin, Bodaš, Bogar, Bomboš, Bonci, Botas, Brila, Bugy/Bugi, Buchta, Buksi, Bumbalka, Buro

C (7) – Ceperka, Ciašik, Ciganek, Cimbaloš, Cinana/Cina, Cverna, Cvočko

Č (1) – Čorgazdovo

D (17) – Depak, Detva, Didľoš, Diki, Divá Bára, Dluhi, Do Duly/Dulaňa, Do Koľesara/Do Itana/Do Eleka, Do Kuľaka, Do Kanoňira, Do Spolkara, Do Kosceľníka/Zvoňar, Dundi

Dz (3) – Dzigí, Dzírka, Dzírkaňa

Dž (6) – Džamil, Džaník, Džiňo, Džopko, Džučko, Džudi

E (3) – Elek Ribi na hrachu, Ena, Estor

F (7) – Fedor, Feki, Fiľo, Formula, Francko/„Hej Rup“, Fuči

G (14) – Gačko, Gadak, Gagač/Bañar, Galoší, Genadi, Gigan¹, Gigan², Golem, Giňuš, Gočko, Golsa, Grešík, Grigel'

H (5) – Hadi, Hebama, Hraško, Hrobár, Hušak

Ch (3) – Cheli, Chudo, Chandi

J (6) – Janci, Janko Balamuta, Jensi, Jovak, Jozefko, Južo

K (20) – Kačmar, Kantor, Kaňkuli, Karafajka, Karatista, Kaťoti, Keksik, Kiňik, Kivi, Kľokar, Koci, Kočiba, Koľibarík, Kosmatka, Koži, Kuko, Kukučka, Kuľa, Kuvičkar, Kvičak

L/Ľ (6) – Laci, Levi, Lili, Lion, Lovaz, Lonci

M (22) – Mačini, Mačička, Mado, Major, Mali Major, Maľučka, Maňa Čarna, Maňa Šľopčeho, Maňa Koňova, Mašľa, Mateľinka, Maxi, Maxo, Meki, Mera, Mergeš, Midľar, Miňor, Mirko, Monolos, Murcko, Murko

O (4) – Očo, Od'ó, Okata, Oški

P (13) – Pašaš, Pele¹, Pele², Pele³, Pegas, Pekar, Penal'ík, Pigi, Pimpa, Piroškar, Poľka, Pšikalada, Puža

R (3) – Rakaj, Rumun, Rinč

S (15) – Sadkovo, Sakač, Sandokan, Sedi, Sergej, Sino, Skubaň, Slamka, Smuha, Smutni, Sova, Stifko, Suchi, Sujdana, Surka

Š (11) – Šalaťa, Šambura, Šamorka, Šamčo, Šarošar, Šľopči, Ščipak, Švider, Štanci, Štrici, Štičko

T (7) – Taľi, Taričo, Tašti, Tomaži, Tunga, Tutušta, Ťaťi

U (2) – Urban, Ujco do bidi

V (4) – Varguľ, Vatika, Vraňa, Vužňačka

Z (4) – Zajac, Zajacaňa, Zamava, Zucker

Ž (2) – Žibo, Žoda

Živé skupinové meno: Čomovare

NIEKOĽKO POZNÁMOK O FRAZÉME *SIVÁ/ŠEDÁ EMINENCIA*

Jozef Mlacek

*Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, Hrabovská cesta 1B
034 01 Ružomberok, e-mail: jozef.mlacek@gmail.com*

MLACEK, J.: A few Notes on the Phraseme Grey Eminence. *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 3-4, p. 237-244.

Abstract: The article is a response to the question and the homonymous paper *Who/what is Today Referred to as a Grey Eminence* published by J. Wachtarczyková in *Slovak Speech* 2014, vol. 79, no. 3-4, p. 194-199. Author of this paper reflects the limits of innovation in the connections of this type. He proposes a more systematic approach to the application of innovation on the level of phraseological updating, phraseological variations and phraseological homonymy.

Key words: phraseological actualisations, lexical variants of the phrasemes, phraseological homonyms, grey eminence

V dvojčíisle 3 – 4 79. ročníka časopisu *Slovenská reč* (2014) boli uverejnené hneď dva príspevky o frazéme *sivá (šedá) eminencia*. V rubrike *Diskusie a rozhľady* je veľká štúdia výkonnej redaktorky časopisu J. Wachtarczykovej s názvom *Koho/čo dnes označuje sivá/šedá eminencia* (s. 194 – 199) a v rubrike *Rozličnosti a rozhovory* zasa drobnejší príspevok J. Genzora s názvom *Sivá eminencia* (s. 248 – 249). V prvom z týchto textov sa zachytáva, že o tejto jednotke nie tak dávno písala M. Pisárčiková (1998), že jej spracovanie je aj medzi 131 jazykovými pozoruhodnosťami, ktoré uvádza vo svojej len nedávno vydanéj (2012) knihe *J. Skladaná, že ju registruje v rámci hesla eminencia* aj 1. zväzok nového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, s.886). V takejto situácii sa môže zdať azda až nepotrebné venovať sa tejto jednotke opäť. Keď si však všimneme už samo znenie názvu obidvoch príspevkov zo Slovenskej reči a ešte viacej ich náplň a orientáciu, zistíme, že aj po nich ostáva všeličo ešte nedopovedané, ba aj nanovo otvárané, a tak sa ukazuje ako celkom účelné venovať sa v nadväznosti na všetko doteraz naznačené ďalšiemu uvažovaniu o danej jednotke. Špecificky sa tu ponúkajú predovšetkým takéto okruhy otázok spojených s výkladom aj používaním tejto frazémy: a) otázka ustálenosti či variantnosti jej lexikálneho zloženia – len *sivá eminencia* alebo *sivá* aj *šedá eminencia*; b) referenčný rozsah spojenia – už v niektorých predchádzajúcich spracovaniach (M. Pisárčiková, J. Skladaná) sa zaznamenalo rozširovanie nielen kolokability, ale aj významovej a pragmatickej platnosti spojenia, väčší z uvedených najnovších materiálov (J. Wachtarczyková) však zaznamenáva aj celkom novú a celkom odlišnú sféru uplatniteľnosti (alebo aspoň uplatňovania) danej frazémy; c) v jasnej nadväznosti na skutočnosti zachytené v bode b) sa vynára potreba špecifikovať aj vlastnú

frazeologickú interpretáciu tejto jednotky. Pristúpme teda postupne k uvažovaniu o každom z týchto tematických okruhov.

O prvom z nich, teda o otázke výlučnej existencie podoby *sivá eminencia* alebo aj podoby *šedá eminencia*, podrobnejšie píše v úvodnej časti svojho textu J. Wachtarczyková (najmä s. 194 – 195). Po evidovaní spracovania danej frazémy v slovníkoch aj v nemnohých osobitných príspevkoch konštatuje dvojakoť v interpretácii príslušnej otázky, že totiž podľa známeho puristickejšie orientovaného prístupu sa uvádza, resp. pripúšťa len podoba *sivá eminencia* (a prípadne sa aj explicitne odmieta podoba so zložkou *šedá* ako poplatná češtine; jednako však treba zaznamenať, že nie každé uplatnenie len podoby so zložkou *sivá* musí byť cieľným či zámerným prejavom spomenutej tendencie, že tu treba evidovať aj početných používateľov jazyka, ktorí jednoducho majú vo svojom úze práve len túto podobu – práve sem patrí podľa nás aj autor druhého v úvode spomínaného príspevku, pravdepodobne totiž nie je náhodné, že on si formálny aspekt frazémy vôbec nevšímá), podľa novšieho, sociolingvistickejšie a funkčne orientovaného prístupu k jazyku a jeho kultúre, v rámci ktorého sa zreteľnejšie prihliada aj na uplatňovanie jazyka (tu daného spojenia) v úze, sa obidve už uvedené podoby príslušnej frazémy chápu ako jej rovnocenné (lexikálne) varianty. K takémuto chápaniu tejto otázky sa prikláňame aj my, len tu chceme okrem autorkiných argumentov o vyrovnanom výskyte obidvoch podôb v korpuse (165:168 v prospech šedej eminencie) oprieť svoj uvedený postoj o maličkú úvahu odvíjajúcu sa od charakteristík slov *sivý* a *šedý* v azda najnormatívnejšom slovníku nášho jazyka, totiž v *Krátkom slovníku slovenského jazyka*. V jeho 3. vydaní z r. 1997 (s. 703) je pri heslovom slove *šedý* vymedzujúce *vhodnejšie*, po ktorom nasleduje ono vhodné slovo *sivý*. Ide nám práve o povahu uvedeného spresnenia: jeho náprotivkom nie je podľa našej mienky hodnotenie *nehodné* (resp. podľa úzu hodnotiacich charakteristík v tomto slovníku *nespráv.*), ale skôr (menej bežné či až potenciálne hodnotenie) *menej vhodné*: naozaj, reálna opozícia je tu: *vhodnejšie* – *menej vhodné*. Z takýchto premís potom dosť jednoznačne vychodí poznatok, že v súčasnej slovenčine má svoje špecifické miesto aj tá diskutabilnejšia podoba danej frazémy (s komponentom *šedá*) a že teda sledovaná frazéma už existuje v dvoch variantných podobách: *sivá eminencia* aj *šedá eminencia*. O tom, že v osobnom úze jednotlivých používateľov jazyka bude (môže) prevládať raz jedna, druhý raz druhá podoba a u ďalších sa budú obidve podoby používať striedavo, netreba pochybovať; aj to je potvrdením uvedenej skutočnosti, že tu naozaj už treba rátať s obidvoma variantmi.

V druhom naznačenom tematickom okruhu spojenom so sledovanou frazémou možno na podklade uvedených dvoch nových príspevkov, ale aj na podklade príspevkov a príslušných hesiel v niektorých slovníkoch citovaných J. Wachtarczykovou evidovať vlastne niekoľko špecifickejších okruhov súvisiacich s významom

danej frazémy, teda s tým – ako píše táto autorka – *koho/čo dnes označuje sivá/šedá eminencia*. Na východiskové body významovej platnosti sledovanej jednotky dosť podrobne odpovedá v spomenutom príspevku J. Genzor. Ukazuje, že protagonistami tohto označenia boli kardinál Richelieu a jeho dôverník, mních, páter či otec Jozef, pričom zároveň zaznamenáva, že „sprostredkovateľom“ rozšírenia tohto pomenovania bol Dumasov román Traja mušketieri. Zdôrazňuje pritom, že niekedy sa toto označenie pripisuje uvedenému kardinálovi (skutočnej eminencii). Vzápätí však konštatuje, že na kardinála sa toto označenie nemohlo vzťahovať, pretože on bol skutočnou eminenciou, kardinálom, a tí majú červené rúcha. Ako teda vysvetliť vznik takejto anomálnej kolokácie? Pre frazeológiu to nie je nič celkom nezvyčajné – spomeňme si už na staroveké *ad calendas graecas* alebo hoci aj na našu *živú mŕtvolu* a mnoho podobných spojení či výrazov. Práve v podobnom duchu vzniklo v istej situácii, keď bolo treba nepriamo pomenovať osobu, ktorá z pozadia či úzadia rozhoduje o závažných spoločenských veciach, sledované spojenie *sivá* alebo *šedá eminencia*. Sému rozhodovania o závažných veciach spojeniu „dodal“ komponent *eminencia* (kardinál je predsa vysokou cirkevnou autoritou), séma onoho pozadia, skrytosti tohto rozhodovania, usmerňovania je zasa v komponente *sivá*, resp. *šedá* (to bola aj je farba rúcha členov niektorých reholí: u bežného rehoľníka sa nepredpokladali nejaké možnosti jeho ovplyvňovania širších spoločenských, najmä politických udalostí). Za spojením je teda kdesi v úzadí (v jeho motivačnom „podklade“) aj kardinál Richelieu aj mních Jozef. Nemôže teda veľmi prekvapovať spomenutá prax, že niekedy sa spojením myslelo aj alebo práve na tohto kardinála. Dajme ešte slovo citovanému J. Genzorovi. Ten o ňom napísal aj toto: „*Nebol síce kráľom, ale napriek tomu za väčšinou panovníkových rozhodnutí stál práve on*“ (tamže, s. 248): možno teda o ňom povedať, že bol nielen reálnou, červenou eminenciou, ale aj onou sivou či šedou eminenciou, aj o ňom predsa naozaj platilo spomenuté určenie, že „rozhodoval o závažných politických či priamo štátnických veciach trochu z úzadia“, akoby zakrývaný či zakrytý mocou veličenstva, kráľa.

A tu sa dostávame k prvému posunu vo význame sledovaného spojenia, ktorý evidujú už J. Wachtarczykovou citované autorky aj slovníky: Z úzadia alebo pozadia, teda nenápadne, azda až v skrytosti, možno až utajene či aspoň utajovane, ale pritom zároveň aj rozhodne možno riadiť nielen celý štát, ale aj hocikakú širšiu či užšiu sféru celospoločenskej činnosti, hocikakú inštitúciu, dokonca aj hocikakú spoločenskú akciu, spoločenské podujatie. O sivej alebo šedej eminencii možno teda hovoriť aj vo všetkých takýchto prípadoch. Dôležité je pritom určenie, že ňou môže byť/býva práve len človek sivou či šedou eminenciou riaditeľa podniku, úradu alebo školy môže byť napríklad jeho zástupca, prípadne nejaký iný jemu podriadený pracovník alebo nejaká jemu blízka osoba. Ďalšia limitácia tejto kolokácie súvisí s povahou danej činnosti, s jej hodnotiacou charakteristikou – o sivej alebo šedej emi-

nencii nebudeme hovoriť v súvislosti so záporne hodnotenými skutočnosťami. Sotva sa použije toto označenie v spojitosti s vojnou, podvodmi, vraždením, rozkrádačkami, prípadne s nejakým neúspešne realizovaným podujatím. Toto rámcové určenie platí aj napriek tomu, že samo spojenie má/môže mať v súvislosti s onou „skrytosťou, utajenosťou, možno až zákulisnosťou“ istý nádych, odtienok pejoratívnosti. A práve v takýchto súvislostiach vystupuje podľa nás do popredia ďalšia dôležitá určujúca vlastnosť sivej/šedej eminencie: Môže to byť človek stojaci vedľa oficiálneho, všeobecne deklarovaného reprezentanta príslušnej oblasti alebo akcie. Ako vidieť, istá vecná špecifikácia je potrebná už pri takomto chápaní významu daného spojenia.

Kľúčovým bodom rozpracúvania sledovanej frazémy v texte J. Wachtarczykovej je však predovšetkým registrovanie a posúdenie takých jej uplatnení, keď sa ona vzťahuje na neživé skutočnosti, keď pomenúva konkrétne alebo abstraktné neživé substancie. Pripomeňme tu aspoň niečo spomedzi jej príkladov zistených na internete: *ARO – sivá eminencia medicíny, štítna žľaza – šedá eminencia nášho zdravia, pórobetónová tvárnica – sivá eminencia stavebného priemyslu, manžetové gombíky – šedá eminencia panskej módy, kašmírový sveter – sivá eminencia tohoročnej jesennej módy* atď. Všetky posuny, resp. uplatnenia takéhoto druhu autorka interpretuje ako výsledok depersonifikácie (s. 195). V závere svojho textu však signalizuje otvorenosť, možno až problematickosť takéhoto uplatňovania danej frazémy, keď píše: „Je však otázne, či za pripísaním úlohy sivej/šedej eminencie neživým objektom je vždy vysoká jazyková kompetencia a hĺbkové poznanie skutočnosti, a nie skôr omyl, nepochopenie či zámerná hyperbola...“ (s. 198). Práve táto otvorenosť hodnotenia takýchto uplatnení danej frazémy nás vedie k tomu, aby sme sa podrobnejšie zamysleli nad jej už spomínanými znakmi a v nadväznosti na to zvažovali ďalšie, azda aj jednoznačnejšie alebo z druhej strany zasa aj aspoň trochu diferencovanejšie možnosti ich interpretácie.

Za rozhodujúce parametre vymedzovania významu sivej/šedej eminencie treba pokladať fakt, že ide o nejakého činiteľa, ktorý z úzadia, nepriamo, nenápadne, skryto, utajene, možno až zákulisne určuje smer nejakej verejnej činnosti, často aj úplne o nej rozhoduje. Dôležité je pritom konštatovanie, že má ísť o významnú, celospoločensky či aspoň širšie spoločensky realizovanú aktivitu, o činnosť, ktorá má takýto širší spoločenský dosah. Naznačili sme aj to, že ide/má ísť predovšetkým o pozitívnejšie prijímanú činnosť. A teraz sledujme, ako je to s platnosťou týchto príznakov vtedy, keď sa ako sivá/šedá eminencia označí ich osobný nositeľ a keď sa takto označí nejaká neživá skutočnosť. Ako uvádzali už citované bádatelky, sivou či šedou eminenciou možno bez ťažkostí nazvať hocikáku osobu, ktorej činnosť má uvedené znaky. V čom spočíva zvláštnosť a možno aj limity prenesenia takéhoto označenia na nejakú neživú skutočnosť? Podľa J. Wachtarczykovej možno takéto prípady

chápať ako produkt depersonifikácie, ako výsledok takéhoto procesu. Naozaj, význam názvu sivá/šedá eminencia sa prvotne vždy spájal s človekom, tu ho však posúvame na pomenovanie neživej skutočnosti. Ak však obrátíme perspektívu svojho prístupu a konštatujeme, že pomenovaniu neživej skutočnosti pripisujeme vlastnosti alebo vlastnosť živej osoby, môžeme tu hovoriť – a v takomto duchu poetika bežne aj naozaj hovorí – o personifikácii, o „zosobnení“. Pre ďalší prístup k naznačenému uplatneniu sledovaného spojenia však nie je rozhodujúce, či v danom procese zdôrazníme jednu alebo druhú spomenutú perspektívu, nás v tejto súvislosti zaujíma predovšetkým to, ako je to so spomínanými sémantickými prvkami tohto spojenia, či ony platia rovnako, ako sme ich zaznamenali pri tom prvotnom, teda na živú osobu viazanom uplatnení, alebo tu možno zistiť nejaké rozdiely. Azda môžeme konštatovať, že aj tu platia sémy dotýkajúce sa dôležitosti, závažnosti danej veci pre príslušnú činnosť. Trochu ináč to asi bude so sékou nepriamosti, skrytosti, utajenosti alebo až zákulisnosti tejto činnosti. Tieto vlastnosti tu budú skôr neuvedomované, nepoznané, nezistené, nie však utajované, zastierané alebo zámerne posúvané do úzadia. Sú tu teda evidentné posuny, ale ako vidieť z uvedených charakteristík, nie sú takého druhu, aby zásadne prekážali novým uplatneniam. Jednako ich však nemožno neregistrovať. A keď ich zaznamenávame, prichádzame k zisteniu, že toto nové uplatňovanie už nie je len obyčajnou aktualizáciou doteraz zachytávaného významu danej jednotky, ale signalizuje, že tu máme do činenia síce s príbuzným, ale predsa už dosť osobitným významom. Ak teda budeme počítat s existenciou takéhoto odvodeného spojenia a uplatníme pritom bežnejšie aplikované lexikologické poznatky o určovaní hranice medzi homonymiou a polysémiou (porov. napr. životné a neživotné názvy typu: *nosič – nosič, vodič – vodič* a pod., ktoré naša lexikografia dosť jednoznačne pokladá za homonymá), môžeme azda oprávnene aj v sledovanom prípade hovoriť o homonymii, resp. o homonymných frazémach, a teda o *sivej/šedej eminencii 1* a *sivej/šedej eminencii 2*, teda nie o dvoch významoch jednej frazémy. Pri blízkosti obidvoch naznačených významov sa to môže zdať trochu divné (ani v lexike však nie je neznámym pojmom homonymia ako výsledok rozpadu polysémie), ale na druhej strane naznačené rozdiely všeobecnejšej povahy a prihliadanie na analogické riešenia paralelných prípadov v príbuzných oblastiach jazyka (tu najmä v lexike) naozaj vedú práve k uvedenému určeniu.

Citované otvorené závery J. Wachtarzykovej o vhodnosti či nevhodnosti, primeranosti či neprimeranosti spomínaných nových uplatnení spojenia sivá/šedá eminencia na označovanie neživých skutočností nepriamo pripomínajú ešte jeden dôležitý rozmer tohto určovania. Ide o už spomenuté konštatovanie, že sivá či šedá eminencia rozhoduje o nejakom závažnom akte alebo činnosti, že by sa teda takto asi nemala pomenúvať vec, skutočnosť, ktorá azda vplýva na realizáciu nejakých celkom bežných, „tuctových“ činností. Spomeňme: Už E. Smiešková vo svojom najznámejšom

diele z r. 1974 charakterizuje túto frazému ako knižnú. Knižnosť sa pritom spája s takými atribútmi, ako výnimočnosť, zriedkavosť, „sviatočnosť“, nadnesenosť (Vajanského aj Matušková „vozvýšenosť“), pátos a pod. Spomínané nové uplatnenia danej jednotky zaiste oslabujú príznak knižnosti, a tak niet divu, že sa táto charakteristika v istých novších zachyteniach tejto jednotky už vôbec neuvádza. Predsa však, už sama prítomnosť komponenta eminencia dosť výrazne prekáža pri využívaní tejto jednotky na označovanie naznačených „tuctových“, naozaj nie nejako podstatných skutočností a teda také prípady, ako sú spomedzi autorkou spomínaných prípadov internetového uplatnenia spojení *kašmírový sveter – sivá eminencia tohoročnej jesennej módy*, *manžetové gombíky – šedá eminencia pánskej módy* alebo *pórobetónová tvárnica – sivá eminencia stavebného priemyslu*, budeme pre naznačený nesúlad chápať skôr ako výsledok J. Wachtarczykovou vyššie spomínaného nepochopenia alebo až omylu, zaiste však nie ako výsledok „vysokej jazykovej kompetencie a hĺbkového poznania skutočností“. Z uvedeného vychodí, že tých naozaj obohacujúcich, produktívnych inovácií v používaní sledovaného spojenia bude menej, že medzi ne budú patriť najmä alebo iba také prípady, v ktorých sa nejakým spôsobom predsa naznačuje aspoň niečo z oboidvouch okruhov vymedzujúcich parametrov sledovanej frazémy, konkrétne teda aj z okruhu spoločenskej závažnosti danej skutočnosti, určitej jej výnimočnosti a rovnako aj z tematického okruhu zastierania, zakrývania jej reálneho činiteľa.

Ani náš pohľad teda neprináša nejaké celkom jednoznačné hodnotenie spomínaného nového typu uplatnení danej frazémy. Môžeme spolu s J. Wachtarczykovou zaznamenať, že v tomto ostatnom prípade ide o jej aktualizujúce uplatnenie. Ako však signalizujú uvedené prípady, kolísanie pri určujúcich znakoch tejto jednotky naozaj môže prerásť do pravidelného uplatňovania podôb s naznačeným posunom a teda aj do vymedzenia homonymnej frazémy. Ak si uvedomíme, že v našej frazeológii ide už pri samom jej východiskovom uplatňovaní o jednotku relatívne, možno až celkom novú (pripomeňme: Zaiste nás neprekvapuje, že ju nenachádzame v zbierke A. P. Zátureckého ani v *Slovenskom frazeologickom slovníku* P. Tvrdeho, ale že jej ešte niet ani v príslušných troch alebo štyroch zväzkoch *Slovníka slovenského jazyka* – a to sú už roky 1959 – 1968!, to je už naozaj aspoň trochu čudné.), potom všetky jej novšie posuny (vrátane tých, ktoré zachytili už M. Pisárčiková alebo J. Skladaná, tým viacej to platí o inovácii zachytenej J. Wachtarczykovou) majú stále bližšie k úrovni frazeologického aktualizovania ako k etablovaniu skutočnej variantnosti či frazeologickej homonymie. Skúsenosť s už akceptovaným posunom pri prvom okruhu znakov (rozhodovanie z úradia už nielen v politickej sfére, ale aj v oblasti hocijakej významnejšej spoločenskej činnosti) nás vedie k opatrnosti aj pri spomínanom inovačnom odosobnenom uplatňovaní, ani tieto prípady teda nemožno nejako zovšeobecňujúco odmietat'. Naznačený úzus s odhliadnutím od parametrov súvisiacich s „osobovosťou“ sivej či šedej eminencie môže naozaj viesť k výskytu

takejto inovácie a teda aj k spomenutej frazeologickej homonymii. Ak sa v jazyku dosť všeobecne už uplatňujú spojenia, v ktorých už nielen niekto, ale aj niečo položilo nielen niekoho, ale aj niečo na lopatky, v ktorých už nielen niekto, ale aj niečo stúpa nielen niekomu, ale aj niečomu na päty a pod., potom naozaj nemožno vopred, akosi apriórne alebo celkom absolútne odmietat' ani tu spomínané neosobné uplatnenia názvu sivá či šedá eminencia.

Niektorými poznámkami z predchádzajúcej časti tohto textu sme sa aspoň okrajovo dotkli aj tretieho v úvode spomínaného okruhu, totiž posúdenia naznačenej premenlivosti danej frazémy z hľadiska frazeologickej paradigmaticky. Uviedli sme, že tu treba počítať s pojmom frazeologickej aktualizácie, ale aj s frazeologickou variantnosťou a napokon aj s homonymiou frazém či homonymnými frazémami. Zrekapitulujme teda, čo z danej oblasti patrí do ktorej pojmovej roviny frazeologického názvoslovnia.

Ako najzreteľnejší sa tu javí pojem variantnosti danej frazémy. Podoby *sivá eminencia* a *šedá eminencia* sú už v jazykovej praxi všeobecne rozšírené, pritom významovo aj výrazovo viac-menej rovnocenné, a tak ich už naozaj možno interpretovať ako lexikálne varianty tejto jednotky, druhú podobu už nemožno pokladať za obyčajnú aktualizáciu, príležitostnú obmenu tej prvej. V súvislostiach s naznačenými posunmi významovej platnosti sledovaného spojenia (najskôr v okruhu príslušných činností sivej/šedej eminencie: označuje sa ňou osoba, ktorá z pozadia rozhoduje nielen vo sfére politickej činnosti, ale aj v akejkoľvek inej významnejšej spoločenskej činnosti, najnovšie zasa v okruhu samého subjektu takejto činnosti: už nielen osobný činiteľ, ale aj neosobný subjekt takejto činnosti) boli zakaždým ich východiskom isté aktualizujúce uplatnenia, ich výsledky sú však zreteľne rozdielne: Posuny prvého uvedeného typu sa prijímajú ako čosi celkom bežné, prirodzené, a tak ich výsledkom ani nie je nejaký celkom osobitný význam. To sa odráža aj v príslušných opisoch tohto významu: vystihuje sa v nich skutočnosť, že ide o činiteľa nejakej spoločensky alebo politicky závažnej činnosti, ktorý do nej zasahuje, usmerňuje ju z pozadia. Posuny druhého naznačeného (a zatiaľ aspoň v internetových textoch už pomerne bohato a zároveň dosť diferencovane doloženého) typu sa prijímajú s istými rozpakmi: Zdá sa, že pochybnosti o takýchto uplatneniach nebudú natoľko z hľadiska ich vecnej povahy (osoba – neosoba; ilustračnými príkladmi sme trochu naznačili, že posuny takéhoto druhu bývajú vo frazeológii dosť časté), že výhrady sa zreteľne budú viac dotýkať štylistických dimenzií takýchto posunov, toho, že má ísť o niečo veľmi závažné až výnimočné. Na takomto pozadí sa možno domnievať, že podstatná časť takýchto uplatnení sledovanej jednotky zostáva na rovine frazeologických aktualizácií a len niektoré z nich majú predpoklady na širšie uplatnenie v jazyku; tie by sa vo vzťahu k východiskovému významu, ba vlastne k celej východiskovej jednotke dali označiť ako frazeologické homonymá.

LITERATÚRA

- GENZOR, Jozef: Sívá eminencia. Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 3 – 4, s. 248 – 249.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. dopl. a preprac. vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 1997.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Sívá eminencia. Kultúra slova, roč. 32, č. 5, s. 320.
- SKLADANÁ, Jana: Ukryté v slovách. 13. komnata a 131 tajomných slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2012.
- Slovník slovenského jazyka. 1. – 6. Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1959 – 1968.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974.
- TVRDÝ, Peter: Slovenský frazeologický slovník. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1931.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Koho/čo dnes označuje sívá/šedá eminencia. Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 3 – 4, s. 194 – 199.
- ZÁTURECKÝ, Adolf, Peter: Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1897. Uvedené zistenie platí aj o treťom, slovenskom vydaní zbierky z r. 1974: ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské přísloví, porekadlá a úsloví. Edične pripravila a poznámky spracovala Dr. Mária Kosová. Bratislava: Tatran 1974.

ŠTÚR MAL V BRATISLAVE ŽÚR

Mária Magdolen – Kristína Bobeková*Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava
e-mail: maria.magdolen@korpus.juls.savba.sk, bobekova@korpus.juls.savba.sk*

Premiéra Noci literatúry na Panskej 26, ktorá sa konala 13. mája 2015, nebola jedinou udalosťou, ktorou si Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pripomenul osobnosť Ľudovíta Štúra. Jubileum 200. narodenín najznámejšieho kodifikátora spisovnej slovenčiny poskytlo príležitosť nielen participovať, ale priamo iniciovať nevšedné podujatie s ešte nevšednejším názvom **Štúr-žúr**.

Autorka idey Lucia Satinská z oddelenia súčasného jazyka nadchla svojou predstavou o multizánrovom festivale okrem vedenia JÚLŠ SAV i mnohých ďalších kolegov, napr. Janu Levickú, Máriu Magdolen, Katarínu Chlpíkovú, Kristínu Bobekovú, Agátu Karčovú a Adriánu Žákovú zo Slovenského národného korpusu; Michaelu Kajanovú, doktorandku z oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie; Tomáša Lakatoša, doktoranda z oddelenia súčasného jazyka a pracovníka vedeckej knižnice Tomáša Vanča, ktorí spoločne napokon vytvorili jedinečné podujatie. Kombinácia hovoreného slova, hudby, filmu, divadla, kvalitných výrobkov a nezameniteľných chutí s rovnakým – štúrovským – menovateľom presvedčila i zástupcov mesta. Záštitu nad podujatím prevzal starosta mestskej časti Bratislava – Staré Mesto Radoslav Števík a podporili ho aj Bratislavský samosprávny kraj a Turizmus regiónu Bratislava.

21. mája 2015 však namiesto pôvodne plánovaného Rudnayovho námestia prichýlila **Štúr-žúr** Stará tržnica (daždivé a veterné počasie znemožnilo usporiadať podujatie pod holým nebom). Na pravé poludnie ho oficiálne otvoril riaditeľ JÚLŠ SAV prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc., príhovorom pokračovala PhDr. Sibyla Mislovičová a Lukáš Dobrocký z krajskej organizácie cestovného ruchu Turizmus regiónu Bratislava. Mikrofónu sa následne ujala tvorkyňa celého projektu Lucia Satinská, ktorá účastníkov programu sprevádzala v úlohe moderátorky.

Na pódiu sa vystriedali deti zo Základnej školy M. R. Štefánika v Ivanke pri Dunaji so školským predstavením *Kapitoly zo života Štúra* a žiačky zo Základnej školy Pugačevova v Humennom s vlastnou piesňou *Štúrovec*. Nasledovali rozhovory s etnologičkou Katarínou Nádaskou, módnou návrhárkou Silviou Vilčínskou, šperkárkou Annou Komorovou a podnikateľom Jánom Krekáňom, v ktorých sa účastníci podujatia dozvedeli o špecifikách štúrovskej doby, ale tiež o motívoch,

ktoré jednotlivých tvorcov inšpirujú k pretaveniu štúrovskej tematiky do súčasnej dizajnerskej tvorby či úspešnej značky. Natália Gálisová z interaktívneho divadla si prišla s bábkou Štúra podebatovať o novom predstavení *Som Štúr. Ľudovít Štúr!* Svoj cyklus diskusií *O slovenčine v Modrom salóne* priblížila jazykovedkyňa Ingrid Hrubaničová a trochu iný, žartovný pohľad na Štúrovu osobnosť odznel z úst Rada Ondřejíčka, zakladateľa portálu Cynická obluda. Podujatie pokračovalo debatou dvojice hercov Dušana Jamricha a Ludwiga Bagina, ktorí v rôznych filmových dielach s rôznym vročením i témou stvárňovali toho istého Ľudovíta Štúra. Na nich nadviazala Emília Vášáryová – známa Adela Ostrolúcka z filmu *Niet inej cesty*, ktorá poňala štúrovskú problematiku zo ženskej perspektívy. Sériu rozhovorov vystriedala inscenácia Divadla Jozefa Gregora Tajovského zo Zvolena *Orol tatranský*. Vyvrcholením festivalu bolo folkrockové vystúpenie skupiny Slniečko, ktorá sa preslávila najmä hitom *Ludevít Štúr*.

Súbežne s programom v Starej tržnici sa o 15.30 v neďalekom Kine Mladosť sa spustila prehliadka filmov so štúrovskou problematikou *Za práva ľudu* (1948, 12 min), *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo* (1988, 15 min), *Niet inej cesty* (1968, 104 min), *Posledné dni Ľudovíta Štúra* (2011, 13 min) a *Kandidát* (2013, 106 min). Fanúšikom kinematografickej tvorby boli ponúknuté rôznorodé audiovizuálne diela so všestrannými témami, od čiernobielych dokumentov cez študentský film až po triler.

Súčasťou multižánrového podujatia boli aj štúrovské trhy, na ktorých si účastníci mali možnosť kúpiť knihy alebo ručne vyrábané úžitkové i dekoratívne predmety a ochutnať tradičné špeciality bratislavského regiónu. Stánok JÚLŠ SAV ponúkal interaktívne hry a súťaže plné zaujímavostí o slovenčine a Štúrovom živote, ale i ochutnávku domácich dobrôt z dielne viacerých pracovníčok JÚLŠ SAV. Priestory Starej tržnice ožili aj výtvarným umením, keď vystavili výtvarné práce žiakov Základnej umeleckej školy sv. Cecílie v Bratislave a grafické návrhy plagátu **Štúr-žúru**, ktoré vytvorili žiaci Školy úžitkového výtvarníctva Josefa Vydru v Bratislave.

Úspešnosť podujatia sa neprejavuje len tým, že sa jeho názov skloňuje ešte dlho po jeho konaní, ale najmä v tom, že verejnosť žiada jeho ďalšie pokračovanie. Hneď na druhý deň po **Štúr-žúre** organizátorov zaplavili dopyty po ďalších jeho ročníkoch. Verejnosť víta, že Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV svojimi popularizačnými aktivitami vychádza v ústrety používateľom jazyka, a to rozličnými netradičnými formami. Osobnosť Ľudovíta Štúra nijako neutrpela tým, že sa pripomínala neformálnym a netradičným spôsobom, skôr naopak. Nadšená odozva verejnosti je dôvodom, aby sa v podobných podujatiach pokračovalo.

Publikum a návštevníci Štúr-žúru v bratislavskej Starej tržnici

Emília Vášáryová v rozhovore s Luciou Satinskou

VYŠIEL ĎALŠÍ ZVÄZOK SÚBORNEJ PERSONÁLNEJ BIBLIOGRAFIE SLOVENSKÝCH SLOVAKISTOV A SLAVISTOV

(Júlia Behýlová, Slovenskí jazykovedci 2006 – 2010. Veda: Bratislava 2014.
ISBN 978-80-224-1403-6)

Ivor Ripka

Budatínska 47, 851 06 Bratislava, e-mail: ivor.ripka@stonline.sk

Ad vocem: Všetky doterajšie zväzky tohto nesuplovateľného biograficko-bibliografického slovníka o slovenských jazykovedcoch výrazným spôsobom prispievajú k budovaniu historickej pamäti o (súčasnnej) slovenskej jazykovede. Domnievame sa, že podobnými dielami nedisponuje žiadna iná (napr. spoločenskovedná) disciplína. Prvé štyri zväzky tejto dnes už sériovej publikácie zostavil a na vydanie pripravil výnimočný *spiritus rector* slovenskej jazykovednej bibliografie Ladislav Dvonč. Piaty zväzok, zaregistrúvajúci jazykovednú produkciu za roky 2001 – 2005, pripravilo – v intenciách koncepcie L. Dvonča – ženské duo, a to Júlia Behýlová a Júlia Smetanová. Publikácia vyšla vo Vede s vročením 2009. S rovnakým časovým „odstupom“ vyšiel aj nateraz posledný zväzok, zaznamenávajúci jazykovednú „produkciu“ za roky 2006 – 2010, ktorý kvalifikovaná bibliografka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Mgr. Júlia Behýlová pripravila už samostatne. Možno vari pripomenúť, že zozbierané a spracované údaje o publikačných počinoch slovenských jazykovedcov využila aj pri príprave (výberového) *Prehľadu publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2008 – 2012*, ktorý pri príležitosti XV. medzinárodného zjazdu slavistov v Minsku vydal Slovenský komitét slavistov v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV.

V predslove recenzovanej práce uvádza Júlia Behýlová aj niektoré číselné (štatistické) údaje: do publikácie zaradila 226 jazykovedcov, pričom 34 z nich už nežije. Pri porovnávaní predchádzajúceho piateho (vizuálne tzv. žltého) a najnovšieho (v poradí už šiesteho, bledofialového) zväzku *Slovenských jazykovedcov* sme zistili, že zo staršej bibliografie (zachytávajúcej roky 2001 – 2006) „vypadlo“ 31 autorov; v poslednom (novom) zväzku naopak pribudlo 38 jazykovedcov. Nie sú to však iba autori, ktorí vstúpili do „jazykovedného priestoru“ v rokoch 2006 – 2010, pretože v niekoľkých prípadoch ide vlastne o „návraty“. Nepodarilo sa nám však nájsť a dešifrovať kľúč, podľa ktorého sa títo (v príslušných rokoch už nežijúci alebo nepublikujúci) „navrátilci“ vyberali. Niektoré kritériá sa neuplatňujú dôsledne. Tak

napr. nové (po „pauze“ opakované) heslo má Jozef Muránsky, o ktorom r. 2008 publikovala v Slovenskej reči (k jeho nedožitej osemdesiatke) spomienkový text M. Sedláková; tá istá autorka v tom istom časopise – a navyše aj L. Bartko v Kultúre slova – napísali podobný text (v rovnakom roku) o Jozefovi Jackovi, no tento (v predchádzajúcej bibliografii ešte zaradený) jazykovedec heslo v najnovšom zväzku nemá. Takisto tu chýba heslo o Štefanovi Peciarovi (pričom Ján Kačala publikoval r. 2006 v SR štúdiu o jeho celoživotnom diele). Značne prekvapuje aj fakt, že v recenzovanom zväzku už nemá heslo Ladislav Dvonč, uznávaný „neprekonateľný majster a kráľ slovenskej jazykovednej bibliografie“. V roku 2006 bola pri príležitosti jeho nedožitej osemdesiatky možnosť či šanca v spomienkovom texte pripomenúť jeho celoživotné dielo; redakcia Slovenskej reči, v ktorej navyše dlhé roky pracoval ako výkonný redaktor, ju však hriechne nevyužila. Badateľná je aj istá disparita pri zaraďovaní hesiel jazykovedcov, ktorí zomreli v období rokov 2006 – 2010: napr. Anton Bujalka heslo má, Elena Smiešková (o ktorej navyše publikoval M. Považaj r. 2006 nekrológ) v bibliografii chýba.

J. Behýlová pri zostavovaní publikácie využívala fondy i elektronické zdroje knižníc, výročné správy vysokoškolských pracovísk aj osobné webové stránky jazykovedcov. Vďaka tomu sa jej podarilo eliminovať viaceré „vakaty“ v heslách z minulých zväzkov. Okrem mladých (začínajúcich) jazykovedcov majú v novom zväzku svoje heslá aj autori (najmä vysokoškolskí učitelia), ktorí výrazne publikovali už aj pred r. 2006, ako napr. Zdenko Dobřík, Eva Frühaufová, Peter Karpinský, Juraj Rusnák a i. Chýbajúce údaje z obdobia pred r. 2006 sú náležite zaregistrované v doplnkoch.

V posledných rokoch sa v slovenskej jazykovednej literatúre (vrátane odborných časopisov) vyskytujú isté rozdiely a nejednotnosti pri citovaní kolektívnych diel (najmä jubilejných alebo konferenčných zborníkov i slovníkov). Deje sa to napriek tomu, že napr. časopisy Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV uvádzajú pre potenciálnych prispievateľov (normované) príklady správnych citácií takýchto knižných publikácií i jednotlivých štúdií. Podľa nášho názoru to spôsobuje aj fakt, že v odbornej (bibliografickej) literatúre absentuje jednotný výklad i jednotné chápanie obsahovej náplne termínov *redaktor*, *hlavný redaktor*, *vedecký redaktor*, či *editor* resp. *zostavovateľ*. Editori sa totiž na „titulkách“ niektorých zborníkov uvádzajú na prvom mieste (nad názvom zborníka, teda ako autori), inokedy sa zasa v publikácii jasne uvedení a vymenovaní hlavní redaktori, resp. redaktorky „menia“ na editorov a pod. Najmarkantnejším príkladom takéhoto citovania sú obidva zväzky *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (ďalej aj SSSJ) z r. 2006 a 2011 v zborníku *Slovo v slovníku*, vydanom (na počesť Alexandry Jarošovej) r. 2012. (Príklady uvedieme nižšie.)

Štruktúra záznamov v recenzovanej publikácii (predslov J. Behýlovej) „zodpovedá 3. vydaniu bibliografickej normy STN ISO 690 (Informácie a dokumentácia.

Návod na tvorbu bibliografických odkazov na informačné pramene a ich citovanie, platnej od mája 2012).“ Záznam SSSJ v podobe **Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s. + ISBN** (uvádzaný v heslách všetkých spoluautoriek diela), presne zodpovedajúci tiráži diela, pokladáme za korektný a správny. „Inovatívny“ počin editoriek spomenutého zborníka *Slovo v slovníku*, kde sa 1. diel SSSJ z r. 2006 cituje v podobe BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv]. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.* je z niektorých (aj tradíciu akceptujúcich) aspektov ťažšie prijímaný či pochopiteľný. (Pri citovaní 2. zväzku je zmenené „poradie“ editoriek.) V nami z tohto aspektu rekriminovanom zborníku sú do tejto podoby „upravené“ obidva zväzky SSSJ v zoznamoch literatúry u všetkých autorov; nazdávame sa však, že v pôvodných „rukopisoch“ to tak nebolo a zmeny sú takpovediac výsledkom (nevedno kým a čím iniciovanej) retrográdnej aktivity editoriek. Prečo sa mení v/na „titulkách“, resp. v tiráži obidvoch zväzkoch SSSJ explicitne uvedené – a tým „fixované“ – označenie funkcie zodpovedných a vedúcich redaktoriek tohto reprezentatívneho diela slovenskej jazykovedy? Je potrebné ich takto – navyše retroaktívne – „rekvalifikovať“? (Môže to byť bibliograficky nepotrebný precedens.) Navyše paradoxný je fakt, že v autorskej bibliografii A. Jarošovej, publikovanej v tomto zborníku, ostali záznamy o jej účasti pri tvorbe SSSJ v tradičnej „klasickej“ a – podľa nás – správnej podobe. Na mieste je aj otázka, prečo sa takto „trendovo“ neupravovali aj iné slovenské slovníky: to sa vari bude *Krátky slovník slovenského jazyka* v zoznamoch použitej literatúry už citovať ako Kačala – Pisárčiková (eds.)? Podobnú otázku možno pravdaže vysloviť aj o citovaní iných veľkých lexikografických projektov, autorsky i redakčne pripravených v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, medzi ktoré treba zaradiť *Slovník slovenského jazyka*, *Historický slovník slovenského jazyka*, *Slovník slovenských nárečí*, *Synonymický slovník slovenčiny*. Veríme, že tento spôsob citovania napokon v slovenskej jazykovede predsa len nebude definitívnou normou a *Smernica SAV o evidencii a kategorizácii publikačnej činnosti* sa ešte bude spresňovať a precizovať. Všetky tlače Jazykovedného ústavu totiž aj po r. 2012 v zásade ostávajú verné doteraz využívanej norme. V Slovenskej reči (78, 2013, č. 3 – 4) napr. aj A. Jarošová v svojej (spoluautorskej) štúdii cituje obidva zväzky SSSJ podľa „starej“ normy. Jednotliví autori totiž citujú slovníkové diela aj naďalej po „dvoňčovsky“, a to aj napriek tomu, že Slovenská reč, ako i Jazykovedný časopis (v 1. čísle roč. 66, 2015) v pokynoch pre autorov už odporúčajú citovať SSSJ II v bibliografických odkazoch „pod“ novoustanovenými editorkami (v tiráži diela sa jednoznačne označujú či uvádzajú ako vedecké redaktorky).

Pri tejto príležitosti možno pripomenúť aj iné fakty o SSSJ. V jeho 1. zväzku sa uvádzajú popri hlavnej redakcii a redakcii aj editori. (Sú to všetko ženy, teda editorky;

Júlia Behýlová v *Slovenských jazykovedcoch* to uviedla na správnu mieru: napr. L. Balážová (s. 20) je jednou zo štyroch (spolu)editoriek SSSJ 1. V druhom zväzku SSSJ sú A. Jarošová a K. Buzássyová explicitne uvedené ako vedecké redaktorky; editoriek je dokonca osem, a medzi nimi sa uvádza aj A. Jarošová. Pod značkou CIP SAV (čo je Centrálny informačný portál SAV) je záznam v podobe JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.) Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Bratislava: Veda, 2011. 1088 s. + ISBN. Žeby práve toto bol onen inšpirujúci model citácie?

K našim názorom pokladáme za užitočné pripojiť výklady termínu *editor* v dvoch relevantných publikáciách. SSSJ 1 (2006, s. 859) prezentuje dva významy slova **editor**, a to 1. vydavateľ slovesných, hudobných al. výtvarných diel; 2. redaktor al. redaktorský kolektív, ktorý edituje, upravuje text, dopĺňa poznámkami, odkazmi a pripravuje ho na vydanie: *hlavný e. zborníka, e. kolektívnej monografie*. Korešponduje to s dodatočne forsírovaným „moderným“ citovaním slovníka v podobe, ktorú sme tu predstavili? Akú „náplň práce“ majú mať teda hlavní, resp. vedeckí redaktori slovníkov či zborníkov? Podľa *Encyklopédie Beliany* 3 (2003, s. 674) je **editor** „odborný pracovník zaoberajúci sa realizáciou prípravy určitého diela na vydanie. Vykonáva revíziu diela, vysvetlenie obsahu dokumentu. Môže vytvoriť abstrakt dokumentu, obsah, zoznamy skratiek, tabuliek, ilustrácií a bibliografických odkazov a podľa potreby aj doplniť vysvetlivky, poznámky, prílohy ap. Stará sa o formálnu úpravu diela i o jeho technickú, jazykovú a výtvarnú stránku. Zvyčajne zabezpečuje aj spoluprácu vydavateľa s autorom diela. Pojem *e.* (angl. *editor*, nem. *Herausgeber*) nemá v slov. práv. jazyku ekvivalent; nezodpovedá mu však označenie vydavateľ (angl. *publisher*, nem. *Verleger*)“. Jazyková (štylistická) úroveň tohto výkladu je zaiste svojrázna (napr. spojenia „realizácia prípravy; vykonávať vysvetlenie“), no z vecnej stránky má istú výpovednú hodnotu, a preto ho aj citujeme.

Júlia Behýlová v súlade s tradíciou doterajších súborných personálnych bibliografií jazykovedcov zaregistrúva v heslách všetkých spoluautoriek SSSJ 1 (za skratkou Ref.:) aj ohlasy či recenzie tohto reprezentatívneho diela. Zaznamenala ich 15. Patríim k autorom, ktorí autorizovali i dopĺňali svoje heslá, no napr. moja recenzia, ktorej kompletne bibliografické údaje som odoslal, v nich chýba. (Na s. 494 je zaznamenaná, ale zaiste nedopatrením iba pričlenená k ďalšej položke, publikovanej v rovnakom zdroji.) Nie som presvedčený o tom, že recenzie SSSJ musia byť uvedené pri všetkých spoluautorkách; možno by stačili napr. odkazy na heslá hlavných či vedeckých redaktoriek. SSSJ je totiž dielom, v ktorom sa autorstvo hesiel nešpecifikuje a „utajuje“. (V budúcnosti to môže komplikovať „priznávanie“ citácií SSSJ. V niektorej štúdii sa napr. využije vyčlenená sémantická štruktúra nejakého hesla, ktoré má konkrétnu autorku: aj v tomto prípade si zaevidujú citáciu príslušného hesla slovníka všetky spoluautorky?)

Už pred piatimi rokmi sme pri hodnotení predchádzajúceho zväzku vyslovili názor (SR 75, 2010, s. 29 – 32), že veľká súborná bibliografia nemôže vzniknúť bez koordinovanej spolupráce v nej zaregistrovaných autorov so zostavovateľmi. Autorské podklady totiž zásadným spôsobom determinujú napr. aj obsah „perexu“ konkrétneho hesla. Je zrejmé, že uniformita týchto textov je nežiaduca, nelogická a de facto nemožná: začínajúci lingvista takpovediac povinne musí mať rozsahom i obsahom chudobnejšiu stať než renomovaný špičkový jazykovedec. Eliminovať by bolo treba iba príznakovú disproporcionálnosť či disparátnosť jednotlivých biografických častí. J. Behýlová si uvedomuje, že „autobiografická časť medailónov nie je homogénna“ a pokúša sa to možno vysvetliť informáciou, že sa v nej „zachováva individuálny autorský štýl“ (porov. predslov). Podľa nášho názoru však (nadmerné) množstvo taxatívnych údajov o autorskom štýle veľa nevypovedá; svedčí skôr o možnej absencii autocenzúry zo strany príslušných slovenských jazykovedcov. Zostavovatelia akejkolvek súbornej bibliografie by vždy mali uvažovať o vypracovaní istej osnovy úvodného textu, ktorú by jednotliví autori (jazykovedci) naplňali iba relevantnými údajmi a faktmi. Všetky menšie funkcie, krátkodobé (dokonca aj čiastkové alebo nepedagogické) úväzky, regionálne vyznamenania či členstvá vo všeobecne (celonárodne, celospoločensky) neznámych organizáciách v perexoch netreba uvádzať.

Tradičnou súčasťou súborných personálnych bibliografií slovenských jazykovedcov sú aj registre. V tomto poslednom zväzku sú spracované dva, a to vecný a menný. V porovnaní s predchádzajúcim zväzkom chýba zoznam skratiek mien autorov, ktorý sa užitočne a spoľahlivo využíval pri „identifikácii“ (abecedne zoradených) položiek vo vecnom registri. Teraz sa pri jednotlivých položkách uvádza iba číslo strany. Tak napr. pri termíne *antropomorfizácia* je uvedená pagina 331. Aj takto sa isteže dá nájsť, že príslušný termín použil (priamo v názve štúdie) Martin Ološtiak, no „prítomnosť“ skratky MO by údaj spresnila (potvrdila správnosť číselného údaju). V mennom registri sú zaradení nielen autori, ktorý majú v bibliografii samostatné heslá, ale aj mená autorov (najmä literárnych) textov, ktoré jazykovedci analyzujú (napr. Lasica, Milan 223, čo znamená, že na príslušnej strane – v hesle Janky Klinckovej – možno nájsť údaj o textoch piesní M. Lasicu). Vieme si predstaviť, že v ďalších vydaniach sa – zaznačené iným typom písma – iba do tohto menného registra zaradia mená už nežijúcich jazykovedcov, ktorým sú (pri príležitosti nedožitých jubileí) venované spomienkové texty, resp. iné state o ich diele a pod. Skratka mena autora príslušného textu a číslo strany, na ktorej je uvedený, by plnili funkciu odkazového hesla.

Príprava rozsiahleho materiálového diela s množstvom dôležitých a relevantných číselných údajov vyžaduje aj dôslednú korektorskú prácu. Konštatujeme, že text bibliografie je aj z tohto aspektu v poriadku; nejaké drobnosti ostali, no netreba sa im širšie venovať. Niektoré sa navyše „dedia“ a prechádzajú už viacerými vyda-

niami. Iba na ilustráciu: Juraj Paňko (heslo na s. 371) sa narodil r. 1933. V texte medailónu sa však už od čias „strieborného“ zväzku (bibliografia za roky 1976 – 1985) uvádza, že v r. 1947 – 1962 (správne môže byť iba v r. 1957 – 1962) pôsobil ako profesor na Jedenásťročnej strednej škole v Starej Ľubovni.

Pokrokovosť a dynamická inšpiratívnosť niektorého vedeckého poznatku, ale aj metódy či zásady je určovaná predovšetkým ich spoločenským uplatnením. Už na vedeckom seminári, konanom r. 2001 pri príležitosti životného jubilea Ladislava Dvonča, Slavomír Ondrejovič konštatoval, že „zásady bibliografického zapisovania Ladislava Dvonča, ktoré uplatňuje a ktorým aj nás priučil, sú jedny z možných.“ S týmto názorom nemožno nesúhlasiť, a preto (v tom čase na pôde redakcie Slovenskej reči) prijaté – s touto tézou korešpondujúce – rozhodnutie „ísť aj ďalej podľa Dvonča“ sa v slovenskej jazykovede prijalo a uplatňovalo. Som presvedčený, že toto rozhodnutie svoj „modus vivendi“ nestratilo ani v súčasnosti. Najlepším dôkazom toho je aj úroveň i podoba posledného zväzku *Slovenských jazykovedcov*, spracovanej v intenciách (tradičných, iba mierne „povinne“ inovovaných) jazykovedných bibliografických zásad. Júlia Behýlová sa predstavila dielom, ktoré dôstojne reprezentuje slovenskú jazykovedu i jej vlastnú tvorivú invenciu a potenciú pri spracúvaní množstva údajov (materiálu). Vyslovujeme nádej i želanie, aby táto publikácia bola prameňom a pomôckou pri štúdiu dejín slovenskej jazykovedy a tiež príkladom či vzorom pri uvádzaní použitej literatúry v citáciách.

OKRÚHLE VÝROČIE EGY TIBENSKEJ

Mária Pisárčiková

Medená 10, 811 02 Bratislava, e-mail: pisarcik.synon@gmail.com

Načrtnúť portrét jubilujúcej doc. Ewy Tibenskej, CSc., mimoriadnej profesorky Filozofickej fakulty Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave, znamená predstaviť ženu s nezvyčajnou aktivitou, pracovitosťou a cieľavedomosťou, s odvahou púšťať sa do nových projektov, s rozmanitosťou vedeckých aj odborných záujmov, ktoré ju neraz viedli aj za hranice Slovenska. Jej dôležité životné zastávky možno zhrnúť takto: S dievčenským menom Eva Palčinská narodila sa 28. 8. 1955 v Ružomberku. Štúdium na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (odbor slovenčina – ruština) skončila r. 1980. Nasledoval študijný pobyt v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV (1979 – 1982), hneď za tým interná aspirantúra, obhajoba dizertačnej práce *Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety* a získanie vedeckej hodnosti CSc. (1989). Nasledovalo ďalšie pôsobenie v ústave v postavení vedeckej pracovníčky. V r. 1993 sa stala odbornou asistentkou pre súčasný slovenský jazyk na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Tam v r. 1996 obhájila habilitačnú prácu *Zo sémantiky slovenskej vety*, pôsobila ako docentka, koordinátorka pri riešení medzinárodných aj domácich grantových úloh. Zároveň externe pôsobila i na Katedre slovenského jazyka a slovenskej literatúry Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity. V rokoch 1998 – 2000 zastávala post predsedníčky Akademického senátu FF UK. V ďalších rokoch (2001 – 2004) sa stala pracovníčkou Domu zahraničných stykov Ministerstva školstva SR, ktoré ju vyslalo za lektorku slovenčiny na Inštitút slavistiky Viedenskej univerzity. Toto ministerstvo ju znova vyslalo ako lektorku slovenského jazyka a kultúry na Inštitút slavistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe, kde pôsobila do r. 2012. Zároveň od r. 2004 (dodnes) sa stala docentkou slovenského jazyka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave, pričom pôsobila aj ako docentka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK v Bratislave (2005 – 2012). V tomto strohom výpočte sa skrýva veľa jazykovej práce – lexikografickej, teoreticko-výskumnej (najmä v oblasti syntaxe), porovnávacej, pedagogickej (teoretickej aj praktickej), metodickej a didaktickej (autorka a spoluautorka mnohých učebníc a cvičebníc slovenského jazyka), ako aj činnosti organizačnej a školiteľskej.

Dobрым štartovacím bodom pre vedeckú dráhu E. Tibenskej bolo spoluautorstvo na základných lexikografických dielach – *Krátkom slovníku slovenského jazyka*

(1987) a *Synonymickom slovníku slovenčiny* (1995). Štúdium slovnej zásoby zo všetkých jej aspektov poskytovalo mladej pracovníčke veľa podnetných lingvistic-
kých skúseností. Vybrala si oblasť najnáročnejšiu a azda aj najmenej prebádanú –
syntax. Tá ju popri iných aktivitách sprevádza po celý doterajší život. V početných
štúdiách uverejnených v domácich, ako aj zahraničných časopisoch analyzovala sé-
mantickú štruktúru slovenskej vety s osobitným akcentom na sémantiku subjektu.
Logickým vyvrcholením jej mnohoročných výskumov je monografia *Sémantická
štruktúra slovenskej vety* (2012). V nej inštruktívnym spôsobom zhŕňa najdôležitej-
šie výsledky vo výskume sémantiky vety, predikátu, subjektu a objektu sémantickej
štruktúry vety, pričom za ústredný, vetotvorný činiteľ pokladá predikát. Ten sa však
podľa nej odvíja od subjektu, ktorý stojí v myšlienkovom-jazykovom spracovaní hie-
rarchicky najvyššie. Späťosť s výskumom slovenskej syntaxe sa prejavuje aj v tom,
že jeden z projektov, ktorých je garantkou, je práve Koncepcia syntaxe súčasného
slovenského jazyka.

Eva Tibenská veľa tvorivej energie venovala porovnávacej lingvistiky. Táto jej
orientácia zaiste vyplývala už zo spomínaných lektorských pobytov v zahraničí
(Viedenská univerzita, Inštitút slavistiky FF Univerzity v Záhrebe). Od r. 2003 sa jej
zásluhou na Inštitúte slavistiky Viedenskej univerzity vyučuje slovenčina ako odbor.
Svoje jazykovedné prednášky vo Viedni zároveň aj dvojязыčne publikovala. Veľkú
aktivitu prejavovala i na Univerzite v Záhrebe. Stala sa spoluriešiteľkou grantu Sú-
časné slovanské jazyky v porovnaní s chorvátčinou a v Záhrebe vyšla aj jej knižka
Slovenčina v zrkadle vnútorných a vonkajších vzťahov (2012). Ďalším ovocím je
knižne vydaná učebnica *Morfológia slovenského jazyka (s komparatívnym sloven-
sko-chorvátskym aspektom)* (2015). Je to výsledok autorkinho dlhodobého záujmu
o metodiku a didaktiku vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Knižka sa uza-
tvára už známou tézou, že slovenčina a chorvátčina sú napriek svojej príslušnosti ku
genealogicky odlišným vetvám slovanských jazykov veľmi blízkymi a dosť ľahko
osvojiteľnými jazykmi.

Pri pedagogickom pôsobení Evu Tibenskú zaujal spôsob školskej interpretácie
vedeckých poznatkov. Spolupracovala so Štátnym pedagogickým ústavom pri zme-
ne učebných osnov a pod jej vedením vznikol súbor učebníc slovenského jazyka pre
5. – 9. ročník základnej školy, ktorých cieľom bolo podporiť tvorivosť žiakov. Bol to
novátorský počin, ktorého idey sú aktuálne aj v súčasnosti. Tibenskej pedagogické
zanievanie sa prejavilo aj pri tvorbe vysokoškolských učebných textov osobitne pre
zahraničných študentov slovenského jazyka, ako i pre prekladateľov a tlmočníkov.

Ťažiskom práce Evy Tibenskej je garantovanie študijných programov, sú to
prednášky a semináre z mnohých odborov slovenskej jazykovedy, ako aj učiteľské
pôsobenie v oblasti vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Ako komplexná
jazykovedná osobnosť je členkou komisií doktorandského štúdia, komisií pre obhaj-

oby dizertačných prác, zúčastňuje sa na zahraničnej spolupráci v oblasti vzdelávania a prednáša na domácich a zahraničných konferenciách. Za svoje výsledky v oblasti výskumu slovenského jazyka a pedagogickej činnosti sa stala nositeľkou viacerých ocenení.

Doc. Eve Tibenskej ako dôstojnej reprezentantke generácie šesťdesiatnikov želáme, aby ju príslovečná vitalita, energia a všestranná aktivita sprevádzali aj ďalšie desaťročia.

FRANTIŠEK DANEŠ UŽ NEŽIJE!

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, SAV Panská 26, 313 64 Bratislava
e-mail: slavoo@juls.savba.sk*

19. marca 2015 sa vo veku 96 rokov skončila životná púť profesora PhDr. Františka Daneša, DrSc., ktorý patril – ako uvádzajú zhodne domáce i zahraničné encyklopédie – medzi najvýznamnejších európskych jazykovedcov súčasnosti i k najprominentnejším predstaviteľom druhej generácie Pražskej lingvistickej školy. Ale bol to aj autor, ktorého si vážili a ctili ako autoritu aj zástupcovia celého spektra jazykovedy i na Slovensku.

Ak si môžem dovoliť aj v tomto žánri osobnú vsuvku, rád by som spomenul, že skôr ako som sa zoznámil s Františkom Danešom ako s lingvistom, poznal som vďaka rodičovskej knižnici už dávno predtým dielo cestovateľa, diplomata a geografa Jiřího Viktora Daneša (1880 – 1928). Už v adolescentnom veku mi preto boli známe jeho dobrodružné cesty na Javu, do Austrálie i okolo sveta. Možno preto som si Františka Daneša a Jiřího Daneša na prednáškach i konferenciách a dokonca aj v osobných rozhovoroch dlho stotožňoval. Daneš, čo práve prednášal a diskutoval na rôznych lingvistických fórach, bol pre mňa tým istým Danešom, čo prežil dobrodružné cesty okolo sveta. Napokon nebolo to úplne vzdialené od reality. Aj František Daneš často a rád cestoval a do vysokého veku sa vyznačoval výbornou kondíciou napriek tomu, že v mladosti prekonal aj niekoľko vážnejších zdravotných problémov. Neskôr, keď som do ohniska vedy o jazyku vstúpil aj ja, stretával som sa s ním nielen v Prahe (tam, pochopiteľne, najčastejšie), ale aj v rôznych iných európskych metropolách. Na jedno také zaujímavé stretnutie spomínam aj vo svojej knižke *Sedem a pol (Zápisky z tzv. vedeckej turistiky)* v kapitole Florentská Biela hora.

František Daneš mal svoje priame i nepriame väzby aj na Slovensko. I keby som mohol spomenúť viacerých iných českých jazykovedcov, ktorých kontakty so

slovenskou jazykovedou boli intenzívnejšie, nedá mi bez nostalgie nespomenúť jeho poslednú návštevu na Slovensku v r. 2006, keď spolu so S. Čmejrkovou prišiel do Kongresového centra v Smoleniciach, kde ešte s plným nasadením a, dalo by sa povedať, aj v dobrom rozmare i so sebe vlastnou eleganciou diskutoval o najrozmanitejších otázkach, ktoré táto jubilejná konferencia tematizovala.

Vedecká kariéra Františka Daneša bola pozoruhodná tým, že sa v nej kombinovala tematická šírka i hĺbka jeho prác, ktoré sa vyznačovali aj osobitým štylistickým majstrovstvom. Napokon F. Daneš sa venoval aj štylistike a charakteristike štýlu mnohých osobností, J. Haškovi, T. G. Masarykovi, Čapkovcom a ďalším autorom. Všeobecne sa uznáva, že najzásadnejšou mierou prispel k rozvoju syntaxe súčasnej češtiny, k výskumu intonácie, teórie aktuálneho vetného členenia, textovej lingvistiky, ako aj všeobecnej lingvistiky v Čechách, no zásadný bol i jeho prínos k rozvinutiu českej i európskej sociolingvistiky, etnolingvistiky, ekolingvistiky, ako aj teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Známe je, že v Ústave pro jazyk český viedol v istom období vplyvnú skupinu bádateľov, ktorá zásadne zasiahla do myslenia o systéme súčasnej češtiny. Sám okrem veľkého počtu vedeckých a vedecko-teoretických publikácií a štúdií po celý život umne osvetľoval jazykové „zákutia“ v mnohých tlačенých a i rozhlasových stĺpkoch. To znamená, že sa pohyboval absolútne suverénne v celom priestore jazyka českého a jazyka vo všeobecnosti, nijaká oblasť nebola preňho nezaujímavá. Azda jediný, pre čo nemal zmysel, bola korpusová lingvistika a korpusovo orientovaný výskum.

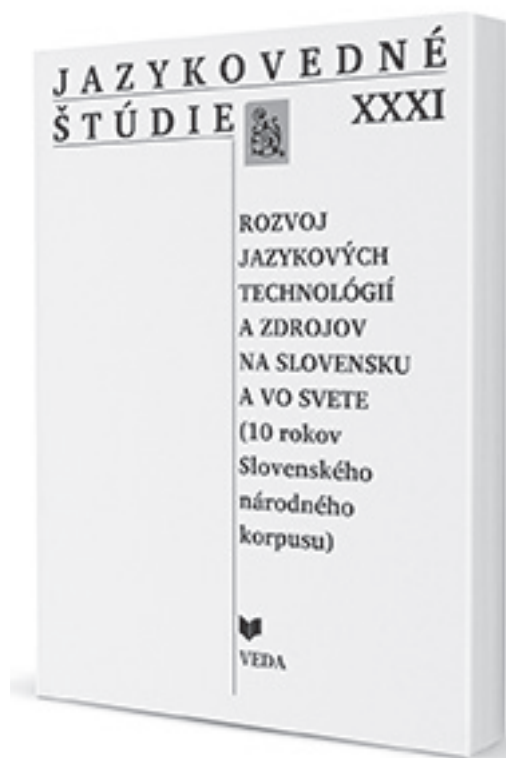
Zo životopisu Františka Daneša pripomeňme ešte aspoň to, že sa narodil 23. júna 1919 v juhočeskom Písku, kde sa kedysi doloval zlatonosný piesok, a že neskôr študoval na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity bohemistiku a anglistiku. Štúdium prerušil v čase 2. svetovej vojny a dokončil ho preto až v r. 1948. Na filozofickej fakulte ostal potom pôsobiť najskôr ako asistent, od r. 1962 ako docent a od r. 1992 už ako profesor, no už počas štúdia pôsobil od r. 1947 aj ako vedecký pracovník Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (predtým Českej akademie věd). Tento ústav potom v r. 1965 – 1970 a 1990 – 1994 i viedol vo funkcii riaditeľa.

Vcelku je známe i z jeho vlastných spomienok, že jeho učiteľmi boli najmä anglisti Bohumil Trnka a Vilhelm Mathesius, neskôr aj bohemista Bohuslav Havránek. Bol uznávaným členom druhej generácie Pražského lingvistického krúžku a aj vo svete vysoko oceňovaným predstaviteľom pražského funkčného štrukturalizmu. Okrem iného bol i russelovcom a zasvätené slová o Russelovi-filozofovi som počul od neho ako od prvého jazykovedca. Pripomeňme aj to, že pri kariére si nikdy nepomáhal ani na vysokých postoch členstvom v komunistickej strane, a to ani v obdobiach, o ktorých niektorí tvrdia, že pre úspešnú kariéru to bola nevyhnutná podmienka.

Ak máme v stručnosti vrátiť k jeho najinšpiratívnejším prácam, nemožno zabudnúť na jeho monografiu *Intonace a věta ve spisovné češtině* (1957). Jeho fonologicko-intonačné štúdie boli naozaj pozoruhodné, prerazil nimi aj v Amerike u Kennetha Pika. A pritom si takmer nič nenahrával („veď som nemal nijaké nahrávacie zariadenie“). Aká dôležitá je intonácia aj pre textovú lingvistiku, demonštroval v monografiách *Probleme der Textgrammatik* (1976) i v ďalších monografiách. Syntax rozvinul najmä v knihách *Práce o sémantické struktuře věty* (1973, spoluautori Z. Hlavsa a J. Kořenský), *Větné vzorce v češtině* (hlavný autor, 1981, 1987) a v iných knihách, ktoré mali zásadný vplyv aj na myslenie o syntaxi na Slovensku. Z oblasti lexikografie treba spomenúť jeho účasť na príprave niektorých zväzkov *Slovníka spisovného jazyka českého* (1964, 1966, 1967), *Slovníka spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978, 1983), *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých* (1978), ale aj *Mluvnice češtiny 3.* (pripravil s M. Greplom a M. Hlavsom, 1987). Pre poznanie českého jazyka a českej jazykovej situácie bola zásadná monografia *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (hlavný editor, 1997), *Jak napsat odborný text*, (spolu so Světlou Čmejrkovou, 1999), *Čeština jak ji znáte a neznáte*. Pre poznanie Danešovho diela sú zasa dôležité aj kompendiá *Jazyk a text – výbor z lingvistického díla Františka Daneše*, (1999, 2000), *Kultura a struktura českého jazyka* (2009) a rozsiahly konferenčný zborník *Užívání a prožívání jazyka* (Praha, 2013), ktorý vyšiel pri príležitosti jeho deväťdesiatin. Jazykovej kultúre a popularizácie českej jazykovedy sa venoval v domácich časopisoch a periodikách, ktoré aj redigoval (*Naše řeč, Literární noviny, Vesmír*), no zásadnými programovými štúdiami obohatil i mnohé medzinárodné kompendiá. Venoval sa teda aj praktickej jazykovede a pravopisu, ale nielen v zmysle jazykovej správnosti. Zaujal ho aj jazyk chatu, e-mailu, jeho príspevky boli vždy vzácné vyvážené. O mnohých používateľoch zo širokej verejnosti hovorieval, že mnohí z nich sú „strašidelne konzervatívni“, ale že my píšeme a interpretujeme jazyk pre tých, čo chcú vedieť, ako sa veci naozaj majú. No nepripojil sa celkom ani k heslu „Nechajte jazyk na pokoji!“, hoci nemal od neho ďaleko. Skon Františka Daneša je veľkou stratou nielen pre českú, ale aj slovenskú a európsku lingvistiku.

Čeť jeho pamiatke!

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: juliab@juls.savba.sk*

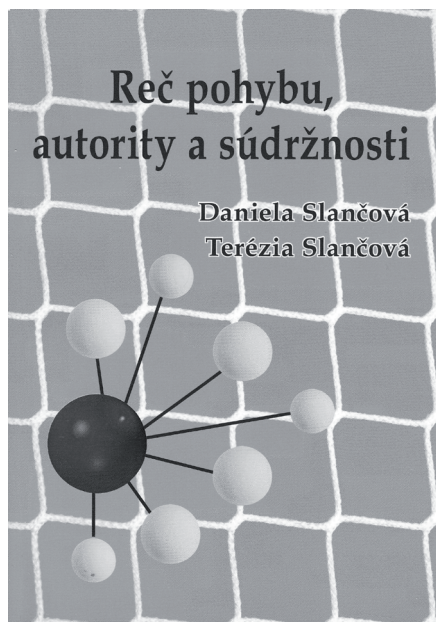

Jazykovedné štúdie XXXI. Rozvoj jazykových technológií a zdrojov na Slovensku a vo svete (10 rokov Slovenského národného korpusu). Ed. Katarína Gajdošová – Adriána Žáková. Bratislava: Veda 2014. 190 s. ISBN 978-80-224-1391-6.

Zborník obsahuje príspevky, ktoré boli prezentované na medzinárodnej konferencii v júni 2012 v Bratislave, ktorá sa realizovala pri príležitosti 10. výročia vzniku špecializovaného pracoviska Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Zborník príspevkov ponúka prehľad moderných jazykových technológií a nástrojov v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka. Slovenskí i zahraniční autori v ňom sumarizujú súčasný stav ja-

zykových technológií na Slovensku a v okolitých krajinách a zároveň vyjadrujú svoje predstavy o budúcom smerovaní vývoja jazykových nástrojov a technológií.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu 2014. 282 s. ISBN 978-80-555-1115-3.

Autorky v publikácii predkladajú čiastkové výsledky výskumu zameraného na komunikáciu trénerov s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku. Pri hľadaní odpovedí na základnú výskumnú otázku, akú podobu má komunikácia medzi trénerom a hráčmi športových kolektívnych loptových hier (futbalu, hádzanej a volejbalu) staršieho školského veku metodologicky vychádzali z konceptu komunikačného registra, presnejšie, športového makrosociálneho komunikačného registra a trénerského mikrosociálneho komunikačného registra. Ten sa uplatňuje v dvoch základných sledovaných žánroch: tréningovom a zápasovom dialógu. Pri jeho analýze sa sústredili na pragmatickú, resp. sociálno-pragmatickú stránku. Lingvistické javy interpretovali ako podmieňované športový-

mi a športové ako súvisiace s lingvistickými. Osobitnú pozornosť venovali neverbálnym prostriedkom. V ďalšej časti analýzy sa zamerali na to, ako sa v reči trénera prejavujú personálni participanti komunikácie a v závere si všímajú variety národného jazyka v rečovom prejave trénerov. Kniha poukazuje na to, že spojenie športu a lingvistiky, dokonca v samostatnej hraničnej vednej disciplíne – športovej lingvistiky, môže byť prospešné a obohacujúce pre obe strany.

VŠEOBECNÉ POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia neprijíma príspevky, ktoré už boli publikované alebo boli prijaté na uverejnenie inde. Vzhľadom na anonymné posudzovanie príspevkov (anonymous peer reviewing) žiadame autorov, aby svoje príspevky posielali e-mailom ako prílohu na adresu **wachtarczyk@gmail.com**, pričom samotný text príspevku **nesmie** obsahovať meno, ani pracovisko autora. Údaje o pracovisku, resp. bydlisku autora (presnú adresu), prosíme uvádzať do sprievodného mailu.

Záväznou súčasťou každého textu je anglický preklad jeho názvu. Pri príspevkoch do rubrik Štúdie a články, ako aj Diskusie a rozhľady, vyžadujeme abstrakt v anglickom jazyku v rozsahu okolo 100 slov. Abstrakt by mal predstavovať výťah z obsahu článku, nielen výsledky výskumu. Kľúčové slová v počte 3 – 10 prosíme uvádzať v angličtine a zároveň v jazyku príspevku, a to v abecednom poradí.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním a publikovaním v periodiku Slovenská reč v časovo nešpecifikovanom horizonte. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty predkladať vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 (okrem názvu príspevku).
- Na odlišenie príkladov od textu použiť kurzívu, na odlišenie typov písma aj bold, alebo horný a dolný index. Nič neriediť, nepodčiarkovať, nepoužívať iné typy písma.
- Na poznámky v texte používať automatickú funkciu textového editora „vložiť poznámku pod čiarou“ (ide o tzv. päťové poznámky uvádzané na každej strane).

Pravidlá uvádzania bibliografických odkazov

Časopis rozlišuje a osobitne uvádza 2 druhy bibliografických odkazov:

Literatúra (monografie, články v časopisoch a zborníkoch...) Zoznam literatúry je uvedený na konci článku, zoradený abecedne podľa priezviska autora. V zozname je iba literatúra, ktorá je v článku citovaná alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

- V zozname literatúry sa krstné mená autorov rozpisujú, priezviská autorov sa píše VERZÁLAMI.
- Názvy publikácií v texte sa uvádzajú polotučnou kurzívou (napr. *Ludovít Štúr a reč Slovenská*).
- Monografia sa uvádza podľa vzoru: FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993.
- Článok v časopise: HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Pramene (slovníky, encyklopédie, hist. dokumenty, atlasy, mapy, kartotéka...) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry. Napríklad:

- Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda 2003.

ale

rešpektujeme CIP publikácií, napr. zborníkov, monografií a slovníkov. Tieto bibliografické položky je možné uvádzať pod priezviskami editorov:

- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006.
- PRAVDOVÁ, Markéta (ed.): Jsme v češtině doma? Praha: Academia 2012

Internetové a korpusové odkazy: označujú sa v texte číslom v hranatých zátvorkách a hornom indexe ^[1] a zoznam odkazov je za literatúrou zoradený číselne podľa postupnosti citovania. Veľmi dlhé odkazy sa skracujú na úroveň nadradenej domény identifikujúcej daný zdroj. Pri korpusových odkazoch stačí uviesť verziu korpusu. Napríklad:

- ^[1] Jamrichová, Petra: Poznámky z družiny. Online: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html>, cit. 4. 11. 2011
- ^[2] Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Online: <http://korpus.juls.savba.sk>